

**T.C.
KAHRAMANMARAS SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE ANAYASACILIK
HAREKETLERİ VE AK PARTİ
DÖNEMİNDE YAPILAN ANAYASA
DEĞİŞİKLİKLERİ (2002-2023)**

Ahmet ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAS
MART-2025**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE ANAYASACILIK
HAREKETLERİ VE AK PARTİ
DÖNEMİNDE YAPILAN ANAYASA
DEĞİŞİKLİKLERİ (2002-2023)**

DANIŞMAN : Doç. Dr. Erhan ALPASLAN

JÜRİ : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

JÜRİ : Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ

Ahmet ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
MART-2025**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’DE ANAYASACILIK HAREKETLERİ VE AK
PARTİ DÖNEMİNDE YAPILAN ANAYASA
DEĞİŞİKLİKLERİ (2002-2023)**

Ahmet ÖZDEMİR

Danışman : Doç. Dr. Erhan ALPASLAN

Yıl : 2025, Sayfa: 138+ VIII

**Jüri : Doç. Dr. Erhan ALPASLAN (Başkan)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Üye)
: Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ (Üye)**

Yazıdan önceki dönemlere kadar geçmişi olan anayasa kavramının değeri dünyada yakın dönemlerde anlaşılmaya başlanmıştır. İnsan topluluklarının birlikte yaşamlarını sürdürmelerinin ardından yöneten ve yönetilen olarak ayrıldıkları görülmekte ve bu devlet kavramını ortaya çıkarmaktadır. Devletin var olma koşulları arasında en önemli unsurlar kurallar, kanunlar, örf ve adetlerdir. Bütün bunları içine alan anayasa kavramı tarihi dönüm noktalarından geçtikçe gelişim göstermiştir. Başlangıçta devletleri, otoriteyi, iktidarı ayakta tutmak için kullanılan kanunların insan haklarının, hürriyet ve adalet gibi kavramların öne çıktığı modern dönemlerde, hizmet etmesi gereken asıl unsurun insan olduğu düşüncesinin yaygınlaştığı malumdur. Bu düşünce dünyanın dört bir yanında karşılık bulmuş hürriyet ve eşitlik gibi kavramlar devlet ve milletlerin kanunlarında yerlerini almıştır. Medeniyet sahibi ve tarihleri derin olan Türkler de bahsedilen kavramlara yabancı olmamaları hasebiyle toplumların fikir dünyasında yaşanan dönüşüme ayak uydurmuşlardır. Osmanlı döneminde Sened-i İttifak ile başlayan süreç Tanzimat ve Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet kavramlarıyla devam etmiştir. Bağımsızlık savaşının ardından yönetimi ele alan Mustafa Kemal ve arkadaşları 1921 yılında modern bir anayasa oluşturmuşlardır. Modern bir devlet olarak doğan yeni Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin kabul edilmesi Türkiye için dönüm noktasını oluşturmuş, bu yönetim biçimine göre 1924 Anayasası oluşturulmuştur. Bu anayasaların ardından Türkiye Cumhuriyeti’nde 1961 ve 1982 yıllarında da anayasa değiştirilmiştir. Tarihinden aldığı tecrübe ve cumhuriyetin verdiği tazelik ile birlikte genç Türkiye Cumhuriyeti her alanda olduğu gibi hukuk alanında da gelişimini sürdürürken 2002 yılında iktidara gelerek uzun dönem iktidarda kalmayı başaran Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yapılan

anayasacılık faaliyetleri bu çalışmanın esas konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin anayasacılık faaliyetleri Osmanlı'nın son döneminden başlanarak Cumhuriyet döneminde Ak Parti dönemi irdelenecek şekilde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Anayasacılık Hareketleri, Anayasa Değişiklikleri, 1982 Anayasası, Halkoylaması.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

**CONSTITUTIONAL MOVEMENTS IN TURKEY AND
CONSTITUTIONAL AMENDMENTS MADE DURING
THE AK PARTY PERIOD (2002-2023)**

Ahmet ÖZDEMİR

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Erhan ALPASLAN

Year :2025, Pages:138+ VIII

**Jury : Assoc. Prof. Dr. Erhan ALPASLAN (Chairperson)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Mehmet BİÇİCİ (Member)**

The value of the concept of constitution, which has a history dating back to periods before writing, has only recently begun to be understood in the world. After human communities continue to live together, it is seen that they are separated as rulers and ruled and this reveals the concept of state. The most important elements among the conditions for the existence of the state are rules, laws, customs and traditions. The concept of constitution, which encompasses all these, has developed as it has passed through historical turning points. It is well known that in modern times, when concepts such as human rights, freedom and justice have come to the fore, the idea that the main element that should be served is human beings has become widespread. This idea has been reflected all over the world and concepts such as freedom and equality have taken their place in the laws of states and nations. The Turks, who have a civilization and a deep history, have also kept up with the transformation in the world of ideas of societies, as they are not foreign to the concepts mentioned. The process that started with the Deed of Alliance in the Ottoman period continued with the Tanzimat and Reform Edict, the Constitutional Monarchy I and the Constitutional Law, the Constitutional Monarchy II and the Republic. Mustafa Kemal and his friends, who took over the government after the war of independence, established a modern constitution in 1921. The adoption of the Republican regime in the new Turkey, which was born as a modern state, constituted a turning point for Turkey, and the 1924 Constitution was established according to this form of government. Following these constitutions, the constitutions of the Republic of Turkey were amended in 1961 and 1982. While the young Republic of Turkey, with the experience of its history and the freshness of the republic, continued its development in the field of law as in every field, the constitutional activities carried out during the Justice and Development Party period, which came to power in 2002 and managed to stay in power for a long period, constitute

the main subject of this study. In this study, Turkey's constitutionalism activities will be analyzed starting from the last period of the Ottoman Empire to the Ak Parti period in the Republican era.

Keywords: The Justice and Development Party, Constitutional Movements, Constitutional Amendments, 1982 Constitution, Referendum.

ÖN SÖZ

Türk hukuk tarihi geniş bir literatüre sahip olup İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Çalışmamızın konusunu ilgilendiren Türkiye’de anayasacılık hareketleri 19. yüzyıl itibariyle gelişim göstermiştir. Osmanlı’nın son döneminden başlanarak Türkiye Cumhuriyeti ve özellikle 2002 yılında başlayan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dönemlerindeki anayasacılık faaliyetlerinin incelenmesi bu çalışmanın esas amacıdır.

Çalışmanın başlangıç kısmında hak, hukuk ve anayasa gibi kavramların anlaşılabilir okuyucunun hazırbulunuşluk seviyesinin artırılması için kavramlar haritası bölümü hazırlanmıştır. Ardından Türk Hukuk Tarihine Bir Bakış bölümüne çalışmada yer verilerek Türklerin İslamiyet öncesi dönem ve İslami dönem hukuk tarihleri hakkında bilgiler aktarılmış, bu dönemlerin karşılaştırılması imkânı sunulmuştur. Çalışmanın daha sonraki Cumhuriyet Öncesi Dönemde Anayasacılık Hareketleri bölümüne Osmanlı Devleti’nin son döneminde hukuk ve anayasa ile ilgili yaşanan gelişmeler yerleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nde Anayasacılık Hareketleri bölümünde 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları incelenmiş ardından çalışmanın ana bölümü olan Ak Parti İktidarı ve Ak Parti İktidarı Döneminde Anayasacılık Hareketleri bölümü okuyucuya sunulmuştur. Kaynak tarama yöntemiyle oluşturulan çalışmanın ana kaynaklarını resmi yayınlar, TBMM tutanakları, Resmî Gazete, mevzuat, düstur, günlük gazeteler oluştururken bu kaynaklar tarafsız bakış açısıyla derinlemesine incelenerek bilgilerin doğru aktarılması için titizlik gösterilmiştir.

Çalışma konusunun şekillenmesinde büyük emekleri olan ve çalışmanın tamamlanmasında yol gösterici olarak katkı veren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Erhan ALPASLAN’a saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet ÖZDEMİR
KAHRAMANMARAŞ-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
1. GİRİŞ	1
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	4
3. KAVRAMLAR HARİTASI.....	5
3.1. Hak.....	5
3.2. Hukuk.....	7
3.3. Anayasa	12
3.4. Kanun ve Yasa	14
3.5. Demokrasi	16
3.6. Liberal Demokrasi Kuramı	18
3.7. Sosyal Demokrasi Kuramı	19
3.8. Katılımcı Demokrasi	19
3.9. Eleştirel Demokrasi Kuramı.....	20
3.10. Müzakereci Demokrasi Kuramı	21
4. TÜRK HUKUK TARİHİNE BİR BAKIŞ.....	23
4.1. İslamiyet Öncesi Türk Hukuku	23
4.2. İslami Dönem Türk Hukuku	28
5. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ.....	33
5.2. Osmanlı Devleti'nde Yenilik Hareketleri ve Anayasal Süreç.....	37
5.2.1. Sened-i İttifak	38
5.2.2. Tanzimat Fermanı (Gülhane-i Hattı Hümayun).....	40
5.2.3. Islahat Fermanı	41
5.2.4. I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi	42
5.2.5. II. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi	45
6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ.....	49
6.1. 1921 ANAYASASI.....	53
6.2. 1924 ANAYASASI.....	57
6.3. 1961 ANAYASASI.....	60
6.4. 1982 ANAYASASI.....	65
7. AK PARTİ İKTİDARI VE AK PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ.....	71
7.1. 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (31 Aralık 2002).....	73

7.2. 5170 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (22 Mayıs 2004).....	74
7.3. 5370 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi (23 Haziran 2005)	78
7.4. 5428 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (9 Kasım 2005)	79
7.5. 55551 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi (17 Ekim 2006)	81
7.6. 5678 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (16 Haziran 2007).....	82
7.7. 5735 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (23 Şubat 2008)	87
7.8. 5982 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (13 Mayıs 2010).....	88
7.9. 6214 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (29 Mart 2011).....	105
7.10. 6718 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (8 Haziran 2016).....	106
7.11. 6771 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (11 Şubat 2017)	107
8. SONUÇ.....	124
KAYNAKLAR	126
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablolar

Sayfa

Tablo 1. 21 Ekim 2007 Anayasa Değişiklikleri için Yapılan Halkoylaması	
Sonuçları.....	86
Tablo 2. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklikleri İçin Yapılan Halkoylaması	
Sonuçları.....	105
Tablo 3. 16 Nisan 2017 Anayasa Değişiklikleri için Yapılan Halkoylaması	
Sonuçları.....	122

1.GİRİŞ

Hukuk, toplumsal düzeni tesis eden ve kamu otoritesi tarafından desteklenen normlar ve kurallar bütünüdür. Hukukun amacı, bireylerin ve toplumun ortak refahını gözeterek genel bir iyilik sağlamaktır. Türk devletlerinin hukuku, tarihsel süreç boyunca konargöçer yaşam tarzından yerleşik devlet yapısına geçişle birlikte şekillenmiştir. Erken Türk devletlerinde, özellikle Asya Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinde, hukukun kaynağı çoğunlukla örfi hukuk ve halkın geleneklerine dayanıyordu. Bu dönemde, yazılı kanunlar yerine sözlü gelenekler, örf ve adetler, toplumun ortak değerleriyle belirlenmişti. Hunlar ve Göktürkler’de adalet, hükümdarın mutlak yetkisi altında, örfi hukuk kurallarıyla sağlanıyordu ve hükümdar başkanlığındaki mahkemelerde kararlar alınırdı. Uygurlar, Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önce de kendi hukuk sistemlerini oluşturmuş, fakat zamanla İslam hukukunu benimsemişlerdir. İslamiyet sonrası dönemde ise şer’i hukuk, örfi hukukla birlikte paralel bir şekilde uygulanmış ve bu, Türk hukukunun gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türk hukukunun bu dönemdeki temel unsurları, halkın geleneksel yaşamını yansıtan örfi hukuk ile İslam’ın getirdiği şer’i hukuk arasındaki etkileşimden doğmuştur.

Yazılı hukuk kaynakları ise devletin belirlediği kuralların resmi metinlerle düzenlendiği belgelerdir ve bu belgeler, hukukun uygulanabilirliğini artırır. Anayasa, devletin yönetim yapısını belirleyen en üst hukuki belgedir ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde anayasal hareketler, Batı’daki gelişmelerle paralel olarak ortaya çıkmış ve bu süreçte Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi belgelerle hukukun temelleri atılmıştır. 1876’da ilan edilen Kanun-i Esasi, Osmanlı’da anayasal monarşiye geçişin ilk adımı olmuştur. Ancak, bu süreçler, yönetsel zorluklar ve iç çekişmeler nedeniyle tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte, padişahın yetkileri sınırlanmış ve parlamenter sistemin temelleri atılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Atatürk’ün liderliğinde hukukun üstünlüğü, bireysel haklar ve demokratik değerler ön plana çıkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılması, milli egemenliğin sağlandığını ve ulusal iradenin öncelikli olduğunu göstermektedir. Bu süreç, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin ve modernleşme çabalarının bir yansımasıdır.

Türkiye’de anayasal hareketler, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte önemli bir yer tutmaktadır. Sened-i İttifak ile başlayan anayasal düşünceler, 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları ile devam etmiş ve her biri, Türkiye’nin siyasi yapısının şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bu anayasalar, toplumsal katmanların tarihsel olarak oluşturduğu kimlik ve anlayışların izlerini taşıırken, Türkiye’nin modernleşme çabalarının önemli bir parçası olmuştur. Anayasal değişiklikler, Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde önemli adımlar atılmasına olanak tanımış, ancak her bir anayasanın getirdiği sınırlamalar ve zorluklar, bu sürecin karmaşıklığını artırmıştır.

Yeni Türk Devleti'nin ilk anayasası olan 1921 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde önemli bir belge olup, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla birlikte milli egemenlik anlayışını pekiştirmiştir. Anayasa, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." ilkesini benimseyerek, yasama ve yürütme yetkilerini TBMM'ye vermiştir. Yürütme yetkisi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanılmıştır, ancak Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu olmaması, yürütme organının işleyişinde sorunlar yaratmıştır. Bireysel hak ve özgürlükler konusunda sınırlı düzenlemeler içeren anayasa, temel hakları Türklerin kamu hakları başlığı altında ele almış, ancak ekonomik ve sosyal haklara yer vermemiştir. Yargı organının bağımsızlığını sağlama amacı güdülmüş, ancak bu bağımsızlığın nasıl sağlanacağı konusunda belirsizlikler kalmıştır. 1921 Anayasası, Türkiye'nin modernleşme sürecinde milli egemenlik anlayışını pekiştirmiş ve demokratik yapının temellerini atmıştır. Ancak uygulamada karşılaşılan zorluklar ve sınırlamalar, anayasanın etkinliğini azaltmış ve 1924 Anayasası ile daha kapsamlı bir düzenleme yapma gerekliliğini doğurmuştur.

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern devlet yapısının inşasında önemli bir rol oynamıştır. 20 Mayıs 1924'te yürürlüğe giren bu anayasa, TBMM tarafından hazırlanmış ve milli egemenlik ilkesi benimsenmiştir. 105 maddeden oluşan anayasa, yasama yetkisini TBMM'ye, yürütme yetkisini ise cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Ancak cumhurbaşkanının meclisi feshetme yetkisi olmaması, yürütme ve yasama arasındaki dengeyi korumuştur. Bireysel hak ve özgürlükler, kamu hakları olarak düzenlenmiş ancak ekonomik ve sosyal haklara yer verilmemiştir. Bu durum, yasama organına geniş yetkiler tanımış ve hakların sınırlandırılmasında esneklik sağlamıştır. Anayasa, hukuk devleti anlayışını güçlendirmiş olsa da denetim mekanizmalarının eksikliği ilerleyen yıllarda sorunlar yaratmıştır. 1924 Anayasası, Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir adım olmuş ancak uygulamada karşılaşılan zorluklar, daha kapsamlı bir anayasa ihtiyacını doğurmuştur.

1961 Anayasası, Türkiye'nin modern demokrasiye geçişinde önemli bir dönüm noktasıdır. 20 Temmuz 1961'de yürürlüğe giren bu anayasa, güçler ayrılığı ilkesini benimseyerek yasama, yürütme ve yargı erklerinin bağımsızlığını güvence altına almıştır. Anayasa, bireysel hak ve özgürlükleri detaylı bir şekilde ele almış ve sosyal devlet ilkesini benimseyerek devletin vatandaşlarına sosyal haklar sağlaması gerektiğini vurgulamıştır. 1961 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni iki kamaradan oluşan bir yapı ile düzenlemiş, bu da yasama yetkisinin daha denetimli bir şekilde yürütülmesine olanak tanımıştır. Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıyla yasaların anayasaya uygunluğu denetlenmeye başlanmış, bu da hukuk devleti anlayışını güçlendirmiştir. Ayrıca, üniversitelerin bilimsel ve idari özerklikleri güvence altına alınmış, radyo ve televizyon istasyonlarının bağımsızlığı sağlanmıştır. Anayasa, 1960'ların toplumsal ve siyasal dönüşümlerine tepki olarak özgürlükçü bir yaklaşım benimsemiş ve çeşitli hakları koruma altına almıştır. Ancak, 1971 Muhtırası sonrası

bazı özerkliklerin sona ermesi, anayasanın uygulamasında zorluklar yaratmıştır. Sonuç olarak, 1961 Anayasası, Türkiye'nin hukuk devleti ve sosyal devlet anlayışını güçlendiren önemli bir belge olmuştur.

1982 Anayasası ise 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren liderliğindeki askeri yönetim tarafından hazırlanarak 2. tur referandumla kabul edilmiştir. 7 Kasım 1982'de yürürlüğe giren bu anayasa, 1961 Anayasası'nın bazı ilkelerini devam ettirirken, askeri vesayeti güçlendiren düzenlemeler içermektedir. 1982 Anayasası, yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında güçler ayrılığını öngörmekle birlikte, yürütme organına geniş yetkiler tanımış ve özellikle cumhurbaşkanının yetkilerini artırmıştır. Anayasa, bireysel hak ve özgürlükler konusunda daha sınırlı bir yaklaşım benimsemiş, sosyal haklar ve ekonomik haklar üzerinde daha az durmuştur. Bu durum, anayasanın toplumun birçok kesimini dışlayan bir metin olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin yetkileri genişletilmiş, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleme mekanizması güçlendirilmiştir. Ancak, 1982 Anayasası'nın referandum süreci, daha baskıcı bir atmosferde gerçekleşmiş ve kamuoyunun anayasa hakkında bilgilendirilmesi konusunda kısıtlamalar getirilmiştir. Bu durum, anayasanın meşruiyetine dair tartışmalara neden olmuştur. 1982 Anayasası hakkında Türkiye'nin siyasi yapısında askeri vesayeti derinleştiren, bireysel hakları sınırlayan ve sosyal adalet anlayışını zayıflatan bir belge olduğu yorumları mevcuttur. Bu anayasa, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir engel teşkil etmiş ve ilerleyen yıllarda anayasa değişiklikleri ihtiyacını gündeme getirmiştir.

2.KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Kadim bir medeniyete mensup olan Türkler tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren hukuk kuralları ve kurumlarına sahip oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla dünyanın farklı coğrafyalarında farklı zaman dilimlerinde yaşam süren Türklerin hukuk tarihi hem çok geniş bir dönemi hem de geniş bir coğrafyayı incelemeyi gerektirmektedir. Türklerin tarih boyunca etkileşim içine girdikleri medeniyetlere bağlı olarak hukuk müesseseleri de değişim ve gelişim göstermiştir. Araştırmacılar Türklerin hukuk tarihini İslam hukuku öncesi dönem, İslam hukuku dönemi ve Batı hukukunun etkin olduğu dönem olmak üzere üç döneme ayırmaktadırlar. Türk hukuk tarihi çalışmaları modern anlamda yirminci asrın başlarından itibaren artmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde devlet mevzuatının ilk defa bir araya getirilerek basımı 1851 tarihinde gerçekleşmiştir. Buna “Düstur” ismi verilmiş ve ilk kez 1863’te basılmıştır. Düsturların basımı Osmanlı’dan cumhuriyete devam etmiştir. Birinci Tertip düstur 1908 yılından önceki mevzuatı içermektedir. İkinci tertip 1908-1920 yıllarını kapsarken üçüncü tertip 23 Nisan 1923’ten 27 Mayıs 1960’a kadar yayınlanan kanunları barındırır. 27 Mayıs 1960 ile 7 Eylül 1961 tarihleri arası basılan dördüncü tertip olmuştur. Beşinci tertip 1 Kasım 1961’den sonra yayınlanan kanunları içermektedir. Resmi gazete, TBMM Tutanak Dergisi ve resmi kurumlar tarafından basılan Yürürlükteki Kanunlar Külliyyatı gibi külliyyatlar da anayasa hukuku ile ilgili ana kaynaklar niteliğindedir. Türk Anayasa hukuku hakkında araştırmacılar tarafından yazılmış önemli eserler de bulunmaktadır. Ali Fuat Başgil tarafından yazılan Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri¹, İlhan Arsel tarafından yazılan Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları², Bülent Esen’in Türk Anayasa Hukuku³, Orhan Aldıkaçtı’nın Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası⁴, Kemal Dal’ın Türk Esas Teşkilat Hukuku⁵, Mustafa Erdoğan’ın Anayasa Hukukuna Giriş⁶, Zafer Gören’in Anayasa Hukukuna Giriş⁷, Kemal Gözler’in Türk Anayasa Hukuku⁸, Ergun Özbudun’un Türk Anayasa Hukuku⁹ gibi eserleri bu konudaki önemli eserlerdir.

¹ Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1960).

² İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları (Birinci Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu)* (Ankara: Mars Matbaası, 1965).

³ Bülent Esen, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1971).

⁴ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., 1982).

⁵ Kemal Dal, *Türk Esas Teşkilat Hukuku* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1986).

⁶ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukukuna Giriş* (Ankara: AdresYay., 1971).

⁷ Zafer Gören, *Anayasa Hukukuna Giriş* (İzmir: Barış Yay., 1997).

⁸ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Kitabevi, 2000).

⁹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin Yay., 2002).

3. KAVRAMLAR HARİTASI

3.1. Hak

Arapça kökenli bir kelime olan "hak" genel anlamıyla bir bireyin sahip olduğu yetkiyi ifade eder. Hak, bir kişinin talep edebileceği, yararlanabileceği, kullanabileceği bir yetkiyi temsil eder. Bu yetkinin kaynağı hukuk kuralları ya da bir sözleşme olabilir. Yetki sahibi olan kişi (hak sahibi), bu yetkiyi dilerse kullanır, dilerse kullanmaz.¹⁰ Hak düşüncesi, insanın ruhsal yaşantısında doğal bir olgudur. Hukuk düşünürü Delvecchio, “*hak fikrini mutlak olarak tasavvur etmek, insan bilincinin temel bir ihtiyacıdır*” diyerek, hak düşüncesinin psikolojik önemini vurgular. Bu, hak kavramının hem bireysel hem de toplumsal düzeyde temel bir gereklilik olduğunu gösterir.¹¹

Hak kavramı, insanın doğumundan itibaren ilk başta duygusal bir dürtü olarak ortaya çıkar. Zamanla, kişiliğin ve düşüncenin gelişmesiyle hak, kişiliğe bağlı bir bağlantı ve bütünleşme halini alır. Bu evrim süreci, hak bilincinin kişilikten ayrı düşünülmemeyecek, aksine kişiliğin bir parçası haline gelen, derinlemesine bir ruhsal ve düşünsel deneyim olduğunu gösterir. Dolayısıyla, hak bilincinin varlığı ve gelişimi, insanın kişisel bütünlüğüyle sıkı bir ilişki içindedir.¹² Haklar, hukuk sisteminin bireylere tanıdığı ve yasal koruma altına aldığı yetkililerdir; bu yetkiler hem bireyleri hem de eşyaları kapsar. Hak sahipleri hem gerçek kişiler hem de tüzel kişilerdir. Haklar, bireylerin yaşama ve düşünce özgürlüğü gibi temel ihtiyaçlarını meşruiyet kaynağı olarak kullanmalarını sağlar. İnsanın iradesinin sınırsız olması, kaotik durumların ortaya çıkmasına neden olabileceğinden, toplumsal düzenin sağlanması amacıyla kurallar konur ve bu kurallara uyulması teşvik edilir; uyulmadığı takdirde ise müeyyideler (yaptırımlar) uygulanır. Devlet, bu kuralları belirlerken, toplumun ona düzen sağlama yetkisini devretmesiyle elde ettiği meşruiyeti temel alır. Bireylerin yaşamın amacını kendilerini keşfetmek olarak görmesi gerektiği kabul edilir; bu da düşünme, araştırma ve deneyimleme gibi süreçleri içerir. Bu bağlamda, hak kavramı, insanların hukuk düzeni içindeki yerini ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen temel bir unsurdur.¹³

Hakların kullanımı, kişinin hak bilincinin gücüyle anlam kazanır. Hak bilinci zayıf olan kişi, haklarını savunamaz. Hak ve yetki arasında sıkı bir ilişki bulunur; birey haklarını talep ettiğinde, karşı taraf için bir sorumluluk doğar. Bir hakka sahip olmak, diğer insanların da aynı haklara sahip olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Eşitlikçi toplumlarda, her hakla birlikte başkalarının haklarına saygı gösterme sorumluluğu gelir. Sadece hakların olduğu, ancak sorumlulukların olmadığı toplumlar kaosa sürüklenir.

¹⁰ Hüsnü Öndül, “İnsan Hakları Hukuku Notları”, *İnsan Hakları Derneği* (Erişim Tarihi 01.10.2024).

¹¹ Giorgio Del Vecchio, *Hukuk Felsefesi*, çev. Sahir Erman (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1952), 264.

¹² Adil İzveren, *Hukuk Felsefesi* (Ankara: Dokuz Eylül Üni. Hukuk Fakültesi, 1988), 115.

¹³ “Temel Hukuk Kuralları”, *Adalet* (Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018), 17.

Hak kavramı, bireyler kadar topluluklar ve uluslar için de geçerlidir. Yeterli hak bilincine sahip olmayan toplumlarda, bireyler kamusal haklarına kayıtsız kalır ve bu, yönetimin keyfi kararlarla şekillenmesine neden olur. Dolayısıyla, doğuştan sahip olduğumuz hakları korumak ve kullanmak hem bir gereklilik hem de önemli bir sorumluluktur.¹⁴

İnsan hakları, anayasal düzenlerin temelini oluşturan, felsefi ve ahlaki menşeli bir kavramdır. Tarihsel olarak devletin gücünü sınırlamak amacıyla geliştirilmiş ve günümüzde pozitif hukukla güvence altına alınmıştır. Ancak bu haklar yalnızca yasal olanları değil, her bireyin sahip olması gereken tüm özgürlükleri içerir ve hukukun ötesinde, ideal durumu ifade eder.¹⁵ İnsan hakları kavramı, Aydınlanma Çağı ile güç ve ivme kazanırken, doğal hukukun etkisiyle şekillenmiş, insanın doğasından gelen vazgeçilmez haklar halini almıştır. Bu bağlamda insan hakları, hukuki bir normdan ziyade evrensel ve ideal bir haklar bütünüdür. Doğal hukuk anlayışında bu haklar, pozitif hukukun ötesinde, insanın varoluşuyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olarak görülür ve bu nedenle yasalardan bağımsız bir değer taşır. Dolayısıyla İnsan hakları, pozitif hukukun ötesinde, evrensel, doğuştan gelen ve temel varoluşun ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁶

İnsan hakları, 20. yy. ile birlikte oldukça gelişmiş ve çağ atlayacağı bir döneme girmiştir.¹⁷ II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) ardından İnsan Hakları hususu üniter devletlerin tekeline aşmış ve uluslararası hukukun bir konusu haline gelmiştir.¹⁸ Bunun bir sonucu olarak 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca "*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*" imzalanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın derin ve yıkıcı etkilerini gidermek ve kıtada kalıcı barışı sağlamak amacıyla da 1949 senesinde Avrupa Konseyi kurulmuştur. Konsey, insan haklarının korunması ve hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesi için önemli adımlar atmıştır. Konseyin İnsan Hakları Statüsü'nün 3. Maddesi: "*üye devletlerin hukukun üstünlüğüne bağlı kalacaklarını ve kendi sınırları içinde bulunan her bireyin insan hakları ile temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmasını sağlayacaklarını*" açıkça taahhüt eder. Bu madde, savaş sonrası dönemde insan haklarına dayalı bir Avrupa inşa etme yolunda kritik bir güvencedir ve insan onurunu koruma yolunda önemli bir dönüm noktasıdır. Avrupa Konseyi, kurulduğu andan itibaren insan haklarını koruma ve bu hakları geliştirme konusunu en önemli hedeflerinden biri olarak belirlemiş ve kısa sürede "*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*"ni hazırlamıştır. 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan bu sözleşme, 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise, 18 Mayıs 1954'te sözleşmeyi

¹⁴ M. Emin Emini, "Hak Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2014), 204.

¹⁵ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu* (İstanbul: BDS Yayınları, 1998), 13.

¹⁶ İbrahim Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989), 21-22.

¹⁷ Meltem Dikmen Caniklioğlu, "Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız", *DEÜ Hukuk Fakültesi Mahmut Tevfik Bırsel Armağanı* (İzmir: DEÜ Yayınları, 2001), 464.

¹⁸ Şeref Ünal, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 1997), 35.

onaylayarak, insan haklarının korunması konusunda Avrupa'nın ortak hedeflerine katılımını resmileştirmiştir. Uluslararası belgeler aracılığıyla güvence altına alınan insan hakları, çağdaş dünyada bu hakların evrensel bir nitelik kazanmasını mümkün kılmıştır.¹⁹ İnsan hakları, siyasal meşruiyetin temel ölçütlerinden biridir. Bir hükümetin meşruluğu, insan haklarını ne kadar koruduğuyla doğru orantılıdır.²⁰ Dolayısıyla İnsan hakları doktrininin, devletin yetkilerini sınırlandırmayı ve böylece meşruiyetini sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu sınırlandırma, anayasa ve uluslararası antlaşmalarla ahlaki bir temele oturtulmalı, insanların eşit ve özgür olduğu ilkesine dayanmalıdır. Devlete karşı ileri sürülen talepler, siyasal iktidarı denetleyerek temel haklar olarak anayasal çerçevede yeniden tanımlanır. Ancak bu hakların, özünde insan haklarından doğduğu ve onlarla doğrudan bağlantılı olduğu çıkarımı yapılabilir.

İnsan onurunun dokunulmazlığı, temel hakların kaynağı olarak kabul edilir ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1982 Anayasası'nın 17. maddesinde "*Herkes, yaşama hakkına ve maddi-manevi varlığını koruyup geliştirme hakkına sahiptir*" şeklinde ifade edilmiştir. Aynı zamanda, Anayasa'nın 2. maddesi insan haklarına saygıyı cumhuriyetin temel ilkeleri arasında sayar. Anayasa Mahkemesi de birçok kararında insan haklarını "üstün norm" olarak tanımlayarak bu ilkelere vurgu yapar.²¹ Modern anayasal yapılar, bireylerin hak ve özgürlüklerini kapsamlı biçimde koruma amacını taşımaktadır. Bu sistemlerde, haklar çeşitli kategorilere ayrılarak anayasal bir statü kazanır ve evrensel insan hakları ilkeleri doğrultusunda güvence altına alınır. Bireysel haklar, kişinin varlığının korunmasına yönelik temel unsurları içerirken hukuksal haklar, adil yargılanma ve keyfi tutuklamalara karşı koruma gibi güvenceler sağlar. Sivil özgürlükler, bireylerin ifade, düşünce ve örgütlenme haklarını devlet müdahalesinden koruma amacını güder. Siyasal haklar ise bireylerin devlet yönetimine katılımını ve bu yönetimi denetleme yetkisini kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da bu hakları uluslararası insan hakları standartlarına uygun olarak düzenleyerek, bireylerin temel haklarını anayasal güvence altına almayı hedeflemiştir.²²

3.2. Hukuk

"Hukuk" terimi, Arapça kökenli "hak" kavramının çoğul formu olarak ortaya çıkar ve "toplumsal düzeni tesis eden, kamu otoritesi tarafından desteklenen normlar ve kurallar bütünü" şeklinde tanımlanabilir. Hukukun başlıca amacı, bireylerin ve toplumun ortak refahını gözeterek genel bir iyilik sağlamak ve bu iyiliği sürdürülebilir kılmaktır. Bu çerçevede hukuk, çeşitli hakların entegre olduğu bir yapıdadır. Hakların

¹⁹ Caniklioğlu, "Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla...", 465.

²⁰ Jack Donnely, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995), 25.

²¹ Zafer Gören, *Anayasa Hukukuna Giriş* (İzmir: Barış Yayınları, 1997), 345.

²² Caniklioğlu, "Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla...", 475.

ve yükümlülüklerin, belirli bir sistematik çerçevede bireylere sunulması ve hukuki yaptırımlarla korunması, hukuk sisteminin temel ilkelerindendir. Dolayısıyla hukuk, yalnızca bireysel çıkarları değil aynı zamanda toplumsal yararı gözetten bir kurallar bütünü olarak değerlendirilmelidir.²³ Bağlama göre farklı anlamlar taşıyan hukuk tanımı, çeşitli kavramları ifade edebilir. İlk olarak, "hukuk" kelimesi, bireylerin sahip olduğu hakların toplamını belirtir. Bu bağlamda hukukun kökeni, bireylerin hakları ve özgürlükleri ile ilişkilidir. Ayrıca iki kişi arasındaki samimi ilişkileri ifade etmek için de kullanılır. Örneğin "Onunla hukukumuz uzun bir geçmişe dayanıyor" ifadesi, kişisel bir bağın derinliğini vurgular. Bunun yanı sıra hukuk terimi, belirli bir ülkenin yasal çerçevesini ve düzenlemelerini tanımlamak amacıyla kullanılır; "Bu durum hukuka aykırıdır" gibi ifadelerde, hukukun geçerli kurallarına atıfta bulunulur. Hukuk ayrıca bir akademik disiplin olarak da ele alınır; "hukuk fakültesi" veya "hukuk bilimi" ifadeleri, bu alandaki eğitim ve araştırmaları ifade eder. Son olarak, hukuk kelimesi, genellikle özel hukuku belirtmek için kullanılır ve bu anlamda medeni hukuk, borçlar hukuku ve ticaret hukuku gibi alanları kapsar. Bu çok yönlülük, hukukun hem sosyal ilişkilerde hem de yasal sistemlerdeki rolünü derinlemesine anlamamıza olanak tanır.²⁴

Batı düşüncesinde yer bulan "Doğal Hukuk Teorisi" bireyin doğuştan gelen bir özgürlüğe ve haklara sahip olduğunu savunur. Bu anlayışa göre bireyin özgürlüğü doğuştan gelir ve bu özgürlüğün hukuki düzenlemelerle tanınması ve korunması gereklidir. Bu sebeple bireyin hakları hukuki bir güvence altına alınmalıdır.²⁵

İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır ve hayatta kalabilmek, gelişebilmek için diğer bireylerle bir arada yaşamak zorundadır. Ancak birlikte yaşamının doğurduğu ilişkiler ağı, kaçınılmaz olarak bir düzen ihtiyacını ortaya çıkarır. Bu düzenin sağlanmaması, güçlülerin zayıf üzerinde baskı kurmasına ve toplumsal çatışmalara yol açabilir. İşte tam bu noktada, toplumsal yaşamı güvence altına almak, bireylerin haklarını korumak ve barışı tesis etmek için kurallar gereklidir. Bu kurallar, toplumsal uyumu sağlamak ve bireyler arasında adaletin korunmasını güvence altına almak amacıyla oluşturulan bir sistemin parçasıdır. İşte bireylerin haklarını ve özgürlüklerini koruyarak, toplumda düzen ve güvenliği temin eden bu kurallar bütünü hukuku oluşturur. Bir hukuk sisteminin temel karakteri, kuralların açık ve net olmasıdır. Yazının bulunmasından sonra, kurallar yazıya dökülerek düzenli ve erişilebilir bir hale getirilmiş, böylece hukuk daha anlaşılır ve uygulanabilir hale gelmiştir. Hukukun dayandığı en önemli ilkelerden biri, bireylerin birbirine zarar vermemesi gerekliliğidir. Toplumlar da güven ve düzen içinde yaşamak için hukuk sistemlerine ihtiyaç duymuştur. Hukuki kurallar, toplumsal uyumu bozan bireyler için belirli cezalar

²³ Muharrem Balcı, "Her Türlü "Son" İçin Gerekli Hukuk Formasyonu", *Hukukun Yaygınlaştırılmasına Notlar I* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022), 1; "Temel Hukuk Kuralları", 8.

²⁴ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Yayınları, 2018), 57.

²⁵ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş* (İstanbul: Beta Basım Yayınları, 1997), 315.

öngörür. Örneğin, başkasının malına kasıtlı olarak zarar veren bir kişi hapis cezası ya da para cezasıyla karşı karşıya kalabilir. Aynı şekilde, çevreye zarar veren ya da toplum sağlığını tehlikeye atan kişiler de bu davranışları nedeniyle yasal yaptırımlarla yüzleşir. Bu şekilde hukuk, toplumun huzurunu ve bireylerin haklarını koruma işlevini yerine getirir.²⁶ Hukukun tanımı için sonuç olarak “toplumsal iyiliği sağlamak amacıyla yetkili otoriteler tarafından belirlenen ve devlet gücüyle desteklenen kurallar sistemidir.” diyebiliriz. İnsanlar, sosyal varlıklar olarak, bir arada yaşama ihtiyacı duyarlar; bu da toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini gerektirir. Hukuk kuralları da maddi yaptırımlar içerdiğinden, diğer sosyal normlardan daha fazla öneme sahiptir. Bu kurallar, bireyler arası etkileşimleri düzenlerken, devletin uygulamasıyla da desteklenmektedir. Nihayetinde, hukukun temel işlevleri arasında toplumsal düzenin tesis edilmesi, hukuki güvenliğin sağlanması, adaletin gerçekleştirilmesi ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması bulunmaktadır.²⁷

Hukuk tanımına bağlı olarak hukuk devleti tanımını yapmak ve bu kavrama da açıklık getirmek gerekmektedir. Hukuk devleti, demokratik rejimlerin en önemli yapı taşlarından biridir. Bu ilke, devletin bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı duyarak, faaliyetlerini ve kararlarını önceden belirlenmiş hukuk kurallarına bağlı kalarak yürütmesini ifade eder. Hukuk devletinde, vatandaşların hukuki güvenlik içinde bulunması esastır; yani devletin tüm işlemleri ve eylemleri hukuka uygun şekilde gerçekleştirilir ve keyfi müdahalelere karşı bireyler korunur. Devletin rolü, yalnızca bireylerin haklarını düzenleyen soyut yasal kuralları koymakla sınırlı değildir, aynı zamanda bu kuralları tutarlı bir şekilde uygulamakla da sorumludur. Hukuk devleti, her türlü yönetim ve karar alma sürecinde yasalara bağlı kalmayı, böylece toplumsal düzeni ve bireysel özgürlükleri teminat altına almayı amaçlar. Demokratik yönetimlerin hepsinde olduğu gibi hukuk devletinde de kamu otoritesinin sınırlandırılması, toplumun ve bireylerin adalet ve güvenlik içinde yaşaması için en temel ilkedir.²⁸ Tarihsel süreç içerisinde Sümerler, bilinen ilk yazılı hukuk kurallarını oluşturmuş ve bu bağlamda ilk hukuk devleti olarak anılmışlardır. Lagas Kralı Urukagina, hukuk düzenini fidyeye ve bedel esasına dayandırarak oluşturduğu kanunları taş tabletlere kazıtmış, bu kurallar günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Mezopotamya’da, MÖ. 1760’larda ortaya çıkan Hammurabi Yasaları ise toplumsal hiyerarşi içindeki hukuki ilişkileri düzenlemek amacıyla geliştirilmiş olup, tarihin en eski ve korunmuş yazılı yasaları arasında yer almıştır. Bu hukuk sistemleri, insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır.²⁹

²⁶ Deniz Fatma Pınarbaşı vd., *Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Temel Hukuk Ders Kitabı* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021), 18-20.

²⁷ Şebnem Akipek Öcal, *Medeni Hukuk I* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2018), 3.

²⁸ Esra Atalay, “Yargısal Temel Haklar”, *Şükrü Postacıoğlu’na Armağan* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dön. Ser. Yay., 1997), 444; “Temel Hukuk Kuralları”, 8.

²⁹ Pınarbaşı vd., *Mesleki ve Teknik...*, 18.

Toplumda düzenin, güvenliğin, barışın sağlanması ve bireyler arasında adil ilişkilerin kurulabilmesi için hukuka dayalı bir çerçeve gereklidir. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve özgürlüklerin korunması da yine bu kurallar bütünüyle mümkün olur. Bu doğrultuda, adaletin sağlanabilmesi ve sosyal düzenin sürdürülebilmesi için hukuk kaynakları, toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Hukukun kaynakları genel olarak üç başlık altında toplanır: Yazılı kaynaklar, yazısız kaynaklar ve yardımcı kaynaklar.³⁰

Pozitif hukukta yazılı hukuk kaynakları, devletin belirlediği kuralların resmî metinlerle düzenlendiği belgelerdir. Bu yazılı kaynaklar, hukuki düzenin şekillenmesinde ve uygulanmasında belirleyici rol oynar. Her biri, hukuki normların somut biçimde ifade edilmesi ve toplumun düzenlenmesi amacıyla kullanılır, böylece bireyler ve kurumlar için bağlayıcı kurallar oluşturulur. En temel yazılı hukuk kaynağı anayasa olup onun ardından kanunlar, kanun hükmünde kararnameler, uluslararası anlaşmalar, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, yönetmelikler ve diğer idari düzenlemeler gelir.³¹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgeler ise ülkelerin ulusal hukuk düzenlemelerinin üzerinde kabul edilen temel hukuki normlar arasında yer almaktadır. Bu normlar, ülkeler için bağlayıcıdır ve ulusal hukukun üzerinde bir etkiye sahiptir. Türkiye, 1982 Anayasası'nın 90.³² maddesi uyarınca, uluslararası antlaşmaların iç hukuk normlarına üstünlüğünü tanıyarak, insan haklarına dair uluslararası standartların ülke içi uygulamada da öncelikli olduğunu kabul etmiştir.³³

Yazılı olmayan hukuk kuralları ise örf ve adet hukukudur. Tali kaynaklar olarak nitelendirilen bu kaynaklar, medeni hukukta yazılı olmayan ancak belirli durumlarda başvurulacak kaynaklar arasında yer alır. Türk Medeni Kanunu'nun ilk maddesi, kanunda uygulanacak bir hüküm bulunmadığında hâkimin örf ve âdet kurallarına göre karar vermesi gerektiğini belirtir. Bu kurallar, doğrudan yazılı hukukun bir parçası olmasa da yazılı düzenlemelerin yetersiz kaldığı veya açıkça bir çözüm sunmadığı durumlarda devreye girer ve adalete katkıda bulunur. Dolayısıyla örf ve âdet hukuku, toplumsal yaşamı düzenlemede tamamlayıcı bir rol üstlenir. Medeni hukukun yardımcı kaynakları arasında ise içtihatlar ve doktrin önemli bir yer tutar. İçtihatlar, mahkemelerin benzer uyuşmazlıkları çözerken verdikleri kararlar olup, özellikle yüksek mahkemelerin kararları alt dereceli mahkemelere yol gösterir. Ancak, genel olarak bağlayıcı olmamakla birlikte, yalnızca içtihadı birleştirme kararları tüm mahkemeler için bağlayıcıdır. Doktrin ise hukuk bilginlerinin görüşlerini içerir ve yargı sisteminin

³⁰ “Temel Hukuk Kuralları”, 33.

³¹ Kemal Gözler, *İngilizce Karşılıklarıyla Hukukun Temel Kavramları* (Bursa: Ekin Yayınları, 2019), 31; “Temel Hukuk Kuralları”, 33; Akipek Öcal, *Medeni Hukuk I*, 7-9.

³² T.C. Anayasa Mahkemesi, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*, Haz. Yunus Emre Yılmazoğlu, İsmail Emrah Perdecioğlu (Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2019), 538.

³³ Balcı, “Her Türlü Son İçin Gerekli Hukuk Formasyonu”, 3.

gelişiminde önemli rol oynar. Bu bilimsel görüşler, kanun koyucuların düzenlemelerinde dikkate alınarak hukukun şekillenmesine katkı sağlar.³⁴

Toplumsal yaşamı düzenleyen hukuk sistemi, üç ana kategoriye ayrılmaktadır: Özel Hukuk, Kamu Hukuku ve Karma Hukuk. Özel Hukuk, bireyler arasındaki ilişkileri düzenlerken, Kamu Hukuku devlet ile bireyler arasındaki ilişkileri ve kamu düzenini kapsar. Karma Hukuk ise her iki alanın unsurlarını bir araya getirerek hem bireysel hem de toplumsal çıkarları gözetten bir yapı sunar. Özel hukuk, bireyler arasında oluşan hukuki ilişkileri düzenleyen hukuk dalıdır. Bu alan, kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve bu ilişkilerden doğan hak ve yükümlülükleri belirler. Özel hukukun temel amacı, bireylerin haklarını korumak, onları güvence altına almak ve taraflar arasındaki uyuşmazlıkları çözmektir. Özel Hukuk; Medeni Hukuk, Ticaret Hukuku ve Devletler Özel Hukuku şeklinde üç alt kategoriye ayrılır. Kamu Hukuku, devlet ile bireyler ve devletin çeşitli organları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuk disiplini. Bu alan, devletin yetki ve sorumluluklarını, vatandaşların haklarını ve kamu düzeninin korunmasını amaçlayan normlar oluşturur. Kamu hukuku, idare hukuku, ceza hukuku ve anayasa hukuku gibi farklı alt alanları kapsar ve devletin toplumsal yapının işleyişindeki rolünü derinlemesine incelemektedir. Bu bağlamda, kamu hukuku kuralları, bireylerin haklarını güvence altına alırken, aynı zamanda devletin işlevlerini hukuki çerçeve içinde yürütmesini temin eder. Genel kamu yararını gözetten bu düzenlemeler, devletin faaliyetlerinin meşruluğunu ve etkili olmayı sağlamak amacıyla önemli bir işlev üstlenir. Kamu Hukuku; Anayasa Hukuku, İdare Hukuku, Ceza Hukuku, Yargılama Hukuku, İcra ve İflas Hukuku ile Devletler Hukuku (Uluslararası Hukuk) gibi çeşitli alanları kapsamaktadır. Bu disiplinler, devletin işleyişi ve bireyler arasındaki ilişkilerdeki hukuki çerçeveyi belirler. Üçüncü ve son hukuk sistemi olarak değerlendirdiğimiz Karma hukuk ise hem kamu hukuku hem de özel hukukun unsurlarını bir arada barındıran bir hukuk dalıdır. Bu alan, her iki hukuk dalının özelliklerini ve kurallarını birleştirerek, farklı durumları ve ilişkileri kapsayan esnek bir yapı sunar. Karma hukuk, genellikle özel ve kamu çıkarlarının kesiştiği durumlarda devreye girer. Örneğin, bir kamu hizmetinin özelleştirilmesi veya kamu kuruluşlarının özel kişilerle yaptığı sözleşmeler gibi durumlar karma hukukun kapsamına girer. Bu tür ilişkilerde, devletin yetkileri ve bireylerin hakları birbirleriyle etkileşime girmekte, böylece karma bir hukuk sistemi ortaya çıkmaktadır. Karma hukuk hem kamusal yararı gözetirken hem de bireysel hakları koruyarak, hukuk sisteminin daha dinamik ve etkili bir şekilde işlev görmesini sağlamaktadır. Bu özellikleri, karma hukukun, hukuk uygulayıcıları ve yargı organları için çok yönlü bir yaklaşım sunmasına olanak tanır. Karma hukukun ana bileşenleri arasında Fikir Hukuku, İş Hukuku, Hava Hukuku, Toprak Hukuku ve Banka Hukuku yer almaktadır. Bu alanlar, hem kamu hem de özel hukuk unsurlarını bir araya getirerek çeşitli hukuki ilişkileri düzenlemektedir. Örneğin,

³⁴ Akipek Öcal, *Medeni Hukuk I*, 9-10.

Fikir Hukuku, bireylerin ve şirketlerin fikri mülkiyet haklarını korurken; İş Hukuku, işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünüdür. Hava Hukuku, hava taşımacılığına dair hukuki düzenlemeleri kapsarken, Toprak Hukuku, arazi ve gayrimenkul üzerindeki hakları belirler. Banka Hukuku ise finansal kuruluşların faaliyetlerini ve müşterileriyle olan ilişkilerini düzenleyen hukuki çerçeveyi oluşturur. Bu dallar, karma hukukun dinamik yapısının bir parçası olarak, çeşitli toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara yanıt vermektedir.³⁵

3.3. Anayasa

Anayasa, demokratik sistemlerde halkın en temel iradesini yansıtan ve devletin yönetim yapısını şekillendiren en üst hukuki belgedir. Bu belge, devlet organlarının görev ve yetkilerini, bu yetkilerin sınırlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlerken aynı zamanda vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini de güvence altına alır. Devletin işleyişi, anayasa ile belirlenen kurallara dayanır ve hiçbir kişi ya da kuruluş, anayasal bir yetkiye sahip olmadan devlete dair bir yetkiyi kullanamaz. Devletin kurumlarının görevleri, bu kurumların birbirleriyle olan ilişkileri ve aralarındaki sorumluluklar, anayasal düzenin bir parçasıdır. Ayrıca, devlet ile bireyler arasındaki hak ve yükümlülükler bu sistemin içinde tanımlanır. Asli kurucu iktidar ise, anayasanın ortaya çıkış sürecinde rol oynayan ve genellikle var olan sistemin ötesinde yeni bir düzen kurma iradesini temsil eden güçtür. Demokratik rejimlerde, asli kurucu iktidar doğrudan halktan gelir ve bu güç, toplumsal katılım ve uzlaşmaya dayanır. Halkın kurduğu bu yeni sistem, devletin tüm organları ve işleyişi için hukuki bir zemin oluşturur. Devlet kurumlarının ve yetkililerinin yaptıkları tüm işlemler ancak anayasal çerçevede geçerli olabilir. Anayasa, yürürlüğe girdiği andan itibaren tüm devlet organları ve işleyiş için bağlayıcı bir temel oluşturur ve devletin her adımını yönlendiren temel hukuk kuralı haline gelir.³⁶

Anayasa hukuku, anayasayı ve ona bağlı hukuki düzenlemeleri inceleyen, açıklayan ve yapılandıran bir hukuk disiplini. Bu alan, yalnızca anayasa metnini değil, aynı zamanda ülkenin siyasi ve hukuki yapısıyla ilgili diğer yasaları, örneğin seçim yasalarını, siyasi partilere dair düzenlemeleri, yasama organlarının içtüzüklerini ve temel hakları belirleyen kanunları da kapsar. Ayrıca, anayasa hukukunun kaynakları sadece yasalarla sınırlı değildir; mahkeme kararları ve akademik çalışmalar da bu alanda kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle, anayasa yargısının var olduğu ülkelerde, anayasa mahkemelerinin ya da benzeri yüksek mahkemelerin kararları, mutlaka dikkate alınması gereken değerli kaynaklar arasındadır. Bu kararlar, anayasa hukukunun

³⁵ Pınarbaşı vd., *Mesleki ve Teknik...*, 26-30.

³⁶ Utkan Araslı, *Anayasa Mahkemesi İptal Kararları Açısından Anayasal Temel İlke ve Kavramlar* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2015), 13-14.

uygulanabilirliğini ve geliştirilmesini sağlamak için önemli referans noktaları sunar.³⁷ Anayasanın yazılı olup olmaması, anayasacılığın gerekliliklerine uygunluğu konusunda tek başına belirleyici değildir. Yazılı bir anayasa, her zaman anayasacılığın ilkelerine uygun olmayabileceği gibi, yazılı olmayan bir anayasa da bu ilkelere uygun olabilir. Anayasa ile anayasacılığın aynı şey olmadığı ortaya konduktan sonra, anayasacılığın neyi ifade ettiği incelenmelidir. Heywood'a göre, dar anlamda anayasacılık, anayasa ile sınırlı iken, geniş anlamda "devletin iktidar gücünün iç ve dış denetimlerle sınırlandırılması" olarak tanımlanır. Anayasacılığın temel hedefi, devletin keyfi iktidarını anayasal yöntemlerle sınırlandırmak ve bireysel özgürlükleri korumaktır. Bu amaç doğrultusunda, anayasacılık; yazılı anayasalar, haklar bildirgesi, kuvvetler ayrılığı, iki meclisli sistem, federalizm ve âdemi merkeziyetçilik gibi mekanizmaları savunur. Böylece, geniş bir perspektifle bakıldığında, anayasacılık düşüncesi, devlet gücünün sınırlandırılması ve denetlenmesi için çeşitli araçları öngörmektedir.³⁸

Anayasa ve anayasacılık kavramları, modern çağda şekillenen önemli kavramlardır. Geçmişte devlet düzenine dair bazı kurallar mevcut olsa da günümüzdeki anlamda anayasal metinler yoktu. İlk yazılı anayasa, kısa ömürlü İngiltere'deki "Instrument of Government" belgesidir. Günümüz anayasalarının ilki ise 1787'de ABD ve 1791'de Fransa'da kabul edilenlerdir. 19. ve 20. yüzyıllarda anayasacılık akımı yaygınlaşmış ve birçok ülke bu sistemi benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk anayasa 1876'da "Kânûn-i Esâsî" adıyla yürürlüğe girmiştir. Anayasacılığın 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmasının ardında, siyasal düşüncenin laikleşmesi ve burjuva sınıfının güçlenmesi yatmaktadır. Eski dönemlerde devletin kökeni ilahi otoritelere dayandırılırken, Rönesans ve Aydınlanma dönemleriyle birlikte bu anlayış değişmiştir. Düşünürler Hobbes, Locke ve Rousseau, devletin varlığını "toplum sözleşmesi" teorisiyle açıklamışlardır. Bu teori, bireylerin güvenli bir yaşam sağlamak amacıyla bir otorite kurmalarını ifade eder ve yazılı anayasalar, bu sözleşmenin hukuki bir yansımasıdır. Ayrıca, burjuva sınıfının ekonomik gücünü artırması, anayasacılığın bir başka önemli boyutudur. Orta Çağ'daki aristokratik düzen, burjuva haklarını yeterince koruyamıyordu; bu nedenle 18. ve 19. yüzyıl devrimleri, burjuvazinin iktidar taleplerini güçlendirmiş ve yazılı anayasaların ortaya çıkışını hızlandırmıştır.³⁹ Yazılı anayasaların ortaya çıkışı, 19. yüzyılda Batı toplumlarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bugün, yalnızca birkaç istisna dışında hemen hemen her ülkenin yazılı bir anayasası bulunmaktadır. Ancak bir anayasaya sahip olmak, o ülkenin mutlaka demokratik bir yapı sergilediği anlamına gelmez. Otoriter veya totaliter yönetimlerde, anayasalar genellikle yalnızca şekilsel bir nitelik taşır ve işlevsellikten yoksundur. Anayasalar,

³⁷ Ergün Özbudun, *Anayasa Hukuku*, Ed. Ergün Özbudun, Bülent Yücel, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., 2018), 3.

³⁸ Mustafa Çattık, "Anayasacılık ve Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapımı", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 55-56.

³⁹ Özbudun, *Anayasa Hukuku*, 4-5.

değişim yöntemlerine göre yumuşak ve sert olmak üzere iki gruba ayrılır. Yumuşak anayasalar, kolaylıkla ve hızlı bir şekilde değiştirilebilirken, sert anayasalar belirli koşullar altında, örneğin nitelikli çoğunluk veya halk oylaması gerektiren zorlayıcı şartlarla değiştirilir. Günümüzdeki pek çok anayasa, sert yapıdadır ve bu durum, devletin yönetiminde istikrar sağlamak amacı taşır. Sert anayasa düzeni, geçici çoğunlukların sık sık değişiklik yapmasının getirebileceği olumsuz etkileri önlemek için de bir koruma mekanizması sunar. Bunun yanı sıra çoğunluğun keyfi yönetimine karşı siyasal azınlıkları koruma ihtiyacını da karşılamaktadır.⁴⁰

3.4. Kanun ve Yasa

Kanun, anayasanın yetkilendirdiği organlar tarafından yazılı olarak hazırlanan, genel, sürekli ve soyut hukuk kurallarını içeren resmi belgelerdir. Bu tanım, kanunun dar ve teknik bir perspektiften ele alındığını vurgulayarak, onun yalnızca basit bir yazılı belge olmanın ötesinde, hukukun temel kaynaklarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Kanunlar, toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulmuş ve süreklilik arz eden kurallar bütünüdür. Soyut nitelikleri, onların belirli bir olaya veya duruma özgü olmaktan ziyade, geniş bir kitleyi kapsayacak biçimde düzenlenmiş olmalarını ifade eder. Bu bağlamda kanunlar, bireyler ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyerek toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol üstlenir. Kanunlar, yalnızca hukuki normlar değil, aynı zamanda bir toplumun kültürel ve etik değerlerini de yansıtır. Yazılı bir belge olarak var olmaları, onların toplumda geçerliliğini artırır ve belirsizlikleri azaltır. Ancak kanunların etkinliği, toplumun ihtiyaçlarına ne kadar yanıt verdiği ile doğrudan ilişkilidir. Kanunların dinamik bir yapıya sahip olması ve zamanla değişen sosyal koşullara adapte olabilmesi gerekir. Aksi takdirde, kanunlar yalnızca birer kural yığını haline gelir ve toplumsal hayata dair bir anlam ifade etmez. Bu nedenle, yasama organlarının toplumun gerçek ihtiyaçlarına duyarlı bir şekilde hareket etmeleri büyük önem taşır.⁴¹

Hukukun yazılı düzenlenmesi, geleneksel hukuk normlarından ayrılmasını sağladığı için önemlidir. Yazılı metin, yasama organı tarafından oluşturulurken bu süreç öncesinde hazırlık çalışmalarının yapılması gerekmektedir. 1982 Anayasası, kanun teklif etme yetkisini hem hükümete hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyelerine tanımaktadır. Hükümetin sunduğu tasarılar "Kanun Tasarısı" veya "Kanun Layihası" olarak adlandırılırken, Meclis üyelerinin önerileri "Kanun Teklifi" olarak anılmaktadır. Bu tasarılar, TBMM'nin komisyonlarında incelenir ve sonrasında genel kurulda görüşülerek şekillenir. Kanunların yürürlüğe girmesi için yayımlanmaları gerekmektedir. Cumhurbaşkanı, TBMM tarafından kabul edilen kanunları en geç 15

⁴⁰ Özbudun, *Anayasa Hukuku*, 8.

⁴¹ Necip Bilge, *Hukukun Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2000), 42.

gün içinde yayımlamakla yükümlüdür. Uygun bulmadığı bir kanunu geri gönderirse, gerekçesini belirtmek zorundadır. Meclis, kanunu aynen onaylarsa, Cumhurbaşkanı onu yayımlamak üzere Başbakanlığa iletir. Geri gönderilen kanun üzerinde değişiklik yapılması durumunda, bu değişiklik Cumhurbaşkanı tarafından tekrar Meclis'e iletilebilir. Bütçe kanunları için ise geri gönderme yetkisi bulunmamaktadır ve yasaların yayımlanma işlemi Resmi Gazete aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu süreç, hukukun güvenilirliğini ve düzenin devamlılığını sağlamakta kritik bir rol oynamaktadır.⁴²

1982 Anayasası, cumhurbaşkanının yetkilerini belirleme konusunda önemli hükümler içermektedir; özellikle Bütçe kanunlarının geri gönderilmesi konusunda belirli sınırlandırmalar getirmektedir. Ayrıca, anayasa değişiklikleri söz konusu olduğunda, bu değişikliklerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) geri gönderilmesi ve halkoyuna sunulma imkânlarını da düzenlemektedir. Tarihsel olarak, 1960 yılına kadar, Cumhurbaşkanı'nın onaylamadığı yasaların Meclis'e yeniden gönderilmesi son derece nadir bir uygulama iken, 1961 sonrasında ve özellikle 1983 itibarıyla bu durum değişiklik göstermiş ve daha sık geri gönderim vakaları ortaya çıkmıştır. Anayasaya aykırılık iddialarıyla ilgili olarak, bir kanunla ilgili itirazda bulunmak isteyen taraflar, ilgili metnin Resmi gazetede yayımlandığı tarihten itibaren 60 gün içinde Anayasa Mahkemesi'ne başvurma hakkına sahiptir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı, iktidar partisi, ana muhalefet partisi ve TBMM üye tam sayısının en az beşte birine sahip olan gruplar, iptal davası açabilecek yetkiye sahiptirler. Mevcut bir mahkeme, bir kanunun anayasaya aykırı olduğuna dair bir kanaate ulaşırsa, bu durumda söz konusu yasanın anayasaya uygunluğu Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenecektir. Ancak, Anayasa Mahkemesi, anayasa değişikliklerine dair anayasaya aykırılık iddialarını genellikle kabul etmemekte; bu değişikliklerin yalnızca şekil açısından, yani oylama prosedürlerine ve mevcudiyetine ilişkin kurallara uygunluğunu incelemeyi tercih etmektedir. Bu durum, anayasa değişikliklerinin denetiminde hukukun üstünlüğünü sağlamak ve demokratik süreçlerin etkin işlemlerini temin etmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim anayasa değişikliklerinin meşruiyeti ve geçerliliği, demokratik ve hukuksal süreçlerin sağlıklı işleyişi açısından dikkatle ele alınması gereken bir konudur.⁴³

Hukukun temel ilkelerinden biri de "genellik" ilkesidir. Bu ilke bağlamında kanunların yalnızca belirli bireyler veya olaylarla sınırlı olmadığı, aksine benzer niteliklere sahip tüm bireylere ve durumlara uygulanması gerekmektedir. Dolayısıyla kanunların geçerliliği ve uygulamaları, kapsayıcı bir nitelik taşımakla yükümlüdür. Türkiye'deki Medeni Kanun ve Ceza Kanunu gibi düzenlemeler, geniş bir kitleye hitap ederken, İş Kanunu gibi bazı yasalar belirli gruplara yöneliktir. Bu durum, genel olma ilkesini ihlal etmez; zira her biri hukukun belirlediği çerçeveler içinde yer almaktadır.

⁴² Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986), 40.

⁴³ Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, 41.

Ayrıca, özel durumlara ilişkin istisnalar, kanunların esnekliğini ve toplumsal ihtiyaçlara uyum sağlama yeteneğini gösterir. Sonuç olarak, hukuk sistemi, genel ilkeler ile istisnaları dengeli bir şekilde değerlendirerek adaletin sağlanmasına katkıda bulunur.⁴⁴ Bir kanun, TBMM tarafından kabul edilip resmi gazetede yayımlandığında yürürlüğe girer; eğer yürürlük tarihi belirtilmemişse, yayımı izleyen 45. günden itibaren geçerlilik kazanır. Türkiye’de kanun numaralandırma sistemi 23 Nisan 1920’den itibaren birkaç kez yenilenmiştir. İlk düzenleme 1960’taki askeri darbe sonrası, kanunların yeniden 1’den numaralandırılmasıyla yapılmış; 1961’de ise sivil yönetime geçilerek sıfırdan başlatılmıştır. Ancak 12 Eylül 1980 darbesinden sonra numaralandırma sistemi değişmemiş, 1961’den itibaren başlatılan sistem günümüze dek sürdürülmüştür.⁴⁵

23 Nisan 1920’de başlayan cumhuriyet dönemi kanunlarının yanı sıra, Türk hukuk sisteminde Osmanlı döneminden kalma ve temel düzenleyici niteliğe sahip kanunlar da hâlâ yürürlüktedir.⁴⁶ Osmanlı döneminde çıkarılan ve asli yasama yetkisine dayanan düzenlemeler, adlarına veya çıkarılan makama bakılmaksızın günümüzde kanun niteliği taşır ve Anayasa Mahkemesi denetimine tabidir. I. Meşrutiyet döneminde çıkarılan ve doğrudan düzenleyici olan nizamnameler bu kapsamdadır; örneğin, 1867 tarihli *Demir Yollarının Usulü Zabıtasına Dair Nizamname* hala geçerlidir.⁴⁷ Kanunlar, sürekli olarak uygulanmak üzere çıkarılmakta olup, belirli bir süreyle sınırlı olarak yürürlüğe konulmazlar. Ancak pratikte, kanunların geçerliliği, oluşturulma amacını belirleyen ihtiyaçların sürekliliğine bağlıdır; bu ihtiyaçlar zamana göre değişkenlik gösterdiğinden, kanunlar da zamanla değişime uğrayabilir. Dolayısıyla, bir kanun yürürlükten kalktığında uygulanma yeteneğini kaybederken, yürürlükte olduğu süre zarfında sürekli olarak uygulanması esastır. Bununla birlikte, bir kanunun ne zaman yürürlükten kaldırılacağı genellikle kesin olarak belirlenmemiştir.⁴⁸ Yeni bir kanunun, yürürlüğe girmeden önceki olaylar ve ilişkiler üzerinde etkili olmamasına "kanunların geriye dönük etkisinin olmaması" veya "kanunların geçmişe yansımaması" denir. Bu durum, bir kanunun yalnızca yürürlüğe girdiği tarihten sonraki olaylar ve ilişkilerle ilgili olarak geçerli olabileceğini ifade eder; dolayısıyla, yürürlük tarihinden önce gerçekleşen durumlara uygulanması mümkün değildir.⁴⁹

3.5. Demokrasi

Modern dünyanın belirgin özelliklerinden biri, insanların yönetim süreçlerine katılma ve seslerini duyurma isteğinin giderek daha fazla alanda kabul görmesidir.

⁴⁴ Bilge, *Hukukun Başlangıcı...*, 44.

⁴⁵ Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2000), 44; Gözler, *Hukuka Giriş*, 161-162.

⁴⁶ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995), 350.

⁴⁷ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 1996), 23.

⁴⁸ Bilge, *Hukukun Başlangıcı...*, 44.

⁴⁹ Gözübüyük, *Hukuka Giriş...*, 72.

Ancak, bu gelişme herkesin yönetim biçimleri konusunda aynı bakış açısına sahip olduğu anlamına gelmez; fikir ayrılıkları ve farklı perspektifler hala geniş bir yelpazede varlığını sürdürmektedir.⁵⁰ Yaklaşık 2500 önce Antik Yunan'da ortaya çıkan demokrasi fikri, toplumun yönetimde söz sahibi olması gerektiği düşüncesini öne çıkarıyordu. Yunanlılar, bu kavramı kendi yazılı eserlerinde işleyerek dünyaya tanıttılar ve zaman içinde demokrasi anlayışı, farklı kültürler tarafından benimsenip günümüze kadar ulaştı.⁵¹ Antik Yunan'da demokrasi, halkın kendini yönetme hakkını savunan bir tepki olarak, baskıcı yönetim biçimlerine ve mutlak güce sahip liderlere karşı geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, toplumun kendi kaderi üzerinde söz sahibi olabileceği bir düzenin temellerini atmıştır.⁵²

Demokrasi teriminin tarihsel ve dilsel kökenini analiz etmeye “*etimolojik demokrasi*” ya da “*sözcük demokrasisi*” denir. Bu analiz, kavramın anlam evrimini ve toplumsal yapılarla ilişkisini daha derinlemesine anlamayı amaçlar.⁵³ Demokrasi terimi, Yunanca kökenli olup “*demos*” halkı, “*kratos*” ise yönetimi ifade eder. Halkın yönetimi anlamına gelen bu kavram, ilk olarak Herodot tarafından kullanılmış, ancak Abraham Lincoln’un “*halkın, halk tarafından, halk için yönetimi*” şeklindeki tanımıyla popülerleşmiştir. İdeal bir demokraside, yönetim halktan gelir, halk tarafından uygulanır ve halkın yararına işler. Yönetim kavramı burada temel siyasi kararların alınması ve uygulanmasını kapsar. Churchill ise demokrasiyi “*kusursuz olmayan, ancak diğerlerinden daha az kusurlu bir yönetim biçimi*” olarak tanımlamıştır.⁵⁴ Demokrasi kavramının kökeni, Eski Yunan'a dayanır ve burada “*demos*” kelimesi, toplumda yüksek bir statüye sahip olmayan halk kesimlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bu kullanım, yalnızca sıradan insanları değil, özellikle ekonomik olarak alt sınıfta yer alan çoğunluğu işaret eder. Bu bağlamda, demokrasi bazen halkın özellikle de yoksul sınıfın egemenliği anlamında olumsuz bir biçimde yorumlanmıştır. Ancak bu kavram, tek bir sınıfı değil tüm halkı yani hem azınlıkları hem de çoğunluğu kapsayan bir anlam taşır. Ortaçağ Avrupası’nda ise Yunanca yerine Latince’nin egemenliğiyle birlikte, “*demos*” kelimesi yerini “*populus*” terimine bırakmıştır.⁵⁵

Demokrasi, halkın yönetimde söz sahibi olma isteğiyle şekillenen ve günümüzde en yaygın kabul gören yönetim biçimidir. Bu sistemde egemenlik, halkın iradesine dayanır ve yönetim daha etkili olmak amacıyla halkın katılımını esas alır. Demokrasi, egemenliğin kimde olduğu sorusu ile diğer yönetim biçimlerinden ayrılır.⁵⁶ Demokrasi,

⁵⁰ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2006), 23.

⁵¹ Mustafa Güçyetmez, “Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/1 (2017), 481.

⁵² Mehmet Fatih Işık, “Platon ve Demokrasi Algısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2014), 330.

⁵³ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2015), 445.

⁵⁴ Güçyetmez, “Karşılaştırmalı Demokrasi...”, 482.

⁵⁵ Fendoğlu, *Anayasa Hukuku*, 446.

⁵⁶ İbrahim Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2016), 179.

statik bir kavram değil, toplumsal gelişimle paralel olarak evrilen bir sistemdir. Bu evrim, toplumların sosyo-politik olgunlaşmasına bağlı olarak şekillenir. Siyasi demokrasinin kapsamının genişlemesi, özellikle 20. yüzyılda, toplumsal değişim ve küresel etkileşimlerle mümkün olmuştur. Bu durum, demokrasinin sadece bir yönetim biçimi olarak değil, aynı zamanda sürekli dönüşen ve genişleyen bir kavram olarak algılanması gerektiğini gösterir.⁵⁷ Özetle, halkın gerçek özgürlüğe sahip olabilmesi için kendini yönetmesi gerekir. Eğer halk çoğunluk aracılığıyla yönetilirse, tam özgürlükten söz edilemez. Demokrasi, halkın özgürlüğünü sağlamak amacı güder ve ideal demokrasiye ulaşmak, oybirliği ile yönetim mümkün olmadığından bu amacın peşinden gitmek gerekir.⁵⁸ Demokrasinin yalnızca tanımını yapmak değil, onu gerçek anlamda işleyen kurumlar ve yapılarla somutlaştırmak esastır. Bu süreç, teorik değil, pratik bir uzlaşmayı ve uygulamayı gerektirir.⁵⁹ Sonuç olarak modern demokrasiler, antik demokrasilerden toplumun büyüklüğü ve yönetim biçimi açısından farklıdır. Modern demokrasiler, devlet, özgürlük, eşitlik, insan hakları gibi yeni kavramları benimsemiş ve daha geniş, karmaşık toplulukları yönetmeleri açısından değişmiştir.⁶⁰

Demokrasi kavramı, içinde bulunduğu dönemin sosyal, hukuksal ve siyasal koşullarına göre farklı şekillerde tanımlanır. Bu yüzden tek bir demokrasi teorisi yeterli olmaz. Demokrasi teorileri, toplumdaki grupları birleştirme ve siyasal sorunları çözme becerisine göre farklı demokrasi türlerini sınıflandırır. Bu bölümde, en önemli beş demokrasi teorisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

3.6. Liberal Demokrasi Kuramı

Demokrasi ve liberalizm, aynı dönemde gelişmiş ve birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Demokrasi, halkın isteklerinin yönetimde yansımaları hedeflerken; liberalizm, bireyin özgürlüklerine ve serbest piyasa ekonomisine öncelik verir. Alan Wolf'a göre, liberalizm serbest piyasayı güçlendirmeyi amaçlarken demokrasi sosyal eşitlik ve siyasi katılımı ön planda tutar. Liberal demokrasinin zorluğu ise, liberalizm ve demokrasinin birbirinin mantığını reddetmesi fakat yine de bir arada var olmalarının gerekmesidir.⁶¹ Demokrasi, vatandaşların yönetime katılımını ve karar alma süreçlerini vurgularken, liberalizm bireysel özgürlükler ve devlet-birey ilişkisini ön plana çıkarır. İki kavram arasında belirgin bir ayrım yapmak zordur, ancak demokrasi çoğunluğun iradesine rağmen bireysel hakların korunmasını ve otoriter yönetimle uyumsuzluğu savunur. Modern demokratik sistemler, liberalizmin ilkelerine dayanarak gelişmiş olup,

⁵⁷ Teziç, *Anayasa Hukuku*, 108.

⁵⁸ Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, 23.

⁵⁹ Hasan Tunç, Faruk Bilir, Bülent Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Adalet Yayıncılık, 2015), 69.

⁶⁰ Şeref İba, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2008), 83.

⁶¹ Ernesto Laclau- Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Ahmet Kardam-Doğan Şahiner (İstanbul: Birikim Yayınları, 1992), 67-68.

halk egemenliği anlayışının benimsenmesiyle şekillenmiştir. Bu dönüşüm, laikliğin güçlenmesi ve kilisenin etkisinin azalmasıyla gerçekleşmiştir.⁶² Liberalizmin önemli kuramcılarından John Stuart Mill, demokrasi anlayışını Tocqueville'in kuramından etkileşimle geliştirmiştir. Mill, en iyi yönetim biçiminin yöneticinin karakterini ve toplum üyelerinin erdemlerini geliştirerek, halkın geniş katılımını sağlayan bir sistem olduğunu savunur. Mill'in ideal devletinde siyasal katılım ve liyakat temel kavramlar olup, halk egemenliği, temsile dayalı bir yönetim anlayışıyla şekillenir. Mill'e göre, temsiliyet, demokrasinin vazgeçilmez bir unsurudur.⁶³ John Stuart Mill, ideal yönetim anlayışında, çoğunluğun egemenliğinin yanı sıra azınlık haklarının korunmasının önemini de vurgular. Demokrasi, çoğunluğun tiranlığından korunmalı ve vatandaşların doğru bilgilendirilmesi amacıyla sürekli reformlar gereklidir. Liberal demokrasinin temelinde, tüm bireylerin haklarının güvence altına alınması yer alır; aksi takdirde çoğunluğun baskıcı yönetimi söz konusu olabilir.⁶⁴

3.7. Sosyal Demokrasi Kuramı

Sosyal Demokrasi, toplumsal eşitlik ve adaletin sağlanmasını hedefleyen bir demokrasi anlayışıdır. Bu kuram, sadece siyasal hakların değil, ekonomik ve toplumsal hakların da güvence altına alınması gerektiğini savunur. Sosyal Demokrasi savunucuları, mevcut hukuk ve özgürlüklerin tek başına yeterli olmayacağını, bunların daha geniş bir eşitlik anlayışıyla güçlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Siyasal demokrasinin ötesinde, toplumsal ve ekonomik yapılar içinde de eşitlik sağlanmalıdır. Bu sayede hem yasal haklar hem de sosyal haklar güvence altına alınabilir. Sosyal Demokrasi, toplumsal yapının her alanında eşitliği teşvik etmek ve güçsüz bireyleri korumak için devletin aktif bir rol üstlenmesini gerektirir. Ayrıca, ekonomik ve toplumsal çıkarların özerk ve demokratik bir şekilde örgütlenmesi gerektiği vurgulanır. Bu, toplumsal baskıların önlenmesini ve adaletin sağlanmasını mümkün kılar. Eduard Bernstein, demokrasiyi sadece bir yönetim biçimi olarak değil, sosyalizmi gerçekleştirme aracı olarak da görmüştür. Özetle sosyal demokrasi, eşit katılım ve toplumsal adaletin teminatıdır.⁶⁵

3.8. Katılımcı Demokrasi

Katılımcı Demokrasi, halkın sadece seçimle değil, toplumsal ve ekonomik süreçlere aktif katılımını savunur. Bu anlayışa göre, bireyler karar alma süreçlerine daha

⁶² Nesrin Demir, "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları", *Ege Akademik Bakış Dergisi* 10/2 (2010), 605.

⁶³ Anfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M. Emin, Köktaş (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 92-93.

⁶⁴ Demir, "Demokrasinin Temel İlkeleri...", 606.

⁶⁵ Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, 155-160.

fazla dahil olmalı ve katılım her alanda yaygınlaştırılmalıdır. B. Barber, temsili demokrasinin vatandaşları pasifleştirdiğini ve demokrasiyi zayıflattığını belirtirken, Robert Dahl, katılımcı demokrasiyi küreselleşen dünyada demokrasi eksikliklerine karşı bir denge unsuru olarak görür.⁶⁶ Cruickshank'ın önerdiği "e-dilekçe" yöntemi, teknolojinin sunduğu olanaklarla katılımcı demokrasiyi daha etkin hale getirmeyi amaçlar. Bu yöntem, halkın yönetime doğrudan katılımını kolaylaştırarak, temsili demokrasi ile doğrudan demokrasi arasında bir köprü kurmayı hedefler. İnternet ve dijital platformlar aracılığıyla vatandaşların görüşlerini, taleplerini ve şikâyetlerini hızlı bir şekilde iletebileceği bir sistem oluşturmak, daha geniş bir katılım imkânı sunar. Bu şekilde, bireyler yalnızca seçmen olarak değil, aynı zamanda karar alma süreçlerine daha aktif katılım sağlayarak demokrasinin işleyişine katkıda bulunabilirler. Cruickshank, bu yöntemle halkın karar mekanizmalarına daha yakın hale geleceğini ve demokratik sürecin güçleneceğini savunur. Bu yöntem özellikle teknolojinin etkin kullanımı ile demokrasinin daha erişilebilir ve halkın taleplerine daha duyarlı hale gelmesini sağlayabilir.⁶⁷

3.9. Eleştirel Demokrasi Kuramı

Eleştirel Demokrasi Kuramı, bireysel tercihler ile kolektif kararlar arasındaki dönüşüm sorununu inceleyen bir yaklaşımdır. Bu kuram, bireysel önceliklerin değiştirilmeden grup kararlarına dönüştürülmesinin mümkün olup olmadığını sorgular. Ayrıca, kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi eleştirerek siyaset kuramı ve anayasa sosyolojisi üzerine bir temel oluşturur. Kuram, demokratik karar alma süreçlerinde ortak kararların oluşturulmasının zorluğuna ve istikrarlı bir çoğunluk oluşturma sürecinin karmaşıklığına dikkat çeker. Çoğunluk iradesinin hata yapma olasılığı üzerinde durarak, demokratik mekanizmaların bu hataları nasıl düzeltebileceğini tartışır.⁶⁸ Claus Offe'a göre Eleştirel Demokrasi Kuramı, demokratik anayasal devletin, siyasal taleplerin koşulsuz olarak iletilmesini garanti etmediğini vurgular. Offe, devletin işleyişinin çoğunlukla istikrar sağlama ve kendi çıkarlarıyla uyumlu olan konularda tepki gösterme üzerine şekillendiğini belirtir. Bu durum, toplumsal çatışma üretme gücü olmayan ve sistemdeki işlevsel süreçlerle doğrudan ilişkisi olmayan gruplar için geçerlidir. Bu grupların, devletin karar alma süreçlerinde etkin bir rol oynamadıkları ve bu yüzden devletin politikalarına müdahale etme kapasitelerinin sınırlı olduğu ifade edilir. Offe, devletin bu yaklaşımının, toplumdaki geniş çaplı değişim taleplerine karşı duyarsız bir tutum sergileyen, pragmatik bir yönetim anlayışına dayandığını savunur.

⁶⁶ Demir, "Demokrasinin Temel İlkeleri...", 607.

⁶⁷ Peter Cruickshank, "E-Petitions: Democracy And Participation", *Spartakan Wordpress* (Erişim 11.11.2024).

⁶⁸ Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, 185-186.

Bu da devletin demokratik işleyişte eşitsizliklere ve hegemonik yapıları pekiştiren bir strateji izlediğini gösterir.⁶⁹

3.10. Müzakereci Demokrasi Kuramı

Modern demokratik toplumlar, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, meşruiyet, ekonomik refah ve kolektif kimlik gibi temel kamu yararlarını güvence altına almayı amaçlamaktadır. Meşruiyetin sağlanması, toplumsal meseleler üzerinde özgür ve eşit katılım sağlanan kamusal müzakerelerle mümkün olur. Bu müzakereler, toplumun ortak çıkarlarını belirlemede ve karar alma süreçlerinde şeffaflık oluşturulmasında kritik bir rol oynar. Demokratik kurumlar, ancak halkın aktif katılımı ve bu katılımın meşru bir şekilde düzenlenmesiyle geçerliliğini kazanır. Bu çerçevede, toplumun fikir alışverişi yaparak kolektif kararlar alabilmesi, toplumsal bütünleşmeyi güçlendirir ve demokratik sistemlerin işleyişini sağlıklı bir şekilde sürdürülebilir kılar.⁷⁰

Müzakereci demokrasi modelinde, meşruiyet ve rasyonelliğe ulaşmak için, kolektif karar alma süreçlerinin özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil şekilde yürütülmesi gereklidir. Bu süreçler, herkesin üzerinde anlaşacağı normlara ve kurumsal düzenlemelere dayalı olmalıdır. Müzakereye katılımda eşitlik, simetri ve herkese aynı fırsatları tanıyan bir ortam sağlanmalıdır. Ayrıca her bireyin kurallar hakkında dönüşlü savlar ortaya koyma hakkı vardır. Müzakereci demokrasi yaklaşımında, tüm görüşlerin sürece dahil edilmesi gerektiği için, bu süreç sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülmeli ve devlet de bu sürecin çerçevesini belirlemelidir. Böylece sivil toplum ve devlet birbirlerinin demokratikleşme koşulu haline gelir.⁷¹ Devletin rolü, yalnızca yönetsel işlevlerle sınırlı kalmamalı, toplumsal düzenin, eşitliğin ve adaletin sağlanmasında da belirleyici bir güç olmalıdır. Yasaların yapımı ve politikaların uygulanması, toplumdaki çıkar çatışmalarını adil bir şekilde düzenlemek için araçlar olarak kullanılmalıdır. Bunun yanı sıra devlet, sivil toplumun potansiyel eşitsizliklerden ve baskılardan korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Devletin, sadece bireysel özgürlükleri savunmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal adaleti sağlama, güç dengesizliklerini engelleme ve halkın haklarını güvence altına alma sorumluluğu vardır. Bu anlamda, devletin yalnızca bir yönetim gücü değil, aynı zamanda toplumsal eşitliği ve özgürlüğü koruyan bir denetim aracı olması gerekir.⁷² Müzakereci demokraside yasaların meşruiyeti, serbest bir müzakere süreciyle şekillenir ve bu süreç herkes

⁶⁹ Demir, “Demokrasinin Temel İlkeleri...”, 607.

⁷⁰ Seyla Benhabib, *Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, çev. Zeynep Gürata-Cem Gürsel, (İstanbul: Wald Yayınları, 1999), 102-103.

⁷¹ Gülgün Tosun, “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım”, *Ege Akademik Dergisi* 1/1 (2001), 229-230.

⁷² John Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, çev. Necmi Erdoğan, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 37.

tarafından mantıklı bir şekilde kabul edilmelidir. Siyasetin başarısı, yurttaşların eylemlerinden çok, iletişim usullerinin ve kurumsal yapıların doğru şekilde inşa edilmesine dayanır. Müzakereci demokrasinin temel sorunu, çoğunluğun egemenliğine dayalı sistemlerde azınlık görüşlerinin savunulması ve haklarının korunmasıdır. Bu sorunun çözümü, iletişimsel bir modelin kurumsallaşmasıyla mümkündür.⁷³ Müzakereci demokrasi, teorik olarak eşit katılımı karar alma süreçlerini amaçlasa da pratikte birçok engelle karşılaşmaktadır. Toplumsal eşitsizlikler, kültürel farklılıklar ve güç dengesizlikleri gibi faktörler, bireylerin eşit katılımını engelleyebilir ve müzakere süreçlerini zayıflatabilir. Ayrıca, bilgi ve deneyim farkları nedeniyle bazı bireyler müzakere süreçlerinde daha etkili olurken, diğerleri pasif kalabilir. Bu durum, müzakereci demokrasinin eşitlikçi iddialarını zedeleyebilir. Sonuç olarak, müzakereci demokrasinin uygulamada başarılı olup olmayacağı, toplumsal yapının ve güç dinamiklerinin nasıl yönetildiğine bağlıdır.⁷⁴

⁷³ Elif Korkmaz, “Demokrasi Kavramı ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları-Birikimler V*, ed. M. Balcı, (İstanbul: Hukuk Vakfı Yayınları, 2016), 367.

⁷⁴ Şaban Sitembölükbaşı, “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10 (2005), 160.

4. TÜRK HUKUK TARİHİNE BİR BAKIŞ

4.1. İslamiyet Öncesi Türk Hukuku

İslamiyet ile tanışmadan önce Türkler, Orta Asya'nın geniş bozkırlarında konargöçer hayatı sürerken, kendilerine özgü bir hukuk düzeni ve sosyal yapıyı benimsemişlerdi. Bu hukuk sistemi hem doğal çevrelerine hem de konargöçer yaşam biçimlerine uygun olarak şekillenmiş, geleneksel ve pratik bir yapı arz etmiştir. Türkler, kendi toplumsal ve kültürel değerlerine dayalı bir hukuk anlayışına sahipti ve bu anlayış, zamanla farklı Türk devletlerinin oluşumuna paralel olarak evrilmiştir. İslamiyet öncesi Türk hukukunun temel özellikleri, halkın geleneksel hukuk anlayışını ve toplumun ihtiyaçlarını yansıtıyordu. Bu dönemde hukuk, yazılı kurallardan çok, sözlü geleneklere ve örf-adet hukukuna dayanıyordu. Türkler için hukukun kaynağı, çoğunlukla örf, adil bir yönetim anlayışı ve toplumun mutabakatı idi. Bu sistem, çeşitli yasaların ve kuralların devletin merkezi otoritesinden çok, toplumun ortak değerleri ve gelenekleriyle belirlenmesini sağlıyordu. Türk hukukunun kaynakları arasında en belirgin olanı, örf ve adet hukuku idi. Örf, halkın günlük yaşamına dayanan, nesilden nesile aktarılan kurallar bütünüdür. Bu kurallar, toplumun ahlaki değerleri ve yaşam tarzıyla uyumluydu. Adet ise, belirli topluluklar ve boylar arasında uygulanan, geleneksel ve toplumsal kabul gören kurallar bütünüdür. Bunun yanında, kut kavramı da önemli bir yer tutar. Kut, Türklerde hükümdara ve toplum liderlerine verilen, ilahi bir yetkiyi ve adalet sağlama sorumluluğunu ifade ederdi.⁷⁵

Milattan önce 220'den daha eski dönemdeki Türk Devletleri hakkında bilgi eksikliği, tarihsel verilerin yetersizliği nedeniyle önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, söz konusu dönemdeki Türk devletleri ve hukuk sistemine dair yeterli bilgi bulunmaması nedeniyle, daha ayrıntılı ve belgelenmiş bilgilere sahip olan Hun Devleti (MÖ. 220-MS. 216), Göktürk Devleti (MS. 552-745) ve Uygur Devleti (MS. 745-940) üzerine odaklanmaktadır. Ancak bu üç devleti ele almak, Türklerin MÖ. 220'den önceki dönemde devlet kurmadıkları veya hukuk sistemine sahip olmadıkları anlamına gelmemektedir. Bu sadece söz konusu döneme ilişkin daha belirgin ve güvenilir kaynakların mevcut olmasından kaynaklanan bir tercihtir. Türklerin erken dönemlerinde devletleşme ve hukuk oluşturma sürecine dair elimizde kesin veriler olmadığından Hun, Göktürk ve Uygur devletleri gibi belirli devletlere yoğunlaşmak, yalnızca mevcut bilgi yetersizliğinden ötürü bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, erken Türk tarihine dair hala birçok bilinmeyen ve açıklığa kavuşturulması gereken konunun bulunduğunu gösterse de günümüzde eldeki daha sağlam verilerle bu

⁷⁵ Ali Kuyaksil-Ali Altunbaş, "Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (2012), 26-28.

üç devletin hukuki yapılarının incelenmesi, tarihsel bağlamda önemli bir adım teşkil etmektedir.⁷⁶

Orta Asya'nın en eski ve en güçlü devletlerinden biri olan Hunlar, Çin kaynaklarında Hiung-nu olarak adlandırılmaktadır. Hunların kurduğu ilk devlet, MÖ. 220'de hükümdar Teoman tarafından şekillendirilmiştir. Devletin merkezi, Türkler için kutsal kabul edilen Ötüken bölgesinde yer almaktadır. Teoman'ın ölümünün ardından oğlu Mete Han, 35 yıl süren hükümdarlığı boyunca Hun Devleti'nin sınırlarını büyük ölçüde genişleterek, kuzeyde Sibirya'dan güneyde Himalayalar'a, doğuda Büyük Okyanus'tan batıda Hazar Denizi'ne kadar olan toprakları kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu süreçte Hun İmparatorları, "Shan-yü" veya "Tanhu" unvanlarıyla anılmıştır.⁷⁷ Mete Han'ın yönetim anlayışında, devletin yönetiminde kritik bir rol oynayan kurultay toplama geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Devletin büyüklerini, yani "ta-chnen" olarak tanımlanan yetkilileri bir araya getirmeden herhangi bir adım atmamıştır. Buna rağmen son kararı yine hükümdar vermektedir. Bu durum, devletin işleyişinde toplumsal katılımın ve danışmanlık mekanizmalarının ne kadar önemli olduğunu gösterir.⁷⁸ Hunlar, ceza sistemlerinde oldukça sert ve doğrudan uygulamalar benimsemişlerdir. Suçlulara uygulanan cezalar, toplumun düzenini sağlamak için ağır bir şekilde düzenlenmiştir. Örneğin kılıç çeken yani birine zarar veren kişiler ölümle cezalandırılmıştır. Ayrıca eşkıya faaliyetlerinde bulunanların aileleri devlet tarafından rehin alınmıştır. Suçun büyüklüğüne göre cezalar değişkenlik gösterse de küçük suçlar için "araba tekerleği altında ezilme" gibi sert cezalar verilirken ağır suçlar ölüm cezasıyla sonuçlanmıştır. Bazı araştırmacılar "araba tekerleği altında ezilmek" ifadesinin aslında damgalama veya sopayla dövülme anlamına gelebileceğini öne sürmüşlerdir, çünkü ağır suçlar ölümle cezalandırılmaktadır. Ayrıca, hapis cezaları oldukça kısa tutulmuş, genellikle sadece 10 günle sınırlı kalmıştır. Bu durum, konargöçer bir toplum olmaları nedeniyle kalıcı hapishaneler kurma ihtiyacını ortadan kaldırmış ve daha hızlı cezalandırma yöntemlerini tercih etmişlerdir.⁷⁹ Hunlar, toplumsal düzeni sağlamak ve devletin otoritesini pekiştirmek amacıyla cezai uygulamalara büyük önem atfetmişlerdi. Suçluların cezalandırılması, yalnızca devletin yetkisi altında olup, bireysel intikam alma uygulamaları kesinlikle yasaklanmıştı. Bu durum, devletin adalet mekanizmasının, toplumsal düzenin korunmasındaki merkezi rolünü vurgulamaktaydı. Hunlar'da adam öldürme, soygun, hırsızlık, zina gibi ağır suçlar ölüm cezası ile cezalandırılırken, suçluların mal varlıkları müsadere edilip ailelerinin özgürlükleri kısıtlanmaktaydı. Ayrıca vatana ihanet zina ırza tecavüz ve diğer

⁷⁶ Ali Altunbaş, "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk", *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/23 (2022), 19.

⁷⁷ Nermin Akpınar, *Büyük Hun Devletinden Osmanlı Devletine Kadar Türk Devletlerinde Meclis* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE., Yüksek Lisans Tezi, 2009), 51.

⁷⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 225.

⁷⁹ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Savaş Yayınevi, 1996), 20.

ciddi suçlar da aynı şekilde ölümle cezalandırılmaktaydı. Hunların ceza hukuku, devletin kontrolünü sağlama ve toplumsal istikrarı temin etme adına sert ve keskin bir yaklaşım sergileyerek, bireysel özgürlüklerin önünde devletin üstünlüğünü gözetmiştir.⁸⁰

Eski Türkler, aile müessesine büyük önem vermiştir. Özellikle anne ve babalarını öldürenlerin, işkenceden sonra halkın önünde cezalandırılmaları, aile bağlarının korunmasına yönelik sert bir uygulamayı göstermektedir. Çin kaynaklarında daha çok aile hukuku ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Öne çıkan özel hukuk müesseselerinden biri "levirat" uygulamasıdır. Bu kural, ölen kardeşin karısıyla sağ kalan kardeşin evlenmesi veya baba öldüğünde üvey anneyle evlenme durumunu ifade eder.⁸¹ Eski Türk toplumlarında, savaş esirleriyle ilgili bazı özel uygulamalar bulunuyordu. Bir kişi savaşta kafa keser veya tutsak alırsa, Tan-hu tarafından bir bardak şarap verilmesi, esir üzerinde mülkiyet hakkı kazandığının simgesiydi. Bu durum, esirin Tan-hu tarafından sahiplenilmesi anlamına geliyordu. Konargöçer toplumlarda, kul kavramı ekonomik açıdan çok önemli olmasa da savaşçılar çoğunlukla fidye karşılığında esir almışlardır. Ayrıca savaş sırasında ölen bir kişinin cesedini alıp çıkaran kişiye, ölenin malları verilirdi. Bu tür uygulamalar, savaşın ve esir almanın toplumda nasıl organize edildiğini ve esirlerin değerini gösteren örneklerdir.⁸²

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinin bir diğeri tarihte ilk kez Türk ismini bir devlet adı olarak kullanan Göktürklerdir. Büyük Hun Devleti'nin yıkılmasının ardından, 552 yılında Altay Dağları'nda yaşayan Türkler, Bumin Kağan ve İstemi Kağan'ın önderliğinde Orhun Nehri yakınlarında Göktürk Devleti'ni kurmuşlardır. Bu devlet, Çinliler tarafından Tu-Ki-Yu olarak adlandırılmıştır.⁸³ Göktürk Devleti'nin hukukuna dair bilgiler, Çin, Bizans ve İslam kaynaklarının yanı sıra, Orhun Yazıtları gibi milli kaynaklardan da elde edilmiştir. Orhun Yazıtları, 1889'da Orta Asya'da bulunmuş ve 1893'te Danimarkalı dilbilimci Thomsen tarafından çözümlenmiştir. Göktürk Devleti, Hun Devleti gibi bir Kağan etrafında birleşen kabilelerden oluşuyordu. Kağan, halkı bir arada tutmak, iç ve dış ilişkileri düzenlemek ve devletin gelirini sağlamakla yükümlüydü. Kağan'ın otoritesi, geleneksel olarak Tanrı'dan alınan kutsal bir güçle destekleniyordu.⁸⁴ Göktürklerde, eski Türklerin "kôni" dediği adalet sistemi gelişmişti. Siyasi suçlarla ilgili yargılamalar, hükümdarın başkanlık ettiği yüksek devlet mahkemesinde yapılırdı. Vezir Tonyukuk, bu mahkemede üyelik görevini üstlenmişti. Ayrıca, Kağan adına örfi hukuku uygulayan "yarganlar" da vardı. Örfi hukuk, "töre" olarak adlandırılırdı ve üç kaynağa dayanırdı; halkın gelenekleri (yusun), kurultay

⁸⁰ Âdem Tutar, "İslam Öncesi Türk Devlet Geleneginde Adalet Anlayışı", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 2/870.

⁸¹ Cevat Türkeli, "Hunlarda İnsani Değerler ve Hukuk", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., 1992), 88-89.

⁸² Altunbaş, "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk", 22; Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 20-21.

⁸³ Halil Cin- Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989), I/21.

⁸⁴ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 21.

kararları (beylerin onayı) ve Kağan'ın emirleri.⁸⁵ Göktürklerde ceza hukuku, tıpkı Hunlar gibi özel intikam anlayışından çıkıp, devletin sorumluluğunda olan kamu hukuku alanına girmiştir. Suçluların cezalandırılması devletin görevi olsa da bazen cezalar, suçlunun yakınlarına da uygulanabilirdi. Suçlara karşı uygulanan cezalar, kişisel değil, toplum ve aile yapısına dayalıydı. Cinayet, tecavüz ve isyan gibi suçlar ölüm cezasıyla sonuçlanırken, hırsızlık gibi suçlar için tazminatlar ödenirdi. Göktürklerde toplumda kadının ve çocuğun hakları vardı, ancak evlilik ve ailedeki hukuk, belirli geleneklere dayanıyordu. Özellikle ölen kişinin karısı ile evlenmek gibi levirat uygulamaları ve baba evinin en küçük oğula kalması gibi düzenlemeler bulunmaktaydı. Çin kaynakları ve Orhun Kitabelerine göre, Göktürklerde toplum; beyler, hür Türkler ve esirler olmak üzere üç sınıfa ayrılıyordu, ancak kölelik yaygın değildi ve toplumun çoğu özgürdü. Göktürklerde kadınlar ve çocuklar da ailede söz ve mülkiyet hakkına sahipti. Dıştan evlenme (exogami) esastı ve ailede baba hukukuna dayalı bir yapı hakimdi.⁸⁶ Göktürklerde konargöçer yaşamlarına rağmen her bireyin belirli bir toprağı vardı ve bu toprak, kışlık konaklama alanlarında yer alıyordu. Miras sistemi uyarınca en küçük oğul toprağı alırken, diğer kardeşlere taşınabilir mal varlıkları pay ediliyordu. Beylik yetkisi ise en layık olanlara veriliyor ve kız çocuklarına dahi mirastan pay ayrılabilirdi. Ayrıca Göktürkler yazılı anlaşmalar yapıyor ve bu belgelerde on iki hayvanlı takvimi kullanıyor; belgelerde “tamga” adı verilen bir işaret imza olarak kullanılıyordu.⁸⁷

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinden bir diğeri Uygurlardır. Çin kaynakları, Uygurları Hunların soyundan sayarak onları "Dokuz Oğuz-On Uygur" olarak adlandırmışlardır. IV. ve V. yüzyıllarda Töles adıyla bilinen Uygurlar, az nüfuslu ancak yetenekli ve cesur bir topluluk olarak tanınmaktaydılar. Konargöçer yaşam tarzına sahip olan Uygurlar, yüksek tekerlekli arabalarını hem göçlerde hem de savaşlarda etkin bir şekilde kullanmışlardır. Selenga, Orhun ve Tola nehirleri çevresinde yaşayan Uygurlar, Göktürk Devleti'nin kurulmasıyla onların egemenliğini kabul etmişlerdir.⁸⁸ Göktürk Devleti'ne bağlı olan Uygurlar, Bilge Kağan'ın ölümünden sonra yaşanan kargaşadan yararlanarak Basmil ve Karluklarla ittifak yapıp 745 yılında Göktürk Devleti'ne son verdiler. Türklerin kutsal merkezi Ötüken'i ele geçirip başkentlerini buraya taşıdılar. Karluklara karşı üstünlük sağlayarak rakipsiz kalan Uygur hükümdarı, artık “eltebir” yerine Kağan unvanını kullanmaya başladı ve bu unvanı başkalarına verme yetkisini kendisinde topladı.⁸⁹ Göktürk Devleti'nin yıkılmasının ardından Uygurlar, Orta Asya'da yeni bir güç olarak yükseldiler ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca (745-845) Türk

⁸⁵ Aybars Pamir, “Orta-Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 58/2 (2009), 363.

⁸⁶ Altunbaş, “İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk”, 24-26.

⁸⁷ Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 45; Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 28.

⁸⁸ Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 2/193-194.

⁸⁹ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 28.

Hakanlığı'nın kontrolünü ellerinde tuttular. Bu dönemde Uygur Hakanlığı, siyasi gücünü pekiştirmiş ve bölgedeki kültürel etkileşimi derinleştirmiştir.⁹⁰ Uygur Devleti'nin kamu hukukunun incelenmesinde, Çin kaynaklarının yanı sıra "Kutadgu Bilig" ve Doğu Türkistan'dan elde edilen belgeler temel referanslar olarak öne çıkmaktadır. Bu kaynaklar Uygurların yargı sistemi, devlet yönetimi ve toplum yapısını anlamada önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle "Kutadgu Bilig" dönemin sosyal sınıflarını, bürokratik yapısını ve hukuki kavramlarını detaylandırması açısından, Uygurların hukuki ve yönetsel yaklaşımlarını aydınlatan bir eserdir. Bu belgeler sayesinde Uygur kamu hukukunun temelleri, adalet anlayışı ve idari yapılanması hakkında kapsamlı bir perspektif sağlanmaktadır.⁹¹ Uygurların hukuk anlayışında adaletin merkezi bir yeri vardır ve adalet devletin temeli olarak kabul edilmiştir. Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacıp, adaletin devletten önce gelen bir kavram olduğunu vurgulamıştır. Eserinde adalet, doğruluk, devlet, akıl ve kanaat gibi temel ilkeleri tanımlarken, her birini özel isimlerle anmıştır. Adalet "Kün Toğdı" olarak tanımlanmış ve hükümdar ile özdeşleştirilmiştir. Devlet ise "Ay Toldı" adıyla anılarak vezirle ilişkilendirilmiştir. Akıl ve kanaat ise diğer önemli yönetim unsurları olarak belirtilmiştir. Bu anlayış, adaletin devletin varlık nedeni ve yönetim anlayışının temel taşı olduğunu gösterir.⁹²

Uygurlarda hukuk sisteminin temeli, töreye dayalı bir yapıyı benimsemişti ve bu, toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Özellikle suçların cezaları, toplumun adalet anlayışını ve cezalandırma biçimlerini yansıtan sert bir uygulama ile belirlenmişti. Bu sertlik hem bireysel hem de toplumsal güvenliği sağlamak için gerekliliği vurgulayan bir unsur olarak görülüyor. Ayrıca, suçların devletin takibine girmesi, kan davası gibi kişisel intikam yollarını engelleyerek devletin egemenliğini ve adalet anlayışını pekiştiriyordu. Adli teşkilatın iki kademeye ayrılması, hukukun işleyişinde bir denetim ve dengeleme mekanizması oluşturmuştu. Yüksek Devlet Mahkemesi, daha çok siyasi suçları değerlendirirken, yerel mahkemeler ise günlük yaşamda meydana gelen daha basit suçlarla ilgileniyordu. Bu ikili sistem, hukukun her seviyede etkin uygulanabilmesi adına oldukça faydalı bir düzenlemeydi. Ancak bu sistemin işleyişinin belirli bir otoritenin tekelinde olması ve belirli bir sınıfın hâkimiyetinde olması, zaman zaman adaletin sağlanmasına aykırı kararlar ve uygulamaları da beraberinde getirebilirdi. Bu bağlamda adaletin, kişisel intikamdan ayrılarak bir devlet mekanizması olarak işlemesi, Uygur toplumu için büyük önem taşımaktaydı.⁹³

⁹⁰ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 45.

⁹¹ Altunbaş, "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk", 26.

⁹² Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşit Rahmeti Arat (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), II/7.

⁹³ Çandarlıoğlu, "Uygur Devletleri...", 210.

4.2. İslami Dönem Türk Hukuku

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi, tarihsel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Müslüman olmadan önce konargöçer bir yaşam tarzı benimseyen Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu hukuku benimseyip uygulamaya başlamış ve bu alanda önemli eserler üretmişlerdir. İslam Hukuku hem ilahi hem de insani unsurları bünyesinde barındırarak beşeri hayatı düzenlemede esnek bir yapı sunmuştur. Esas kaynakları Kur'an, sünnet ve icma olsa da içtihat ve kıyas gibi akıl yürütmeye dayanan unsurlar, İslam hukukuna uyarlanabilirlik ve dinamizm kazandırmıştır. Ayrıca örf, istihsan, istishab ve geçmiş ilahi hukuk sistemleri gibi ikincil kaynaklar da bu yapıyı destekler. Değişen ihtiyaçlara yanıt vermek için kıyas ve istidlale (çıkarsama) dayanan yaklaşımlar geliştirilmiş; bu yöntemlerle İslam Hukuku hem hayatın dinamizmine uyum sağlamış hem de hukuk sisteminin sürekliliğini korumuştur. Örf de İslam Hukuku kurallarına uygun olduğu sürece, bu sistemin bir parçası olarak kabul edilmiştir. İslam Hukuku, "Allah'a, Resulüne ve sizden olan ulül-emre itaat ediniz" ayeti doğrultusunda, hükümdar veya devlet başkanının maslahat ve kamu yararı güden konularda yasama yetkisine sahip olduğunu kabul etmiştir. Bu bağlamda, devletin vergi koyma, mahkeme kurma ve kamu hukukuna ilişkin düzenlemeleri İslam hukukuyla uyumlu sayılmış; örfi hukukun meşruiyeti İslam hukukuna aykırı olmamasına dayandırılmıştır. Böylece devlet başkanının şeriata uygun içtihat ve yasama yetkisi İslam hukukuna dinamizm kazandırmış ve İslam devletlerinde kamu hukukunda geniş yasama faaliyetleri mümkün kılınmıştır.⁹⁴

Karahanlılar döneminde Türk hükümdarları, adalet ve eşitlik ilkelerini esas alarak yalnızca kendi halkına değil, yabancılara karşı da adil davranmayı görev bilmişlerdir. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eserinde, hükümdarın yönetici olmasının ayrıcalık değil, ağır bir sorumluluk olarak görüldüğü ve adaletin mutlak suretle sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Eserde, hükümdarın toplum içindeki bireylerin haklarını gözetmesi gerektiği, halkın huzurunu koruma görevini Tanrı'nın kendisine verdiği hizmet görevi olarak görmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, devlet yönetiminde dinin ve ahlaki sorumluluğun önemi vurgulanmış, yöneticilerin görevlerini Tanrı'nın emri doğrultusunda yerine getirmeleri öğütlenmiştir. Bu anlayış, Türk-İslam devletlerinde hukuk ve adalet sisteminin temeli olarak öne çıkmıştır.⁹⁵ Karahanlılar dönemi hukuk anlayışı, İslam öncesi Türk gelenekleri ve İslami etkilerin senteziyle şekillenen, sosyal düzeni ve toplumsal adaleti önceleyen bir sistemdir. Kutadgu Bilig gibi eserler, bu dönemde adaletin, toplumsal huzurun korunması ve devletin sağlıklı işlemesi için bir zorunluluk olarak görüldüğünü açıkça ortaya koyar. Karahanlı hukuk

⁹⁴ Halil Cin, "Türk Tarihi ve Hukuk", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1984), 7-8.

⁹⁵ Özgür Şahin, *Siyasetnamelere Göre Karahanlılar ve Gazneliler Devletlerinde Hukuk Anlayışının Temelleri* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63-65.

sistemi, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri düzenleyen, liyakate dayalı bir yönetim anlayışını öne çıkaran bir yapı oluşturmuştur. Adalet ve hakların korunması gibi konular yalnızca yönetenlerin otoritesini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda halkın devlete olan güvenini güçlendirmiştir. Ceza hukuku, özellikle suçluların caydırıcı bir yaklaşımla cezalandırılmasını, suçsuzların ise korunmasını esas alır. Yusuf Has Hâcib, toplumsal düzenin sağlanması adına suçlulara karşı sert, masumlara karşı ise şefkatli olunması gerektiğini vurgular. Hüküm verilirken savunma hakkı tanınması, karar sürecinde acele edilmemesi gibi ilkeler de dönemin hukuki yapısını ve adil bir yargılama anlayışını yansıtır. Bu bakımdan Karahanlılar, hukuku yalnızca bir yaptırım aracı değil, toplumdaki her bireyin hakkını gözeten, toplumsal barışı koruyan bir yapı olarak görmüşlerdir. Karahanlıların hukuk sistemi, dönemin siyasi ve toplumsal düzenini destekleyen, ahlaki değerlere dayalı bir hukuk anlayışını ortaya koyarken Türk-İslam devletlerinin adalet ve yönetim ilkelerine de ışık tutar.⁹⁶

Selçuklularda da hukuk sistemi, İslam hukukunun yanı sıra Türk geleneklerine de dayanan bir yapıya sahiptir. Şeriat, bu sistemde temel yasal çerçeveyi belirlerken, devletin günlük işleyişi ve yönetsel düzenlemelerde "örfi hukuk" adı verilen geleneksel Türk hukuk kuralları da önemli bir rol oynardı. Şeriat hukuku daha çok medeni hukuk, aile hukuku ve ibadet gibi dini meselelerde uygulama alanı bulurken, örfi hukuk maliye, askeri düzenlemeler ve devlet yönetimi gibi konuları kapsardı. Selçuklu hukuk sisteminde kadılar (yargıçlar), şeriat hukuku temelinde davalara bakarken; emir ve sultanların atadığı görevliler örfi hukuk kapsamında kararlar verirdi. Bu yapıyla hem İslami hukuk kuralları korunmuş hem de eski Türk devlet gelenekleri devam ettirilmiştir. Devlet, adaletin sağlanması ve halkın huzurunun korunmasını en önemli görevlerden biri olarak görürken, halkın devlete olan bağlılığını pekiştiren, adaleti önceleyen bir yönetim anlayışını sürdürmüştür.⁹⁷

Bir diğer Türk Devleti, Orta Asya'da hüküm süren ve İslam'ı kabul eden Moğol kökenli Çağatay Devleti'dir. Devletin hükümdarları, siyasal güçlerini pekiştirmenin yanı sıra İslam hukukuna büyük katkılarda bulunmuşlardır. İslamiyet, Alaaddin Tarmaşirin döneminde (1322-1324) devlet dini haline gelmiş ve bu süreçle birlikte, İslam hukukçuları önemli eserler hazırlamıştır. Muhammed II. Tuğlak dönemi, Çağatay Devleti'nde hukuki reformların başlangıcını işaret eder. Tuğlak, hukukçu İbn El-Hanefi'yi saraya davet ederek "Fetâvâ-yı Tatarhaniye" adlı kapsamlı bir hukuk kodu hazırlatmıştır. Bu eser, dönemin hukuki anlayışını sistematik bir şekilde ortaya koymuş, miras hukuku gibi önemli konuları detaylıca incelemiştir. Eserin içeriği ve yapısı, Çağatay Devleti'nin İslam hukuku alanındaki entelektüel katkılarını gözler önüne

⁹⁶ Şahin, "Siyasetnamelere Göre Karahanlılar...", 78-84.

⁹⁷ Gül Akyılmaz, "Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Prof. Dr. Halil Cin'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı (1995), 25-28.

sermektedir. Çağatay Devleti, sadece askeri zaferleriyle değil, aynı zamanda hukuk alanındaki derinlikli katkılarıyla da tarihteki yerini sağlamlaştırmıştır.⁹⁸

Hindistan'da kurulmuş olan Türk Devleti olan Babur İmparatorluğu da sadece askeri başarılarla değil, aynı zamanda İslam hukukunun sistematik bir şekilde uygulanmasına da katkı sağlamıştır. Alemgir Şah I. (Evrenşah) 17. yüzyılda Hindistan'da İslam hukukunun tüm yönlerini kapsayan kapsamlı bir hukuk kodunun hazırlanmasını istemiştir. Bu amaçla "Fetâvâ- Alemgiriye" adlı eser hazırlanmış, Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınarak Ebu Hanife'nin rivayetlerinden ve mezhebin muteber görüşlerinden faydalanılmıştır. Eser 52 kitap ve 515 bölümden oluşarak Hindistan'daki İslam hukukunun temelini atmış ve İngiliz yönetimi dönemi de dâhil olmak üzere uzun yıllar etkili olmuştur. Alemgir'in bu hukuki girişimi hem dönemin yönetim anlayışını hem de İslam hukuku geleneğini derinleştiren önemli bir adım olmuştur.⁹⁹

Sonuç olarak Osmanlı Devleti öncesi Türk devletleri hukuku üzerine bir değerlendirme yapmak gerekirse genel muhtevayı şu şekilde özetleyebiliriz:

İslam dönemi Türk hukuku, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte hem şer'i (İslami) hem de örfi (geleneksel Türk) hukuk unsurlarını bir araya getiren ve zamanla bu iki hukuk sisteminin birbirine entegre olduğu bir yapı oluşturmuştur. Türklerin hukuk anlayışındaki bu dönüşüm, sadece hukuki normların değil, toplumsal ve kültürel yaşamın da dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönemin hukuk sistemi, Türklerin İslam kültürüyle tanışmasının ve bu kültürün hukuk anlayışına entegrasyonunun bir sonucudur. Bu süreçte, İslam'ın evrensel hukuk ilkeleri ile Türklerin kadim hukuk gelenekleri bir araya gelmiş ve kendine has bir hukuk anlayışı ortaya çıkmıştır. İslam dönemi Türk hukukunun en belirgin özelliklerinden biri, şer'i hukuk ile örfi hukukun bir arada uygulanmasıdır. Şer'i hukuk, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an, Hadis ve İcma gibi dini kaynaklara dayanan hukuk kurallarıdır. Bu kurallar, Allah'ın iradesini yansıtır ve genellikle kişisel haklar, ibadetler, evlilik, boşanma ve miras gibi alanlarda geçerlidir. İslam hukukunun bu kesin kuralları, özellikle toplumsal ahlaka dair düzenlemelerle bireylerin yaşamlarını doğrudan şekillendirir. Diğer yandan, örfi hukuk, Türklerin geleneksel hukuk anlayışını yansıtan kurallardan oluşur. Bu hukuk, İslam'dan önceki Türk devletlerinde var olan örfler ve geleneklerin birikimiyle şekillenmiştir. Örfi hukuk, özellikle devlet yönetimi, idari düzenlemeler ve toplumda sosyal adaletin sağlanması gibi pratik alanlarda etkilidir. Bu iki hukuk sisteminin bir arada olması hem dini hem de toplumsal düzenin sağlanmasına olanak sağlamıştır. İslam'ın getirdiği hukuki prensipler, Türk gelenekleriyle uyum içinde uygulanmaya başlanmış, böylece Türk İslam hukuk anlayışı doğmuştur.

⁹⁸ Cin, "Türk Tarihi ve Hukuk", 10.

⁹⁹ Cin, "Türk Tarihi ve Hukuk", 11.

İslam dönemi Türk devletlerinde, hukukun uygulanması genellikle hükümdarın veya onun atadığı görevlilerin elinde toplanmıştır. Hükümdar, devletin başı olmakla birlikte aynı zamanda dini liderdir ve adaletin temini konusunda en yüksek otoriteye sahiptir. Bu durum Ortaçağ Türk devletlerinde, adaletin egemenliğini ve hukukun herkese eşit bir şekilde uygulanmasını sağlamak için merkeziyetçi bir sistemin gelişmesine yol açmıştır. Kadılar (yargıçlar), şer’i hukukun uygulanmasında en önemli rolü üstlenmiş, aynı zamanda örfi hukuku da denetlemişlerdir. Kadılar, halk arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmekle görevli olan hem dini hem de hukuki eğitim almış kişilerdir. Ancak bu dönemde bağımsız bir yargı mekanizması tam anlamıyla gelişmemiştir. Yargı, büyük ölçüde hükümdarın iradesine dayalıydı ve hükümdar, gerek gördüğünde doğrudan müdahale edebiliyordu. Bu, hukukun uygulanmasında devletin yüksek otoritesinin belirleyici bir rol oynadığını gösterir. Ancak aynı zamanda, bu yapı bir anlamda hukukun objektifliğinden sapmaların da yaşanmasına neden olmuş olabilir. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde olduğu gibi, İslam dönemi Türk devletlerinde de çeşitli hukuk kurumları ve yargı mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu kurumlar, hukukun düzgün bir şekilde uygulanmasını ve devletin adalet anlayışının toplumda geçerliliğini sağlamaya yönelikti. Örneğin, Divan-ı Hümayun ve Divan-ı Mezalim gibi kurumlar hem idari hem de yargısal işlevler üstlenmiş, halkın huzurunu ve adaletini temin etmek için önemli araçlar olarak görev yapmıştır. Divan-ı Hümayun, hükümdarın ve vezirlerin en yüksek danışma organı iken Divan-ı Mezalim, daha çok halktan gelen şikayetleri dinleyip çözüm önerileri geliştiren bir mahkeme işlevi görmüştür. Bu kurumlar, devletin hukukun uygulanmasını denetlemesini ve adaletin sağlanmasını sağlamış, aynı zamanda toplumun ihtiyacı olan hukuk hizmetlerine erişimini kolaylaştırmıştır. İslam hukukunun temel ilkeleri arasında “kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesi büyük önem taşır. Bu ilke, adaletin sağlanmasında kanunların öncelikli olduğunu ve ceza verilirken suçun açık bir şekilde tanımlanmış olması gerektiğini ifade eder. Adalet, eşitlik ve insan hakları gibi kavramlar da bu dönemde hukukun temel prensipleri arasında yer alır. Bu bağlamda hukukun amacı sadece suçluları cezalandırmak değil, aynı zamanda kişilerin haklarını ve onurlarını korumaktır. İslam dönemi Türk hukukunda bireylerin dinî, medeni ve sosyal hakları büyük bir öneme sahiptir.

Özellikle miras hukuku, aile hukuku ve kadın hakları gibi alanlarda, İslam’ın getirdiği kurallar ve Türk toplumunun geleneksel değerleri arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Miras hukukunda İslam’ın belirlediği pay oranları ve kadınların miras hakkı gibi düzenlemeler, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeterek uygulamaya konulmuştur. Bu da dönemin hukuki yapısının dinî ve kültürel faktörler tarafından şekillendirildiğini gösterir. İslam dönemi Türk hukukunda toplumsal yapının ve kültürel değerlerin hukukun şekillenmesinde etkili olduğu görülür. Aile hukuku, kadın-erkek eşitliği, miras düzenlemeleri gibi meseleler, bu dönemde en çok tartışılan ve düzenlemeye gidilen alanlar arasında yer alır. İslam’ın toplumsal düzeni sağlamak

amacıyla geliştirdiği hukuk kuralları, Türklerin geleneksel ahlaki değerleriyle birleşerek, özgün bir hukuk anlayışının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle kadın hakları ve miras hukukunda kadının statüsü, dönemin en önemli tartışma konularından biri olmuştur. İslam hukukunda, kadına mirasta belirli bir pay verilmiş ve birçok hakkı güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte, Türk toplumunun geleneksel yapılarına göre bu haklar bazen sınırlandırılmış, bazen de daha ileriye taşınmıştır. Bu denge, Türklerin toplum yapısına göre şekillenmiş, sosyal değişimlere de adaptasyon sağlamıştır.

5. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ

Cumhuriyet öncesi dönem yani Osmanlı dönemi anayasacılık hareketlerini öncelikle klasik dönem Osmanlı hukuku üzerinden başlayarak değerlendirmek konu kapsamı bakımından daha avantajlı olacaktır. Bu bağlamda klasik dönem Osmanlı hukukuna bağlı olarak Şer'i ve Örfi hukuk ve buna ek olarak Osmanlı Adliye Teşkilatı anayasacılık içeriğine girilmeden değerlendirilecek, ardından anayasal süreç ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti, hukuk sistemini sıfırdan oluşturmak yerine, önceki Türk-İslam devletlerinden miras aldığı hukuki yapı üzerine inşa etmiştir. Özellikle Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin hukuk gelenekleri, Osmanlı'nın hukuki temellerini belirlemiştir.¹⁰⁰ Bu durum, Osmanlı'nın Roma Hukuku gibi tamamen yeni bir düzen kurma gerekliliğini ortadan kaldırmış ve hâlihazırda var olan, uyumlu bir sistemi devralmasına olanak tanımıştır. Osmanlı hukuk sistemi, esas olarak İslam hukukunu temel alırken aynı zamanda Türk ve Moğol geleneklerinden de izler taşımaktadır.¹⁰¹ Osmanlı Devleti aldığı hukuki mirasta zamanla bazı değişiklikler yapsa da bu değişikliklere rağmen hukuk sistemi, önceki Türk-İslam devletlerinin hukuklarıyla büyük ölçüde benzer kalmıştır.¹⁰² 9. yüzyılın sonlarında İslam ulemasına göre Şeriat tamamlanmış ve içtihat kapısı kapanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti, İslam hukukunu uygularken sosyal, kültürel ve mezhebi farklılıklara göre bazı değişiklikler yapmış ve hükümdarlar, İslam hukukunun düzenlemediği alanlarda yeni kurallar koymuştur. Bu süreç, Osmanlı hukukunun zamanla kendine özgü bir yapı kazanmasına yol açmıştır.¹⁰³ Osmanlı hukukunu oluşturan iki ana unsur, İslam hukukuna dayanan "şer'i" ve Osmanlı hükümdarları tarafından konan "örfi" hukuk kurallarıdır. Osmanlı hukuk belgelerinde bu ikili yapı genellikle "şer ve örf" olarak anılmıştır. Ancak, örfi hukuk, daima Şeriata aykırı olmayan kanunları ifade etmiştir.¹⁰⁴

İslam hukuku, temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet üzerine kurulu, kendine özgü bir hukuk sistemidir. Bu sistemde, diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi yasalar beşeri otoritelerce değil, doğrudan tanrı ve peygamber tarafından belirlenmiş temel esaslara dayanır. Kitap ve Sünnette açık hükümler varsa hukukçuların bunları değiştirmesi mümkün değildir; ancak bu, İslam hukukunda hiç beşeri katkı olmadığı anlamına gelmez. Kitap ve Sünnetteki temel esaslar ayrıntılı normlar haline getirilirken hukukçuların yorumları da sisteme dâhil olmuştur. İslam hukukunun genişlemesi ve

¹⁰⁰ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005), 69.

¹⁰¹ Erol Özbilgen *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı* (İstanbul: Nihal Kitabevi, 1985), 89; Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *AÜSBFD* 13/2 (1985), 104-107.

¹⁰² Aydın Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (2013), 382-383.

¹⁰³ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı ve İşleyişi", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Kemal Çiçek-Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/15.

¹⁰⁴ Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk...", 383.

yeni bölgelerde uygulanması, hukukçuları yeni meselelerle ilgilenmeye yöneltmiş; bu yüzden, İslam hukuku olaylara kazuistik (meseleci) bir yaklaşımla, her olayı ayrı ele alarak gelişmiştir. Şer'i hukukun gelişiminde tefsir, kıyas, rey ve rücu gibi yorum yöntemleri ve icma, istihsan, maslahat, örf, sahabe fetvası gibi ek kaynaklar kullanılmıştır. Bu süreçte asıl hedef, ilahi mesajı yorumlamak ve ona uygun hükümlere ulaşmaktır. İslam hukukunun dini kökenli oluşu, hükümlere hem dini hem hukuki yaptırımlar getirmiştir; böylece bir ihlal, aynı anda iki sorumluluk doğurmuştur. Örneğin hırsızlık ve rüşvet gibi eylemler hem hukuken hem de dinen yasak olduğundan, kişi dünyevi cezaların yanı sıra uhrevi sorumluluklarla da karşılaşır. İşte bu, Osmanlı'nın Şer'i hukuk karakteridir.¹⁰⁵

Osmanlı hukuk düzeninde, şeriatın kapsamına girmeyen alanlarda hükümdarın kendi iradesiyle yasa koymasına dayanan "Örfi Hukuk" önemli bir yer tutar; bu sistem, devlet çıkarlarını ön planda tutarak hükümdara geniş yetkiler tanımıştır.¹⁰⁶ Osmanlılardan önceki Türk-İslam devletlerinde de şeriat yanında hükümdarın iradesine dayanan bir örfi hukuk geleneği vardı; ancak Osmanlılar, bu geleneği geniş çapta düzenleyip uygulamaya koyan ilk İslam devleti olarak öne çıkmıştır. Osmanlı örfi hukuku, belirlediği hükümleri daima şeriat kurallarıyla uyumlu hale getirmiştir.¹⁰⁷ Osmanlı Devleti'nde hukuk, yalnızca dini kurallarla sınırlı kalmayarak devletin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiştir. Tarihçi Tursun Bey, şeri hukukun yanında örfi hukukun varlığına değinmiş, II. Mehmet döneminde ilk kez kaydedilen örfi hukuk uygulamaları, şeriatın kapsamına girmeyen alanlarda yöneticilere hukuk oluşturma esnekliği sağlamıştır. Özellikle mali ve askeri ihtiyaçları karşılamak amacıyla şeri vergiler yetersiz kalınca, ek olarak örfi vergiler getirilmiştir. Geniş Osmanlı topraklarında düzeni sağlamak için de ağır ceza politikaları uygulanmış, toprak sisteminde ise mülkiyet dengelerini korumaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum, Osmanlı hukukunun değişen koşullara ve ihtiyaçlara göre esneklik kazandığını göstermektedir.¹⁰⁸ İslam hukuku, Kitap ve Sünnetin detaylı düzenlemediği alanlarda devlet başkanına ceza ve mali hukukta düzenlemeler yapma yetkisi tanımıştır. Bu yetkiye dayanarak Osmanlı hükümdarları, cezai ve mali konularda kendi kanunnamelerini oluşturmuşlardır.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti'nde örfi hukuk, şer'i hukukla paralel bir şekilde gelişmiş ve devletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Hükümdarların takdirine bağlı olarak, mevcut hukuki yapılar zaman içinde Osmanlı hukuk sistemine entegre edilmiştir. Özellikle fethedilen bölgelerdeki yerel hukukların, Osmanlı hukukuna adapte edilmesi süreci, devletin hukuki ve siyasi bütünlüğünü sağlamak için önemli bir adım olmuştur.

¹⁰⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 66.

¹⁰⁶ İncelik, "Osmanlı Hukukuna Giriş...", 105.

¹⁰⁷ Özbilgen, *Osmanlı Hukuku'nun...*, 91-92.

¹⁰⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Kanûn-Nâme", *MEB İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yay., 1977), 6/185;

Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk...", 386.

¹⁰⁹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 72.

Örfi hukukun oluşturulmasında Divan-ı Hümayun'un, nişancıların ve şer'i hukuk temsilcilerinin önemli katkıları bulunmuş, kanunlar hükümdarın onayıyla yürürlüğe girmiştir. Ancak, her padişah değişikliğinde mevcut kanunların gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gerektiği için, örfi hukuk zaman içinde yeniden şekillendirilmiştir. Bu süreçte, örfi hukuk, şer'i hukukla uyumlu bir şekilde, devletin idari ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak gelişmiştir.¹¹⁰ Örfi hukuk, zaman içinde, özellikle arazi ve vergi hukuku gibi alanlarda, yerel örf ve şartlara göre yavaşça gelişmiştir. Her bölgenin ihtiyaçlarına uygun sancak kanunları hazırlanmış ve bunlar o bölgenin tahrir defterlerine kaydedilmiştir.¹¹¹ Padişahlar, adalet ve kanun hâkimiyetini sağlamak amacıyla kanunlar koymuş ve bunları genel kanunnameler halinde toplamışlardır. Bu ihtiyaç, Osmanlı Devleti'nin adalet ve düzeni sağlamaya yönelik devlet geleneğiyle ilişkilidir ve önceki Türk-İslam devletlerinde de halkın adaletle yönetilmesine büyük önem verilmiştir.¹¹² Osmanlı Devleti'nde hukuk kurallarının açıkça belirlenmesi ve halkla kamu görevlilerinin bunlardan haberdar olması, adaletin sağlanmasında önemli bir yer tutuyordu. Kanunların hazırlanması, keyfi cezaların engellenmesi ve kanun hâkimiyetinin sağlanması amacıyla yapılmıştı. Şer'i hukuk ve örfi hukuk arasındaki uyum, örfi hukukun şer'i hukukun belirlediği sınırları aşmaması ve onunla çelişmemesi gerektiği ilkesiyle sağlanmıştı. Osmanlı hükümdarları, şer'i hukukun düzenlediği alanlarda kanun koymamış, diğer alanlarda ise şer'i ilkelere aykırı düzenlemeler yapmamaya özen göstermiştir.¹¹³ Osmanlı Devleti'nde şer'i ve örfi hukuk, aynı mahkemeler tarafından uygulanarak bir bütünlük içinde yürütülmüştür. Ancak bu iki hukuk sistemi her zaman tam uyum içinde olmamış, zaman zaman örfi hukuk şer'i hukuka aykırı olarak konulmuştur, özellikle ceza hukuku alanında ağır cezalar buna örnek teşkil etmektedir. 16. yüzyıldan itibaren, şer'i ve örfi hukuk temsilcileri arasında zaman zaman çatışmalar yaşanmış ve bu çekişme genellikle yargı ve yürütme güçlerinin hâkimiyet mücadelesi olmuştur.¹¹⁴ Şer'i ve örfi hukuk, Osmanlı'da birbirinden kesin sınırlarla ayrılmadan, çoğu alanda birlikte uygulanmıştır. Şahıs, aile, miras, eşya ve ticaret hukuku gibi özel hukuk alanlarında şer'i hukuk hâkimken, amme hukuku (idare, ceza, vergi) alanlarında ise örfi hukuk daha fazla yer almıştır. Örfi hukuk kuralları, her hükümdarın dönemi için geçerli olup, yeni padişahlar bu kuralları onaylayarak sürekliliğini sağlamak zorundadır.¹¹⁵

Osmanlı Devleti hukukunun ana hatlarını oluşturan Şer'i ve Örfi hukukun dışında klasik dönem Adliye teşkilatı yapısını da açıklamak gerekmektedir. Buna göre

¹¹⁰ Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk...", 386; Aydın "Osmanlı Hukuku'nun Genel...", 16-17.

¹¹¹ Ahmed Akgündüz "Osmanlı Kanunnameleri", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Kemal Çiçek-Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/34.

¹¹² Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976), 15-30.

¹¹³ Özbilgen *Osmanlı Hukuku'nun...*, 89; Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk...", 388.

¹¹⁴ Aydın "Osmanlı Hukuku'nun Genel...", 17-18.

¹¹⁵ Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk...", 388.

Osmanlı'da, monarşik yönetimlerde olduğu gibi, yasama, yürütme ve yargı yetkileri devlet başkanına aitti. Ancak bu yetkiler, padişahın atadığı vekiller aracılığıyla kullanılmakta ve yargı işlemleri de belirlediği hâkimler tarafından yürütülmekteydi.¹¹⁶ Osmanlı'da Şer'îye mahkemeleri, devletin kuruluşundan Tanzimat dönemi sonrasına kadar hukuki ihtilafların çözüldüğü ana mercilerdi. Bu mahkemelerde başkan kadılar olup, yardımcılar mahkemenin büyüklüğüne göre değişirdi. Osmanlı'da kadılar, ilk olarak Osman Bey tarafından atanmış ve I. Murat döneminde Kazaskerlik makamı oluşturulmuştu. Kazaskerlik, Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılmış ve ilmiye sınıfının başı olmuştur.¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nde, "kaza" adı verilen yargı ve idare birimlerine kadılar atanırdı ve bu kadılar, medreselerin yüksek sınıflarından mezun, ahlaki ve ilmî yeterliliğe sahip kişiler arasından seçilirdi.¹¹⁸ İlk yıllarda kadılar belirli sürelerle atanırken, 16. yüzyıldan itibaren görev süreleri 3 yıl, daha sonra 2 yıl, 17. yüzyılın sonlarına doğru ise 1 yıllla sınırlanmış, büyük kadılıklar için "mevleviyet" adı verilmiştir. Küçük kadılıkların görev süreleri ise zamanla 2 yıldan 20 aya düşürülmüştür.¹¹⁹ Osmanlı Devleti'nde kadıların görev süreleri genellikle 1 ila 2 yıl arasında belirlenmişti. Bu süre sonunda kadılar, görevlerinden ayrılarak merkeze gelir ve yeni görev ataması beklerlerdi. Bu süre zarfında medreselerde müderrislik yaparak ilmi çalışmalarına devam edebilirlerdi. Kadılar, maaş almazlardı; geçimlerini yargı görevleri sırasında aldıkları harçlardan sağlardı. Ancak uzun süre işsiz kalmaları, bazı kadıları görevlerini suiistimale yönlendirebilecek bir durum yaratıyordu. 16. yüzyıldan sonra kadı atamaları, Kazaskerlerin yetkisinden çıkarak, Şeyhülislamlik makamına geçmiştir.¹²⁰ Kadıların en önemli görevi, şer'î ve örfî davaları yargılamakla yükümlü olmalarıydı. Tayin edildikleri bölge ve görev süresi boyunca verdikleri hükümler geçerliydi. Osmanlı'da ayrı bir örfî mahkeme bulunmazken, kadılar hem şer'î hem de örfî hukukla ilgili davalara bakarlardı. Bu durum, kadıların hem şer'î hem de örfî hukuk alanında yetkili olduğunu gösterir. Örfî hukukla ilgili hüküm ve fermanlar, kadılara uygulanması için sunulmuş ve kanunnamelerde toplanmıştır.¹²¹

Osmanlı'da kadıların yetki ve sorumluluğu, hukuk ve ceza davalarını kapsıyordu. Askeri memurların davalarına kazaskerler bakarken, bazı kadılıklar ihtisas mahkemesi olarak belirli türdeki davalara bakıyordu. Miras gibi bazı davalarda mahkeme yerine Divan-ı Hümayun yetkilidir. Yabancıların aralarındaki davalar ise

¹¹⁶ Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Kemal Çiçek-Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 13/771.

¹¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 1-6.

¹¹⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 2/75-77.

¹¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 94-95.

¹²⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", *Bülent Nuri Esen'e Armağan* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1977), 257; Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004), 5-7; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 87-93.

¹²¹ Üçok-Mumcu- vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 215-216.

kendi konsolosluk mahkemelerinde görülürdü. Gayrimüslimlerin ceza davaları da şer'îye mahkemelerine ya da Divan-ı Hümayun'a aitti. Yargı görevinde bölgesel ve mezhebi düzenlemeler mümkün olabiliyordu. Taraflar davalarını bizzat veya vekil aracılığıyla takip edebilirdi; ancak başvurular her zaman ilgili kadıya yapılmalıydı. Duruşmalar herkese açık olup, gözlemciler davanın adaletli ve tarafsız bir şekilde yürütülmesini denetlerdi.¹²² Osmanlı'da kadılara yargı görevlerinde yardımcı olanlar arasında naibler, kasamlar, beylerbeyi, sancakbeyi gibi memurlar bulunuyordu. Bu kalabalık memuriyet yapısı adaletin sağlamlığına katkı sağlasa da yüksek harçlar nedeniyle davalar oldukça pahalıya mal oluyordu. Harçlar, kadı ve diğer görevlilerin geçimlerini sağlamak için kullanılıyordu.¹²³ Osmanlı'da kadılar, dava görmenin yanı sıra bölgenin idari, mali ve belediye işlerinden de sorumluydular ve bulundukları yerlerde hükûmet yetkilisi olarak kabul ediliyorlardı. Kadıların çalıştıkları resmi binaları olmayıp genelde evlerinde veya camilerde dava dinliyorlardı. Her kadı, doğrudan padişahı temsil ederdi ve yerel yöneticiler tarafından denetlenmezdi. Mahkemelerde şariat uygulanır, verilen hükümlere itiraz edenler Divan-ı Hümayun'a başvurabilirdi. Ancak "içtihat bozulamaz" kuralı gereği temyiz yolu kapalıydı, sadece temel dini kurallara aykırı hükümler iptal edilebilirdi. Osmanlı'nın klasik yargı düzeninde temel yargı mercii kadı, yani şer'îye mahkemeleri olsa da başka yargı mercileri de mevcuttu. Divan-ı Hümayun, vezirlerin ve kazaskerlerin divanları, defterdar divanları, eyaletlerdeki Paşa divanları gibi çeşitli yargı yetkileri olan merciler bulunuyordu. Ayrıca, esnaf davaları loncalar tarafından, askeri davalar Yeniçeri Ağası ve Kaptan-ı Derya tarafından, tarikat davaları şeyhler tarafından görülürken, nakibü'l-şeraf ise seyyid ve şeriflerin davalarına bakmakla yetkiliydi.¹²⁴

5.2. Osmanlı Devleti'nde Yenilik Hareketleri ve Anayasal Süreç

Batı'da kapitalizmin ve burjuvazinin yükselişiyle birlikte feodal düzen yıkılınca, siyasi iktidar üzerinde yeni bir mücadele başladı. Bu süreçte, devlet gücünün sınırlandırılması, insan hakları ve özgürlükler ile parlamentolar ve anayasal sistemler ortaya çıktı. Altyapıda gerçekleşen bu köklü değişim, hukuk, siyaset ve eğitim gibi alanlarda devrimlerle kendini gösterdi ve toplum yapısının daha da gelişmesine olanak tanıdı. Osmanlı'da ise ekonomik yapı, Batıdakine benzer bir sosyal sınıfın doğmasına elvermediğinden burjuva sınıfı oluşmadı. Ekonomik ve toplumsal alandaki bu durağanlık, siyaset ve düşünce hayatında da canlanmayı engelledi. Osmanlı'daki yenilik ve anayasa girişimleri, böylesine kısır bir ortamda başladı ve dağılma tehdidi altındaki

¹²² İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi* 9 (1976), 97.

¹²³ Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk...", 390-391.

¹²⁴ Tahsin Fendoğlu, "Tanzimat Sonrası Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Düalizmi", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Kemal Çiçek-Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 14/770-772.

imparatorluğu ayakta tutma kaygısıyla yürütülmeye çalışıldı.¹²⁵ Osmanlı'da anayasa ve parlamento temelli bir yönetim arayışının temel amacı, devleti içinde bulunduğu bozuk durumdan kurtararak hem içte hem de dışta eski gücüne kavuşturmaktır. İçeride, ayan ve bürokratların güvence altına alınmış bir mülkiyet sistemi talebi ve Batılı haklara benzer bir haklar düzeni arayışı bu süreci şekillendiren unsurlardır. Dışarıda ise, sanayi devrimi ile Batılı devletlerin artan pazar ve hammadde ihtiyaçları, Osmanlı üzerinde baskıyı artırmış ve bu durum reform hareketlerinin başlatılmasına neden olmuştur.¹²⁶

XVIII. yüzyılda Batının üstünlüğünü fark eden Osmanlı Devleti, bu farkı kapatmak için kapsamlı bir reform sürecine girmiştir. III. Selim'in liderliğinde, Batılı düşüncüyü benimseyerek hem yurtdışından uzmanlar getirilmiş hem de Batılı eserler Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca, devletin daha çağdaş bir dış politika izleyebilmesi amacıyla Avrupa'da daimi elçilikler açılmıştır. III. Selim'in reformları, özellikle orduyu modernize etmeyi hedefleyerek, Yeniçeri Ordusu'nun yanında 1794 senesinde Nizam-ı Cedid adı verilen yeni ve eğitilmiş bir ordu kurulmasına yol açmıştır. Ayrıca, bu yeni ordunun subay ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun açılmıştır. III. Selim'in diğer önemli reformlarından biri de Meşveret Meclisi'ni kurarak padişahın mutlak egemenliğini sınırlayan bir yönetim anlayışının temellerini atmasıdır. Bu adımlar, Osmanlı'da daha katılımcı bir yönetime doğru atılmış önemli adımlardır.¹²⁷ III. Selim'in yenilik hareketleri, Osmanlı'yı Batı'yı dikkate alarak çağdaşlaşma hedefiyle dönüştürmeye çalışmıştır. Bu süreç, Osmanlı'nın izolasyondan çıkıp Batı ile yarışma ve onun seviyesine ulaşma arayışını simgeler. III. Selim, Batı'daki gelişmeleri içselleştirerek Osmanlı'yı yeniden şekillendirmeyi amaçlamıştır.¹²⁸ Ancak, bu değişiklikler, özellikle Yeniçeri Ocağı, ulema ve lonca esnafı gibi grupların çıkarlarını tehdit ettiği için büyük tepkilere yol açmıştır. Yenilik hareketlerine karşı çıkan bu gruplar, Kabakçı Mustafa İsyanı gibi isyanlar başlatmış ve III. Selim'in tahttan indirilmesine neden olmuştur. Ancak kısa süre sonra, yenilikçi düşünceleri savunan II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle tahta geçerek reform sürecini yeniden başlatmıştır.¹²⁹

5.2.1. Sened-i İttifak

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte anayasacılık, modernleşmenin temel dinamiklerinden biri olmuştur. Bu dönemde, toplumsal yapının dönüşümü, anayasal

¹²⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998), 32.

¹²⁶ İdris Küçükömer, *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006), 55.

¹²⁷ Şaduman Halıcı (ed.), *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi* (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 33.

¹²⁸ Özkan Tikveş, *Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1982), 182.

¹²⁹ Ahmet Özkiraz- Berkan Hamdemir, "Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11/2 (2009), 69.

düşüncelerin gelişmesiyle paralel ilerlemiştir. Hem Osmanlı hem de cumhuriyet dönemi anayasacılığı, toplumsal katmanların tarihsel olarak oluşturduğu kimlik ve anlayışların izlerini taşır. Her iki dönem de devletin egemenliğini, toplumsal düzenin temeli olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı'nın devlet geleneği, Cumhuriyet'in anayasal yapısına güçlü bir etki yapmış, her iki dönemde de benzer kültürel kodlar ve hukuk anlayışları şekillenmiştir. Bu devamlılık hem tarihsel bir mirası hem de devletin yapısal dönüşümünü anlamada önemli bir rol oynamaktadır.¹³⁰

III. Selim'i tekrar tahta geçirmeyi amaçlayan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa, Kabakçı Mustafa isyanını bastırarak IV. Mustafa'yı tahttan indirmiş ve yerine II. Mahmut'u padişah yapmıştır. Bu olayın hemen ardından, 7 Ekim 1808'de II. Mahmut ile yerel güçler arasında, özellikle âyanlar arasında Sened-i İttifak adı verilen bir belge imzalanmıştır.¹³¹ Bu belge, Osmanlı'daki merkezi ve yerel otoriteler arasındaki yetki paylaşımını düzenlemeyi amaçlamış ve bir güç denetimi mekanizması oluşturmuştur. Sened-i İttifak'a göre, âyanlar padişaha sadık kalacak, vergi ve asker toplama işlerinde yardımcı olacak, halkı eziyetten koruyacak ve isyan durumunda güvenliği sağlamak için birlikte hareket edecekti.¹³² Bu düzenleme, monarşinin meşrutiyete adım atması olarak yorumlanmış ve halk egemenliğine doğru bir geçişi işaret etmiştir. Ancak, Alemdar Mustafa Paşa'nın kısa sürede ölmesiyle birlikte, bu reform girişimi uzun ömürlü olmamış ve II. Mahmut, Sened-i İttifak'ı dikkate almayarak merkezi gücünü güçlendirmeye devam etmiştir.¹³³ Sened-i İttifak'ın, karşılıklı bir taahhüt ve anlaşma olarak iki tarafı bağlayan bir belge olması da kayda değerdir.¹³⁴ Sened-i İttifak, devlet iktidarının merkezi otoriteyle yerel güçler arasında paylaşıldığını göstererek, iktidarın denetim altına alınmasının ilk adımlarından birini atmıştır.¹³⁵

II. Mahmut döneminde, farklı yenileşme hareketleri de yaşanmıştır. Yürütme yetkileri bakanlıklara dağıtılarak yönetim yapısı güçlendirilmiştir. Sadaret makamı, başvekâlet olarak yeniden düzenlenirken ve bakanlıklar arasında işbirliği ve uyum sağlama görevi üstlenilmiştir. Ayrıca, idari ve yargı işlevlerinin ayrı yürütülmesi gerektiği anlayışıyla, kanun yapma için "Meclis-i Ahkam-ı Adliye" ve idari işlevleri yerine getirmek için "Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali" adlı iki kurum kurulmuştur.¹³⁶ II. Mahmut döneminin dikkat çekici yeniliklerinden biri de Yeniçeri Ocağı'nın

¹³⁰ Özkiraz- Hamdemir, "Anayasacılık Hareketleri...", 50.

¹³¹ Aybars Pamir, "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 53/2 (2004), 79.

¹³² Sina Akşın, "Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16/27 (1992), 118-119.

¹³³ Halıcı (ed.), *Türkiye'de Demokrasi...*, 34.

¹³⁴ İrem Karakoç, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yürütme Organı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/2 (2006), 121.

¹³⁵ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten Dergisi* XXVIII/112 (1964), 603.

¹³⁶ Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları: Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi Birinci Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977), 60-61.

lağvedilmesidir. 1826'da gerçekleştirilen bu reformla, Yeniçeri Ocağı'nın yerine modern ve Batı tarzı bir ordu olan "Asakiri Mansure-i Muhammediye" kurulmuştur. Bu adım, Osmanlı'da askeri yapının köklü bir şekilde dönüştürülmesinin simgesi olmuştur.¹³⁷ Ayrıca bu dönemde, angarya ve müsadere uygulamalarına son verilmesi ve mülkiyet haklarının korunması, ekonomik yapıyı güçlendirip sermaye birikiminin önünü açmıştır. Bu adımlar, kapitalist düzenin temelini atacak burjuva sınıfının doğuşunu ve bu sınıfın desteklediği hukuk sistemlerinin gelişmesini mümkün kılacak zemin hazırlamıştır.¹³⁸

5.2.2. Tanzimat Fermanı (Gülhane-i Hattı Hümayun)

II. Mahmut'un ölümünün ardından tahta çıkan Abdülmecit, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan etti ve bu, Osmanlı'da önemli bir dönüşüm sürecinin başlangıcını işaret ediyordu.¹³⁹ Tanzimat Fermanı, bireylerin güvenliği ve dokunulmazlığını ön planda tutarak, yasadışı suçlamalar ve cezalandırmaların önüne geçmeyi, adil yargılama süreçlerini garanti altına almayı hedeflemiştir. Bu belgede, ceza ve suçlamaların yalnızca yasal çerçevede yapılabileceği vurgulanmış, padişahın cezai yetkilerinin sınırlanarak yalnızca mahkemelere bırakılması sağlanmıştır. Ayrıca, kişilerin mal güvenliğinin teminat altına alınmasıyla birlikte, mülkiyet haklarına saygı gösterilmesi ve müsadere gibi uygulamaların yasaklanması da sağlanmıştır. Vergilendirme konusunda da adil ve eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmiş, her türlü vergi düzenlemesi denetlenebilir hale getirilmiştir.¹⁴⁰ Askerlik hizmetinde de eşitlik ilkesine dayalı düzenlemeler yapılmıştır. Gülhane Hattı Hümayunu'nun içerdiği kişi hakları, mülkiyet güvence ve eşitlik gibi ilkeler, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile benzerlikler taşımaktadır. Bunun yanı sıra Tanzimat Fermanı, padişahın kendi yetkilerini sınırlayarak, Osmanlı yönetiminde önemli bir dönüşüm başlatmış ve özellikle kişi hakları ve adalet alanında önemli bir değişiklik olmuştur.¹⁴¹ Gülhane Hattı Hümayunu, Osmanlı Devleti'ndeki yönetim anlayışında önemli bir dönüm noktasıdır. Padişahın kendi yetkilerini sınırlayarak halkın haklarını koruma altına alması, mutlak monarşiden daha hukuki ve adil bir yönetime doğru atılmış bir adımdır. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle benzerlik gösteren ilkeler, devletin vatandaşlara karşı sorumluluklarını daha belirgin hale getirmiştir. Bu gelişme, Osmanlı'da modernleşme

¹³⁷ Özkiraz- Hamdemir, "Anayasacılık Hareketleri...", 70.

¹³⁸ Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, 91.

¹³⁹ İbrahim Kaboğlu, "Türkiye'de Hukuk Devleti'nin Gelişimi", *İnsan Hakları Yıllığı* 12 (1990), 139.

¹⁴⁰ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten Dergisi* XXVIII/112 (1964), 623.

¹⁴¹ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, 89-90.

sürecinin bir parçası olarak, kişisel hakların ve adaletin güçlendirilmesi adına önemli bir ilerlemedir.¹⁴²

Tanzimat döneminde yerel düzeyde yapılan reformlar, Osmanlı'da halkın yönetime katılımını artırmayı hedefleyen önemli adımlardı. Muhassıllık Meclisleri ve diğer meclis yapıları, seçme ve temsil ilkelerinin devlet mekanizmasına yerleşmesini sağladı. Ancak, bu uygulamalar daha çok seçkin bir yapıyı yansıtıyor, halkın geniş katılımı yerine nüfuzlu bireylerin öne çıkmasını sağlıyordu. Yine de bu adımlar, Osmanlı'da meşrutiyet yolunda atılmış önemli bir adımdı.¹⁴³

5.2.3. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, 1856 yılında ilan edilen ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform hareketlerinin önemli bir parçası olan bir belgedir. Ferman, özellikle Batı'nın baskıları sonucu çıkarılmış olup, Tanzimat Fermanı ile paralel bir yapıya sahiptir, ancak içerik açısından daha geniştir.¹⁴⁴ Bu ferman, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Gayrimüslimlerin askerlik, devlet memurluğu ve eğitim gibi alanlarda eşit haklara sahip olmalarını sağlamıştır. Ayrıca, azınlıkların yargılama, vergi ve diğer haklarda eşitliğini güvence altına almıştır. Ferman, din ve mezhep ayrımını ortadan kaldırarak, Osmanlı'daki cemaat sisteminden birey sistemine geçişi desteklemiştir. Sultan Abdülmecid, Osmanlı halkının refahını artırmayı ve ülkeyi daha mamur hale getirmeyi amaçladığını belirtmiştir. Fermanın ilan edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya karşı reformist bir duruş sergilemesinin bir göstergesidir.¹⁴⁵ Ancak, fermanın etkisi sınırlı kalmış ve uygulamada tam anlamıyla başarı sağlanamamıştır. Sonuç olarak, Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde eşitlik ve reform adına önemli bir adım olmakla birlikte, gerçek dönüşüm için daha derin değişiklikler gerekli olmuştur.¹⁴⁶

Birinci Meşrutiyet'e giden süreçte 1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yapı üzerinde önemli bir değişim getirmiştir. Ülke, vilayet, sancak, kaza ve köy gibi birimlere ayrılmış ve her birimin yöneticilerinin görevleri belirlenmiş, vilayet meclisleri hem seçilen üyelerden hem de tabii üyelerden oluşmuştur. Bu meclislerde, gayrimüslim ve Müslüman üyeler arasında eşitlik sağlanarak, gayrimüslimlerin de yönetimde söz sahibi olmaları sağlandı. Bu adımlar, Osmanlı toplumunu meclis ve seçim kültürüne alıştırarak, mutlak monarşiden

¹⁴² Enver Ziya Karal, "Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi", *Belleten Dergisi* XXVIII/112 (1964), 598; Ömer Keskinsoy, "Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/1 (2021), 51.

¹⁴³ Halıcı (ed.), *Türkiye'de Demokrasi...*, 35.

¹⁴⁴ Gazi Erdem, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010), 329.

¹⁴⁵ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri* (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2004), 16.

¹⁴⁶ Özkiraz-Hamdemir, "Anayasacılık Hareketleri...", 71.

meşrutiyet sistemine geçişi kolaylaştıran önemli bir etken oluşturmuştur. Ayrıca, 1868’de kurulan Şurâ-yı Devlet ile yerel yönetimlerin denetimi ve önerilerde bulunulması sağlanmış 1858, 1871 ve 1878’de çıkarılan kanunlarla da yerel temsilde eşitlik daha da pekiştirilmiştir.¹⁴⁷

5.2.4. I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi

Osmanlı Devleti’nde ilk etkili muhalefet hareketi olarak 1865’te Yeni Osmanlılar Cemiyeti kuruldu ve önemli aydınları arasında Ali Suavi, İbrahim Şinasi, Namık Kemal, ve Ziya Paşa gibi isimler bulunuyordu. Bu aydınlar, ilerlemenin özgür kurumlarla sağlanabileceğini savunuyor, anayasal ve parlamenter bir düzenin Osmanlı’yı kalkındıracağını düşünüyorlardı. Halkı eğitmek amacıyla gazete yayıncılığına yöneldiler; ancak basının etkisini sınırlamak isteyen hükümet, denetimi artırmaya çalıştı. Batı’nın demokratik kurumlarını Osmanlı’ya uyarlamak isteseler de bu düşünce ve yöntemlerde tam bir uzlaşma sağlayamadılar. Devlet tekeline kırma çabalarına rağmen, meşrutiyet talepleri toplumda yeterli destek bulamadı. Cemiyetin varlığı öğrenilince bazı üyeler Avrupa’ya kaçmak zorunda kaldı ve burada muhalefetlerine devam ettiler. Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa gibi devlet adamlarının desteğiyle Osmanlı iktidarında değişiklik hedefleyen bir darbe yapıldı, Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine V. Murat geçirildi. Ancak kısa süre sonra V. Murat’ın da ruh sağlığı nedeniyle görevden alınmasıyla, anayasa ve meşrutiyet ilanı sözü veren II. Abdülhamid tahta çıkarıldı.¹⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, sonraki anayasa çalışmalarının temelini oluşturdu.¹⁴⁹ Bu gelişmede iç faktörler arasında en dikkat çekici olanlardan biri, Sultan Abdülaziz döneminde muhalif bir oluşum olarak 1865’te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin etkisiydi. Bu cemiyetin mensupları olan Genç Osmanlılar, anayasal yönetim ve özgürlükler için önemli fikirler ortaya koyarak Osmanlı’da meşrutiyet hareketine yön verdiler.¹⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu’nda, yönetim ve padişahın keyfi uygulamaları karşısında aydınlar, daha adil ve düzenli bir sistem için değişim talep etmişlerdir. Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi isimler, meşrutiyetin gerekliliğini vurgulamış ve halk ile aydınlar için daha demokratik bir yönetim modeli savunmuşlardır. Bu düşüncenin amacı, yönetimdeki bozulmayı önleyerek, devletin geleceğini güvence altına almaktır.¹⁵¹ Bu bağlamda Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu’nda mutlak monarşinin yerine, padişahın meclise karşı sorumlu

¹⁴⁷ Halıcı (ed.), *Türkiye’de Demokrasi...*, 36-37.

¹⁴⁸ Halıcı (ed.), *Türkiye’de Demokrasi...*, 37-38.

¹⁴⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)* (Ankara: İmge Yayınevi, 2013), 33.

¹⁵⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 177.

¹⁵¹ Sina Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi I* (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997), 39-44.

olduğu ve anayasal sınırlarla denetlenen bir yönetim biçimi talep etmişlerdir. Bu düşüncenin somutlaşması, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle mümkün olmuş ve böylece Birinci Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Ancak, Birinci Meşrutiyet sürecinde yaşanan yönetsel zorluklar ve padişahın otoritesini yeniden pekiştirmeye yönelik adımları, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanına zemin hazırlamıştır. Bu gelişme, Osmanlı'daki siyasal yapıdaki derinleşen reform arayışlarını ve merkezi yönetimin halkla daha fazla etkileşime girmesini sağlama çabalarını yansıtmaktadır.¹⁵²

Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında görevli olan kurul, II. Abdülhamit tarafından belirlenen Cemiyet-i Mahsusa adlı bir heyet tarafından oluşturulmuştur. Bu kurul, Belçika ve Prusya anayasalarından esinlenerek bir tasarı hazırlamış ve raporunu padişaha sunmuştur. Heyetin başkanı Server Paşa olup, kuruldaki üyeler arasında askerler, yöneticiler ve ulema yer almıştır. Ayrıca bürokratlardan bazıları gayrimüslimdir. Tasarı, Mithat Paşa'nın başkanlık ettiği Heyet-i Vükela tarafından onaylanmış, ardından padişahın onayıyla yürürlüğe girmiştir. Ancak Kanun-i Esasi, Mebusan Meclisi tarafından hazırlanmadığı ve halkoylamasına sunulmadığı için hukuki olarak padişahın tek taraflı iradesiyle kabul edilmiştir ve bir nevi ferman niteliği taşır.¹⁵³ Kanun-i Esasi, 1876 yılında padişahın tek başına iradesiyle hazırlanarak "ferman anayasası" olarak adlandırılmıştır. Bu anayasa, Sened-i İttifak ile Tanzimat ve Islahat fermanlarından farklı olarak; kişisel değil, objektif bir dilde ve hukuki bir üslupla kaleme alınmıştır. Metin, bir anayasa için gerekli olan bölümler ve maddelerle yapılandırılmıştır.¹⁵⁴ Kanun-i Esasi, 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda batılı anayasalardan ilham alarak, şer'i ve örfi hukukun izleriyle şekillendirilmiştir. Bu anayasa ile yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrılmış, ancak yasama organı tamamen padişahın bağımsız olmamıştır. Yasama yetkisi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşan Meclis-i Umumi'ye verilmiş, yürütme yetkisi ise padişah ve Heyet-i Vekile'ye ait olmuştur. Yargı gücü de mahkemelere bırakılmıştır. Bu düzenleme, Osmanlı'da mutlak monarşiden kısmi halk katılımına dayalı bir yönetime geçişi sağlamıştır.¹⁵⁵

Kanun-i Esasi, Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk devleti anlayışının temellerini atarak vatandaşlar arasında eşitlik ilkesini anayasal seviyeye taşımıştır. 8. Maddesi, tüm Osmanlı vatandaşlarının din ve mezhep farkı gözetilmeksizin eşit haklara sahip olduğunu vurgulamış, bu da toplumsal eşitlik anlayışını hukuki bir çerçeveye

¹⁵² Müzehher Yamaç, "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* III/5 (2014), 57.

¹⁵³ Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2012), 130; Gözler, *Türk Anayasa...*, 24.

¹⁵⁴ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I*, ed. Murat Belge (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 19.

¹⁵⁵ İbrahim Ülker, "Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi'deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XXI/2 (2013), 106-107; Bilal Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi", *Karadeniz Araştırmaları* XVII/67 (2020), 660

oturtmuştur. Ayrıca 17. Maddede kanun karşısında eşitlik ilkesinin benimsenmesi, daha önceki dönemlerdeki eşitlik taleplerinin anayasa metnine yansımalarıdır. II. Mahmut döneminde başlayan ve Abdülmecit'in reformlarıyla somutlaşan eşitlikçi yaklaşım, Kanun-i Esasi ile hukuki bir zemin kazanmış, böylece vatandaşların hakları devlet karşısında güvence altına alınmıştır. Bu, Osmanlı'da vatandaş hakları ve hukuk devleti ilkesinin güçlenmesine yardımcı olmuş ve merkezi otoritenin denetim altında tutulmasını hedeflemiştir. Kanun-i Esasi, aynı zamanda ifade özgürlüğüyle ilgili doğrudan bir düzenleme yapmamış olsa da basın özgürlüğünü güvence altına almıştır. Bununla birlikte, toplanma ve dernek kurma gibi haklara dair bir düzenleme yer almamaktadır. Ancak anayasa, bireylerin temel haklarını geniş bir şekilde tanımış; kişi hürriyeti ve dokunulmazlığı, din ve inanç özgürlüğü gibi önemli haklara yer verilmiştir. Ayrıca ticaret, sanat ve tarım gibi alanlarda ortaklık kurma, eğitim hakkı, devlet memurluğu ve dilekçe verme gibi haklar da anayasa tarafından sağlanmıştır. Anayasada, vergi alımının hukuka uygun olması, işkence ve eziyetin yasaklanması, mal ve mülk güvenliği ile konut dokunulmazlığı gibi hükümler de yer almış, böylece devlet karşısında vatandaşların hakları güvence altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁵⁶

Kanun-i Esasi, demokrasi ilkesine aykırı olarak padişahın meclisi feshetme ve vatandaşları sürgün etme yetkisini içeren iki maddeye sahiptir. 113. maddede, padişaha, devletin güvenliğini tehdit eden bireyleri ülke dışına gönderme yetkisi tanınmış, bu da anayasanın en tartışmalı hükümlerinden biri olmuştur.¹⁵⁷ Kanun-i Esasi, padişaha önemli bir yetki tanıyarak onu güçlendiren bir hüküm içerir. Bu hüküm, padişahın "kanun hükmünde kararname çıkarma" hakkını elde etmesini sağlar. Başlangıçta bu yetki geçici olarak verilmiş olsa da meclisin işlevsiz hale gelmesi durumunda sürekli bir hale gelmiştir. Böylece padişah, yasama yetkisini tek başına kullanarak, meclisten bağımsız bir şekilde kararlar alabilme gücüne sahip olmuştur.¹⁵⁸ II. Abdülhamit Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebeplerine dayanarak Kanun-i Esasi'yi ve Mebusan Meclisi'ni devre dışı bırakma kararı almıştır. Bu kararın Osmanlı'daki anayasal düzen ve demokratik gelişim üzerindeki olumsuz etkileri dikkat çekmektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak monarşinin sürdürülmesi adına yapılan önemli bir hamle olarak görülebilir. II. Abdülhamit'in meclisi kapatarak anayasal hükümleri 1908 senesine kadar askıya alması hem anayasa hem de demokrasi açısından bir gerileme anlamına gelmiştir. Bu tür bir müdahale, halkın ve aydınların tepkisini çekmiş ve anayasanın amacına ulaşmasını engellemiştir. Sonuçta bu gelişme, padişahın tek yetkili

¹⁵⁶ Nevin Ünal Özkorkut, "1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1 (2004), 177-178.

¹⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I*, ed. Murat Belge (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 33.

¹⁵⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 335.

olduğu bir yönetim anlayışını pekiştirmiş, Osmanlı'daki demokratikleşme çabalarını sekteye uğratmıştır.¹⁵⁹

5.2.5. II. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da yaşanan değişim, modern bir kamusal alanın oluşumuna zemin hazırladı. Bu dönemde Batıcı aydınlar, özellikle meşrutiyetin ilanı için yoğun bir mücadeleye giriştiler. Jön Türkler olarak bilinen hareket, Yeni Osmanlılar'ın ilk dalga muhalefetine devamı olarak görülebilirdi. Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamid döneminde güç kaybetmiş olsa da bıraktıkları toplumsal etkiler Jön Türkler için bir temel oluşturmuştu. Jön Türklerin 1860'lardan gelen idealleri benimsemesi ve reform arayışları, Avrupa'da olduğu gibi "genç" sıfatıyla tanımlanmalarına yol açmıştı.¹⁶⁰ Jön Türklerin ana amacı, II. Abdülhamid'in yönetimine son vermektir. Bu hedefle ilk olarak 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kuruldu. Aynı dönemde Ahmet Rıza, Paris'te "Meşveret" dergisini yayımlamaya başladı ve bu dergi cemiyet üyelerince takip edildi. Sonunda, pozitivistin etkisiyle cemiyetin adı Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti (İTC) olarak değiştirildi.¹⁶¹ 1895'te İttihat ve Terakkî Cemiyeti (İTC) için bir nizamname hazırlandı ve İstanbul şube merkezi olarak belirlendi. Ancak 1896'da Paris şubesi resmen cemiyetin merkezi haline geldi. Cemiyet, özellikle Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi yüksekokullarda destek buldu ve Abdülhamid'in baskılarına rağmen örgütlenmesini genişletti. Bu süreçte farklı ideolojik gruplar cemiyete katıldı. Sonunda, cemiyet Rumeli ve Anadolu'da devrimci bir hareket kimliği kazanarak 1908'de meşrutiyetin ilan edilmesini sağladı.¹⁶² İttihat ve Terakki, anayasal düzeni geri getirmek amacıyla yoğun bir faaliyet yürüttü ve bu çabalar özellikle Rumeli bölgesinde etkili oldu. Hareketin yönetim merkezi Selanik olsa da olayların hızla ilerlemesiyle birlikte meşruti yönetimin duyurusu Makedonya'da yapıldı.¹⁶³

3 Temmuz 1908'de Resneli Niyazi Bey'in isyanıyla başlayan devrim süreci, anayasal yönetim isteyenlerin düzenlediği mitinglerle ivme kazandı. Balkanlar'daki bu gelişmeler karşısında II. Abdülhamid, yeni bir sadrazam atayarak (Said Paşa) durumu yönetmeye çalıştı. Ancak, 23 Temmuz'da Manastır'da özgürlük ilan edilip halka anayasal haklar anlatılınca, birçok şehirde bağımsızlık bildirileri yayıldı. İTC, sultandan anayasayı yürürlüğe koymasını ve parlamentonun açılmasını talep eden telgraflar gönderdi. Sonunda, 24 Temmuz 1908'de II. Abdülhamid anayasal düzenin yeniden

¹⁵⁹ Ahmet Oğuz, "Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine", *Nevşehir Baro Dergisi*, (2015), 45.

¹⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)* (İstanbul: Arba Yayınları, 1952), 103.

¹⁶¹ Mehmet Öznur Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1*, Ed. Murat Gültekin vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 483.

¹⁶² Fatma Sarıaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi ve Kanun-i Esâsi: Siyasal Sistem Tartışmaları Ekseninde Bir İnceleme", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 54 (2023), 170.

¹⁶³ Sarıaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi...", 171.

başlatıldığını ve seçimlerin yapılacağını ilan etti.¹⁶⁴ 1908’de anayasal yönetimi yeniden tesis eden İttihat ve Terakki, seçim sürecini önceki hatalardan ders alarak düzenledi ve seçim sonuçlarına göre oluşan parlamento, Aralık ayında büyük bir törenle açıldı. Meclisin yeniden canlanması Osmanlı halkına umut verdi, ancak siyasi tartışmalar bu iyimserliği gölgeledi. Meclis binası yetersiz kaldığı için, çalışmalar daha sonra Çırağan Sarayı’na taşındı. Bu dönemde Balkanlar’daki krizler ve 31 Mart Vakası gibi önemli olaylar yaşandı, ardından II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine V. Mehmet getirildi. 1909’da anayasada, sultanın yetkilerini sınırlamak ve meclisin güçlendirilmesi amacıyla değişiklikler yapıldı.¹⁶⁵

Meclisin ilk döneminde, II. Meşrutiyet sonrası siyasal değişikliklerin anayasaya yansıtılması ön plandaydı. Bu süreçte 1909’da yapılan anayasa değişiklikleri, padişahın yetkilerini sona erdirerek parlamentonun gücünü artırdı. Bu değişikliklerle, Osmanlı İmparatorluğu’nda yönetim anlayışı dönüşüm geçirerek, parlamenter hükümet sistemine doğru bir adım atıldı. Bu değişiklikler, “1909 Anayasası” olarak da adlandırıldı ve padişahın görevini sadece kararları onaylamakla sınırlı hale getirdi.¹⁶⁶ 1909’daki anayasa değişiklikleriyle, padişahın egemenliği, yalnızca şeriat ve anayasaya sadık kalacağına dair yemin etmesi koşuluna bağlandı. Ayrıca, padişahın parlamentoyu toplama ve dağıtma yetkisi sınırlandırıldı. 1876’daki anayasa değişiklikleriyle, padişah parlamentoyu sebepsiz feshetme yetkisini kaybetti; ancak belirli şartlar altında ve Heyeti Ayân’ın onayıyla meclisi feshetme hakkı devam etti.¹⁶⁷ 1909’daki anayasa değişiklikleriyle, padişahın parlamentoyu feshetmesi için Ayân Meclisi’nin onayı ve üç ay içinde seçim yapılması şartı getirildi. Ayrıca, hükümet ile meclis arasındaki anlaşmazlıklarda son söz meclise ait oldu. Padişahın, meclisin açılışını ve tatilini belirleme yetkisi sınırlanırken, antlaşma yapma yetkisi de meclisin onayına bağlandı. Bakan atamaları ve görevden alma yetkisi de padişahın alınarak belirli koşullara bağlandı.¹⁶⁸ Bakanların atanma yetkisi, padişahın alınarak sadrazama verilmiş ve padişahın onayı şart koşulmuştur. Bu değişikliklerle başbakanın atanmasında parlamentonun güveninin de dikkate alınması gerektiği vurgulanmış, böylece başbakan ve bakanlar parlamenter sisteme uygun olarak belirlenmeye başlanmıştır.¹⁶⁹ 77. maddeyle, meclis başkanının seçilme yetkisi padişahın alınarak, doğrudan meclise verilmiştir. Bu, Padişahın yasama üzerindeki kontrolünü sınırlamıştır. Ayrıca padişahın

¹⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 7-9.

¹⁶⁵ Sarıaslan, “II. Meşrutiyet Dönemi...”, 173-174.

¹⁶⁶ Servet Armağan, *1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978), 7.

¹⁶⁷ Burhan Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16/1 (1959), 91-95.

¹⁶⁸ Ali Fuad Başgil, “Türkiye Esas Teşkilatı ve Siyasi Rejimi”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, Der. Hamit Emrah Beriş (Ankara: TBMM Yayınları, 2022), 237; Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde...”, 96.

¹⁶⁹ Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976), 298.

güvenlik gerekçesiyle kişileri sürgüne gönderme yetkisini içeren 113. madde de kaldırılmıştır. Bu değişiklikler, anayasadaki merkeziyetçi gücü zayıflatmış ve daha demokratik bir yapıya doğru bir adım atılmıştır.¹⁷⁰

II. Meşrutiyetle birlikte İttihatçı kadrolar, Bab-ı Âli'nin gücünü kısıtlayarak yetkileri meclise devretmeyi amaçladılar. 29, 30, 35, 38, 53 ve 54. maddelerde yapılan değişikliklerle, hükümetin meclise karşı sorumluluğu pekiştirilmiş ve kabine, icraatlarıyla ilgili olarak meclise karşı sorumlu hale getirilmiştir. Bu değişiklikler, hükümetin meclise karşı siyasal sorumluluğunu anayasal bir ilke olarak kabul ettirirken, gensoru mekanizmasının da kurulmasını sağlamıştır. 35. madde ile parlamento, kabine ile yaşanacak anlaşmazlıklarda üstünlük kazanmıştır.¹⁷¹ 38. maddeyle, Meclis-i Mebûsan çoğunluk oyuyla herhangi bir bakanı gensoruya tabi tutma hakkına sahipti; güvenoyu alamayan bakan ve hükümet istifa etmek zorunda kalırdı. 53. maddeyle, yasa önerileri doğrudan her iki meclisten gelebilir, yasama süreci kabinenin müdahalesi olmadan ilerleyebilirdi, ancak padişahın onayı yine de gerekliydi. 54. madde değişikliğiyle, padişahın mutlak veto hakkı yerine, geciktirici veto uygulanmaya başlandı; bu da yasaların, meclislerin üçte iki çoğunluğuyla tekrar kabul edilmesi gerektiği anlamına geliyordu.¹⁷² 1909'daki anayasa değişiklikleriyle Osmanlı'da yasama organı, yürütme karşısında daha güçlü bir konumda yer almış, kuvvetler dengesinde yasama lehine bir kayma sağlanmıştır. Bu değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu, anayasal bir yapıya bürünmüş ve parlamenter sisteme geçiş yapılmıştır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, işbirliği ve yasamanın daha fazla korunduğu bir biçimde benimsenmiş, böylece klasik parlamenter hükümet sistemi unsurları hukuk sistemine dâhil edilmiştir.¹⁷³ II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki, iktidarını güçlendirmek amacıyla Kanun-ı Esâsî üzerinde bir dizi değişiklik yapmış ve bazen bu değişiklikleri geri almıştır. Kanun-ı Esâsî, İttihat ve Terakki liderlerinin kontrolüne girmiş ve bu değişikliklerin gerçek anlamda uygulanması mümkün olmamıştır.¹⁷⁴

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı'da siyasal partilerin ilk kez şekillendiği bir süreçti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Devrimi'nden sonra siyaset üzerinde belirleyici bir güç olmuş ancak zamanla baskıcı bir hale gelerek içinde kopmalar yaşanmıştır. Cemiyet, iktidarını pekiştirmek adına meclis dışında da etkili olmuş ve 1913'e kadar partileşme süreci devam etmiştir. Diğer yandan, Ahrar Fırkası, 1908'de kurularak, merkeziyetçi ve milliyetçi İttihat ve Terakki'ye karşı bireysel özgürlük ve yerinden yönetim gibi liberal düşünceleri savunmuştur. Ardından, Fedakâran-ı Millet

¹⁷⁰ Hamit Emrah Beriş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi* (Ankara: TBMM Yayınları, 2022), 95.

¹⁷¹ Recai Galip Okandan, *Âmme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947), 83; Çalen, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", 138.

¹⁷² Sariaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi...", 178.

¹⁷³ Mehmet Akif Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 24/328-329; Sariaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi...", 178.

¹⁷⁴ Cem Eroğul, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, ed. Sina Akşin-Sarp Balci-Barış Ünlü (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 85-90.

Cemiyeti ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası gibi diğer muhalif gruplar da kuruldu, ancak bunlar genellikle meclis dışında faaliyet göstermiştir. 1910'da kurulan Ahali Fırkası, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefeti örgütlemiş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise 1911'de İttihatçılara alternatif bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu parti, meclis içi ve dışındaki muhalif hareketleri bir araya getirerek, 1912 seçimlerinde karşılaştığı sert İttihatçı tepkilere rağmen varlığını sürdürmüştür. Ancak, 1913'teki Bâb-ı Âli Baskını ve sonrasındaki olaylarla Hürriyet ve İtilaf Fırkası dağıldı, üyeleri yurt dışına kaçtı ve parti faaliyetlerine ara verdi. Fırka, 1919'da tekrar siyasal hayata dönmüştür.¹⁷⁵

Sonuç olarak Osmanlı siyasal sisteminde 20. yüzyılın başında önemli değişiklikler yaşanmıştır, bunlardan biri de 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esâsî ve ardından 19 Mart 1877'de açılan Meclis-i Mebusan'dır. Bu dönemde, Osmanlı'da ilk kez kuvvetler ayrılığı ilkesi fiilen uygulanmaya başlamış, yasama gücü Meclis-i Mebusan'a verilmiştir. Ancak Kanun-ı Esâsî, daha çok statülerin belirlenmesi amacıyla kaleme alınmış, güçler ayrılığı tam anlamıyla düzenlenmemiştir. II. Abdülhamit'in mutlak yönetimi sırasında kesintiye uğrayan parlamento, Jön Türkler'in mücadelesiyle yeniden işlerlik kazanmıştır. II. Meşrutiyet'in başlangıcında meclis, yoğun tartışmalar ve milliyetçilik konularının ön planda olduğu bir platform haline gelmiştir. 1909'daki anayasa değişiklikleriyle ise yürütme gücü önemli ölçüde meclise bağlanmış, padişahın yetkileri sınırlanmıştır. Bu değişikliklerle, Osmanlı'da ilk defa parlamenter hükümet sisteminin temelleri atılmıştır. 1909 değişiklikleri, Türk siyasal tarihinde parlamenter rejimin ilk kez kabul edilmesi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bununla birlikte, II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi, hürriyetin gelişmesine engel olmuştur. Kanun-ı Esâsî deneyimi, Türk hukuk ve siyasal tarihinde birçok ilkin yaşandığı bir referans noktası olmuş, sonraki anayasa ve parlamento deneyimlerinde izleri görülmüştür. Hükümet sistemlerinin değerlendirilmesinde tarihsel bağlam önemli olup, her sistemin belirli koşullara yanıt olarak geliştiği unutulmamalıdır. Bugün Türkiye'nin siyasal yapısında en önemli husus, hukukun üstünlüğü ve siyasal iktidara karşı güvence sağlamaktır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Sarıaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi...", 179-182.

¹⁷⁶ Sarıaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi...", 187-189; Fethi Kılıç- Ümmügülsüm Kılıç, "I. ve II. Meşrutiyette Bürokratik ve İdari Yapı", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 6/4 (2023), 600.

6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ

Türk milleti, tarih boyunca milli irade ve bağımsızlık kavramlarını temel birer ilke olarak benimsemiştir. Yiğitlik, dürüstlük ve kahramanlık gibi erdemlerle birlikte, milli hâkimiyet anlayışı Türk milletinin en belirgin ve ayırt edici özelliklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu anlayış, tarihsel süreçte Türklerin en zor dönemlerinde bir araya gelerek varlıklarını koruma ve sürdürme iradesini güçlendirmiştir. Milli iradenin kültürel ve tarihi temelleri, özellikle Orhun abidelerinde somut bir şekilde ifade edilmiştir Türk tarihi incelendiğinde, bağımsızlık ve milli irade mücadelesinin merkezinde daima güçlü liderlerin yer aldığı görülmektedir. Mete Han'dan Atatürk'e kadar uzanan süreçte, her dönemin ihtiyaçlarına uygun liderler ortaya çıkarak milletin birliğini sağlamış ve yönlendirmiştir. Bu liderler, yalnızca askeri başarılarıyla değil, aynı zamanda toplumsal bilinci şekillendiren vizyonlarıyla da milletin kaderini etkilemiştir. Bu durum, Türk toplumunun liderlik anlayışına ve ortak değerler etrafında birleşme yeteneğine verdiği önemi açıkça göstermektedir.¹⁷⁷ Türkler'de devlet yönetimi, Türkmen beylerinden sultanlara kadar benzer bir anlayışa dayanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde, hâkimiyetin sağlanmasında önemli bir işlev gören "Kurultay" gibi danışma meclisleri, tarihsel süreçte farklı isimler altında varlık göstermiştir. Uygurlarda "Kengeş Meclisi" Selçuklularda "Meşveret Meclisi" Osmanlılarda ise "Divan-ı Hümayun" ve daha sonra "Meclis-i Ayan" ve "Meclis-i Mebusan" gibi yapılar, devletin karar alma süreçlerinde istişareyi ve halkın temsiliyetini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu mekanizmalar, Türk devlet geleneğinde ortak akıl ve kolektif yönetim anlayışının önemli bir parçası olmuştur.¹⁷⁸

Türkler'de hâkimiyet anlayışı, tarihsel olarak toplumsal eşitlik ve egemenlik ilkeleriyle şekillenmiştir. Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin temel ilkelerini belirlerken "Millî egemenlik" ilkesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli olarak kabul etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bazı yabancı yazarlar tarafından "Bolşeviklik" ile kıyaslanmasına karşı çıkarak, Türk milletinin tarihsel başarılarının sınıfsız bir toplum kurma amacına dayandığını vurgulamıştır. Gökalp ve Atatürk, Türk milletinin büyük devletler kurma geleneğini, eşitlikçi bir toplum düzeniyle birleştirerek Türkiye Cumhuriyeti'ni bu temele dayandırmışlardır. Bu yaklaşım, yeni Türk devletinin güçlü karakterini oluşturmuş ve dünyaya demokrasi konusunda örnek olmuştur.¹⁷⁹

İngiltere, Amerika ve Fransa'daki ihtilâller, çağdaş dünya siyasetini etkileyerek mutlak yönetimlere karşı anayasal ve parlamentolu sistemleri getirmiştir. Osmanlı'da

¹⁷⁷ Zekeriya Kitapçı, "Atatürk ve Tarih Boyunca Türkler'de Milli Hâkimiyet Duygusunun Tezahürleri", *Milli Kültür* 53 (1986), 13.

¹⁷⁸ Abdülkadir Yuvalı, "Milli Hâkimiyet Anlayışımızın Dayandığı Tarihi Temeller", *Milli Kültür* 53 (1986), 47-48.

¹⁷⁹ Ziya Gökalp, *Makaleler VII (Küçük Mecmuadaki Yazılar)*, Haz. Abdülhaluk Çay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 115; Mehmet Altay Köymen, "Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Nasıl Ele Alınmalıdır", *Milli Kültür* 43 (1983), 7.

egemenlik padişahıta toplandığı için Bernard Lewis'e göre, Türkiye'nin modernleşmesi ya da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması gerekiyordu. Tanzimatçılar, başarısızlıklarına rağmen, Türkiye'nin daha köklü bir modernleşmeye geçmesi için gerekli temeli atmışlardır.¹⁸⁰ Osmanlı Devleti'nin çöküş süreci, modernleşme çabaları ve dış baskıların etkisiyle karmaşık bir hale gelmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları, devletin içyapısını reforme etmeyi amaçlasa da bu reformların zayıf uygulamaları ve azınlıklara tanınan ayrıcalıklar, devletin daha da parçalanmasına yol açmıştır. 1876'da ilan edilen Kanunî Esasî ve II. Meşrutiyet'in getirdiği parlamenter sistem, Osmanlı'yı Batılı anlamda bir anayasal monarşi sistemine yakınlaştırmaya çalıştı, ancak bu değişiklikler yönetsel kararsızlıkları ve iç çekişmeleri sona erdirememiştir. Nihayetinde, I. Dünya Savaşı ve mütareke, Osmanlı'nın sonunu getirmiş ve bu süreç, yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemdeki reformlar, Osmanlı'nın modernleşme çabalarının yetersizliğini ve dış dinamiklerin etkisini gözler önüne sererken, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesine de bir hazırlık süreci olmuştur.¹⁸¹ Osmanlı'da anayasal hareketler, Batı'daki sınıfsal değişimlerden farklı olarak, yönetsel reformlarla şekillenmiştir. Tanzimat ve Islahat fermanları, vatandaşların haklarını güvence altına almayı hedeflese de sınıfsal bir dönüşüm sağlamamıştır. Padişahın yetkilerinin sınırlanması ve şeriatın yetersizliği, yeni bir hukuk düzeninin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu süreç, 1876'da Osmanlı'nın ilk yazılı anayasasının kabulüyle sonuçlanmış hem Türk hem de İslam tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Ancak bu reformlar, devletin derin krizini çözme noktasında yetersiz kalmıştır.¹⁸²

1909'daki anayasal değişiklikler, Osmanlı'da yönetim yapısının önemli ölçüde dönüşümünü simgeler. II. Abdülhamit'in mutlak yetkilerinin sınırlanması, Osmanlı'yı daha meşrutiyetçi bir düzene yaklaştırmak, padişahın gücünün kısıtlanması ve parlamentonun etkinleştirilmesi, halkın temsilini artırmayı amaçlayan önemli adımlardır. Ancak, bu değişiklikler tam anlamıyla bir demokrasiye dönüşmedi. İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi ve meclisin feshedilmesi, aslında anayasal reformların yüzeysel kaldığını ve siyasi sistemin daha çok bir elit grup tarafından kontrol edildiğini gösteriyor. 1908-1918 yılları arasında yapılan reformlar, devletin yapısal değişimini hızlandırmış olsa da gerçek bir parlamenter sistemin işlemesi, savaşın getirdiği koşullar ve İttihat ve Terakki'nin güçlü merkeziyetçi yönetimiyle sekteye uğramıştır. Bu dönemdeki gelişmeler, Osmanlı'nın modernleşme çabalarının tamamlanamadığını ve halkın egemenliğini tam olarak gerçekleştiremediğini ortaya koymaktadır.¹⁸³

¹⁸⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıtlı, (Ankara: TTK Yay., 1993), 126.

¹⁸¹ Mehmet Kayıran-Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 1/1 (2017), 19.

¹⁸² İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına - Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete* (Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975), 25.

¹⁸³ Kayıran-Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme...", 23-24.

Türk inkılabının temel fikirleri, 1919'dan önce Atatürk'ün zihninde şekillenmişti. Atatürk, reformları halkın desteğini kazanarak ve doğru zamanı bekleyerek aşamalı bir şekilde hayata geçirmiştir. Nutuk'ta da belirttiği gibi, toplumu bu değişimlere hazırlamak ve kademeli bir ilerleme sağlamak onun temel yöntemlerinden biriydi.¹⁸⁴ Atatürk, Türk milletini bağımsızlığa kavuşturmak ve çağdaş bir devlet inşa etmek için halkıyla birlikte hareket ederek köklü değişimler gerçekleştirdi. Millî egemenliğe dayalı bir yönetim kurdu, laikliği benimsedi, hukuku modernleştirdi ve millî bilinç yaratmaya yönelik adımlar attı. Bernard Lewis bu değişimleri, İslami bir imparatorluktan millî bir devlete, teokrasiden cumhuriyete ve feodalizmden modern bir ekonomiye dönüşüm olarak tanımlamıştır. Atatürk, Erzurum ve Sivas kongreleri ile halkın azim ve kararlılığına dayanan bağımsızlık mücadelesi başlatarak, "Ya istiklâl ya ölüm" şiarıyla hareket etmiş ve Ankara'yı mücadelenin merkezi yapmıştır.¹⁸⁵

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin tam egemenliğini temsil eden yeni bir dönemin başlangıcını simgeliyordu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Meclisi üyeleriyle Ankara'da toplanan vekillerin eşit haklara sahip olduğunu belirterek birliğin ve dayanışmanın altını çizdi. Alınan ilk karar, meclisin ülkenin tek yetkili merci olduğunu ilan ederek, ulusal iradeyi her şeyin üzerinde tuttuğunu gösteriyordu. Bu, bağımsızlık mücadelesinin demokratik bir temele oturtulduğu kritik bir adımdı.¹⁸⁶ Bu gelişme, farklı bir meşruiyet ve hukuki düzen anlayışının temellerinin atılması anlamına geliyordu.¹⁸⁷ Birinci Büyük Millet Meclisi, 437 kişilik bir listeyle kuruldu; ancak istifalar, vefatlar ve katılmayanlar nedeniyle üye sayısı 337'ye düştü.¹⁸⁸ 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, yeni meclisin başkanı seçildi. Öngergesinde, hükümetin kurulmasının zorunlu olduğunu, padişah makamı veya geçici bir lider tanınamayacağını, TBMM'nin en üstün otorite olduğunu ve hükümet işlerini yürütecek heyetin meclise bağlı olacağını belirtti.¹⁸⁹ Mustafa Kemal, 25 Nisan 1920'de Meclis başkanlığına seçildikten sonra, altı kişilik bir yürütme komitesi de oluşturuldu. Ardından, 2 Mayıs 1920'de çıkarılan dört maddelik yasa ile hükümetin resmi olarak kurulması sağlandı. Bu süreç, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlık adına önemli bir adım olarak, meclisin tam yetkiyle hükümeti oluşturduğunu ve yeni bir yönetim modelinin hayata geçirildiğini gösteriyordu.¹⁹⁰ Buna göre İcra Vekilleri Heyeti, on bir üyeden oluşacak ve vekillerin meclis içinden, meclisin mutlak çoğunluğuyla seçilecekti. Ayrıca her bakanın görev alanındaki komisyonun görüşüne başvurabileceği ve vekiller arasındaki anlaşmazlıkların TBMM tarafından çözüleceği belirtilmiştir. Bu düzenleme,

¹⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk I* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1981), 14.

¹⁸⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 474; Mehmet Kayıran, "Ulusal Egemenliğe Doğru: Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Toplanması", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (1990), 176.

¹⁸⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, (Ankara: TBMM Matbaası, 1956), 1/1-3.

¹⁸⁷ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 337.

¹⁸⁸ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri – Milli Mücadele Döneminde Vekiller* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 79.

¹⁸⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, 1/30-32.

¹⁹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, 1/156-158.

meclisin hükümet üzerindeki denetim gücünü ve kolektif karar almayı vurgulamaktadır.¹⁹¹

Osmanlı'nın geçmişteki parlamento deneyimleri, meclis hükümeti sisteminin önemini ve gerekliliğini ortaya koymuştur. Meclisin, önceki yıllarda yürütme gücünün baskısı altında kalması, bağımsızlık ve denetim adına güçlü bir meclis yapısının oluşturulmasının önemini ortaya çıkarmıştır. Bu, gelecekteki yönetim anlayışında meclisin egemenliğini pekiştirmeyi amaçlayan bir adım olmuştur.¹⁹² Hukuki düzenlemelerle bakanların seçimi ve yürütme yetkileri belirlenmiş ancak başlangıçta her bakanın meclis tarafından ayrı ayrı seçilmesi, hükümetin etkin çalışmasını zorlaştırmıştı. 4 Kasım 1920'de yapılan değişiklikle bakanların, meclis başkanınca önerilen adaylar arasından seçilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca yargı yetkisi meclise verildi ve vatan hainleri aleyhine verilen mahkeme kararları kesin kabul edildi. 1920'de kabul edilen kanunlarla İstanbul hükümeti tarafından yapılan anlaşmalar geçersiz sayıldı, milletvekili sayısı netleştirildi ve İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Bu dönemde, mahkemelerde görevli yargıçlar meclis üyelerinden seçildi.¹⁹³ Büyük Millet Meclisi, saltanatın kaldırılmasına kadar İstanbul'daki Halife-Sultan hükümetiyle paralel olarak faaliyet gösterdi. Büyük Millet Meclisi 1921 Anayasası'na kadar dokuz ay boyunca yasama ve yürütme yetkilerini kullanarak hükümetini kurmuş ve gücünü ulusun seçimine dayandırarak etkinliğini ve otoritesini sağlamlaştırmıştır.¹⁹⁴ Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un uluslararası anlaşmalar yapma yetkisini sınırlandırarak egemenlik haklarını güçlendirmeye yönelik bir adım atmıştır. 7 sayılı kanun, meclisin mutlak egemenliğini ve bağımsızlık mücadelesinin önceliğini pekiştiren bir düzenlemedir. İstanbul hükümetinin yapacağı anlaşmaların, meclisin onayına bağlı hale getirilmesi, Türkiye'nin dış politikada ulusal irade doğrultusunda hareket etme kararlılığını yansıtmaktadır. Bu adım aynı zamanda Ankara'nın merkezileşen hükümet yapısının ve yeni devlet anlayışının temelini atarken, ulusal bağımsızlık ve iç siyasal bütünlük açısından kritik bir dönüşümün işaretidir.¹⁹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmak ve yeni bir devlet kurmak için meclis hükümeti sistemini benimsemiş, yasama ve yürütme yetkilerini birleştirerek hükümetin temellerini atmıştır. Mustafa Kemal'in 23 Nisan 1920 tarihli takrirıyla, meclisin egemenliği pekiştirilmiş, İstanbul'un işgali sona erse de meclisin gücü devam etmiştir. Padişahın eski yetkileri,

¹⁹¹ Ayferi Göze, *İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri* (İstanbul: İstanbul Fakülteler Matbaası, 1985), 107.

¹⁹² Yavuz Abadan-Bahri Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959), 56.

¹⁹³ Müzehher Yamaç, "Türk Devleti'nin İlk Anayasası, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı (2020), 207.

¹⁹⁴ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995), 152.

¹⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, (Ankara: TBMM Matbaası, 1944), 7/330-331.

meclisin belirleyeceği hukuki statüye tabi kılınmıştır. Bu süreç, ulusal egemenliğin temellerinin atıldığı bir dönüm noktası olmuştur.¹⁹⁶

6.1. 1921 ANAYASASI

Birinci Meclis, kuvvetler birliği ilkesini benimseyerek, savaşın yarattığı acil ihtiyaçlara karşı güçlü bir merkezi yönetim kurmayı amaçlamıştır. Mustafa Kemal'in savunduğu bu ilke, geleneksel güç ayrımından farklı olarak, tüm egemenliğin halkın elinde toplandığını ve milli iradenin mutlakıyetini vurgulamaktadır. Bu dönemde halkçılık anlayışı, devletin halk tarafından yönetilmesi gerektiği fikrini ön plana çıkarmış, meclisin tüm yetkilerini birleştiren bir yapı ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷ Halk Zümresi Siyasi Programından istifade edilerek, halkçılık ve milliyetçilik ideolojilerini benimseyen, ulusal bağımsızlık ve ulus devletin kurulmasına yönelik bir yol haritası sunulmuştur. 24 Nisan'da sunulan projede, meclisin egemenliği ve kuvvetler birliği ilkesine dayalı bir yönetim önerilmiştir. Bu tasarı, şariat, hilafet ve saltanat gibi eski rejim unsurlarını reddederek, orduyu da meclisin kontrolüne almayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, milli egemenlik ve halk iradesinin temel alındığı yeni bir yönetim anlayışını işaret etmektedir.¹⁹⁸

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tasarısı, özellikle "mesleki temsil" maddesi ile dikkati çekmiştir. Bu madde, Büyük Millet Meclisi'nin üyelerinin halk tarafından doğrudan seçileceği, ancak meslek gruplarının da temsili için belirli bir düzenlemenin yapılacağı ilkesini ortaya koyuyordu. Mesleki temsili savunan bazı milletvekilleri, bu modelin esnaf ve benzeri toplulukların siyaseten güç kazanmalarına yol açabileceğini, ancak böyle bir uygulamanın pratikte başarıya ulaşamayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca, tasarıda yer alan ve meclisin yasama ve yürütme yetkilerini bir kurula devretmesini öngören öneri de reddedilmiştir. Taslak, halife ve padişahın meşruiyetini kabul eden bir perspektifle hazırlanmış olmakla birlikte, bu anlayış dönemin değişen siyasi koşullarına ve halk egemenliği anlayışına tam olarak uymamıştır. Bu tasarı, meclisin ve hükümetin işlevsel yapısını şekillendirme yönünde önemli bir adım olsa da bu değişiklikler gerçekleşmeden önce bazı radikal tartışmalar ve değişiklikler yaşanmıştır.¹⁹⁹ 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, tam anlamıyla bir anayasa olarak kabul edilmemiştir. Bu kanun, bağımsızlık savaşının ulusal kuvvetlerinin yönetimini temellendiren bir

¹⁹⁶ Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 68-70.

¹⁹⁷ Ergun Özbudun, *1924 Anayasası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 19.

¹⁹⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978), 492; Rıdvan Akın, "Birinci Meclis Döneminde Sivil Otoritenin Üstünlüğü ve Ordunun Yönetimi Tartışması", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 439.

¹⁹⁹ Yamaç, "Türk Devleti'nin İlk Anayasası...", 209; İlhan F. Akın, *Türk Devrimi Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları 1999), 150.

anayasa değişikliği olarak görülmüş ve Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerini değiştiren veya ortadan kaldıran bir düzenleme olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁰

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun içeriği ve amacı, Meclis içinde ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bazı milletvekilleri metnin bir anayasa değil, bir hükümet programı olduğu görüşünü savunmuş, bu da metnin hukuki bağlamdaki işlevi konusunda bir belirsizlik yaratmıştır. Ferit Bey'in bu anayasayı hükümet programı olarak görerek, metnin yalnızca hükümetin işleyişine dair temel çerçeveyi çizdiğini ima ederken, Dr. Tevfik Rüştü Bey'in yaklaşımı ise metnin henüz tamamlanmamış bir taslak olduğuna ve detaylı düzenlemelerin daha sonra yapılacağına işaret etmiştir. Bu görüş ayrılığı, 1921 Anayasası'nın hem hukuki anlamda hem de siyasal pratikte ne ölçüde kapsamlı bir anayasal değişiklik sunduğu konusunda önemli bir soru işareti bırakmaktadır.²⁰¹ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921'deki anayasa tartışmalarının ardından kabul edilmiştir ve bu süreçte elde edilen askeri başarılar, kanunun son biçiminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İnönü Zaferi ve Çerkez Ethem kuvvetlerinin dağıtılması gibi askeri gelişmeler, meclisin içindeki milli egemenlik ve halkçılık anlayışının güçlenmesini sağlamıştır. Bu, kanunun halk iradesine dayalı bir yönetim anlayışını benimsemesinin önemli bir dayanağı olmuş, aynı zamanda ulusal bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasındaki stratejik başarılarla paralel bir hukuki zeminin oluşmasına olanak tanımıştır.²⁰² 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Türkiye'nin yeni yönetim yapısını belirleyen kısa bir çerçeve anayasa olarak kabul edilebilir. Ancak, bu kanun tam anlamıyla bir anayasa olarak nitelendirilmemektedir. Çünkü yalnızca temel yapıyı ortaya koymuş, temel haklar ve özgürlükler gibi önemli unsurları içermemiştir. Olağanüstü koşullar altında hazırlanan bu belgenin kabulü sırasında özel bir yeter sayısı aranmadığı gibi, meclisin gündemindeki diğer acil meselelerle bağlantılı olarak, kanun daha çok bir hükümet programı niteliği taşımıştır.²⁰³ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kuvvetler birliği ilkesini ve meclis hükümeti sistemini, Türk siyasal yapısının temellerine yerleştirerek önemli bir düzenleme getirmiştir. Bu sistemde, yasama ve yürütme erkleri arasındaki sınırlar belirgin şekilde birbirine kaynaştırılmıştır. İcra Vekilleri Heyeti, meclisten bağımsız bir organ olarak değil, meclisin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca meclis başkanının aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal başkanı olması, yürütme gücünün de meclisin egemenliği altında olduğunu vurgulamaktadır.²⁰⁴

Madde 1, Osmanlı İmparatorluğu'ndan cumhuriyete geçişin felsefi temelini atmaktadır. Padişahın egemenlik hakkını elinde bulundurması yerine, halkın egemenliği

²⁰⁰ Yamaç, "Türk Devleti'nin İlk Anayasası...", 209.

²⁰¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, (Ankara: TBMM Matbaası, 1981), 3/203-207.

²⁰² DAGM, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922*, Yayın No. 62 (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003) 230.

²⁰³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, (Ankara: TBMM Matbaası, 1981), 5/414-415; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, 7/339.

²⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, 5/415.

benimsendiği için, ulusal egemenlik ilkesi, Türk anayasacılığının en önemli ilkesi haline gelmiştir. Bu madde, anayasal bir devrim niteliğindedir.²⁰⁵ 2. madde, kuvvetler birliği ilkesini vurgulayarak, yasama ve yürütme yetkilerini tamamen Büyük Millet Meclisi'ne vermektedir. Bu, temsili demokrasinin kabulü ve egemenliğin halk adına kullanılmasının somut bir göstergesidir. Savaş ortamında bu birleşik yapının savunulması, meclisin ulusal bağımsızlık mücadelesindeki merkezi rolünü pekiştirmiştir.²⁰⁶ 3. madde, Büyük Millet Meclisi'nin hem yasama hem de yürütme yetkilerini elinde bulundurmasını sağlayarak kuvvetler birliği ilkesini pekiştirmektedir. Bu durum, meclisin hem ulusal egemenliği temsil eden hem de hükümet işlerini yürüten tek otorite olarak işlev görmesini mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin yıkılmadan önce yeni bir devlet yapısının temellerinin atılması, 1921 Anayasası'nın devrimci niteliğini güçlendiren bir unsur olmuştur.²⁰⁷ 4. madde, halkın doğrudan temsiline dayalı seçim sistemini benimsemiş, mesleki temsili reddetmiştir. 5. madde ise seçimlerin her iki yılda bir yapılacağını ve ulusal egemenliği pekiştiren bir düzeni ifade etmektedir. Hilafet ve saltanatın anayasal düzenden çıkarılması, ulusal egemenliğin esas alındığını vurgulamaktadır.²⁰⁸ 6. madde, BMM'nin her yıl Kasım ayında toplanacağını belirler. 7. madde, BMM'ye milletlerarası antlaşma yapma yetkisini verir. 8. madde ise, yürütme yetkisinin meclis içinden seçilen vekiller heyetine verildiğini ve meclisin kanun koyma yetkisini kazandığını belirtir.²⁰⁹ İcra Vekilleri Heyeti, on idare alanı belirleyerek her biri için bir vekil atayacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu alanlar arasında Şeriye, Sıhhiye, İktisat, Maarif, Adalet, Maliye, Nafia, İçişleri, Millî Savunma ve Dışişleri yer alırken, İsmet İnönü Genelkurmay Başkanlığı'na seçilmiştir.²¹⁰ 9. madde, BMM başkanına hem meclisin hem de devletin başkanı olarak görev yapma yetkisi veriyordu.²¹¹ Ayrıca BMM Başkanı, yürütme organı olan İcra Vekilleri Heyeti'nin kararlarını onaylama yetkisine sahipti. 10. madde başlığı altında 14 madde idareyi düzenleyerek vilayet, kaza ve nahiye tanımlamıştır.²¹² 22. ve 23. maddeler, vilayetlerin sosyal ve ekonomik ilişkilerinin birleştirilerek genel müfettişliklere bağlanmasını ve bu müfettişlik bölgelerinin emniyet ve denetim amacıyla oluşturulmasını düzenler. Ayrıca anayasanın yürürlüğe girmesini sağlayan özel bir madde de eklenmiştir.²¹³ Bu madde, anayasanın yürürlüğe girmesinden itibaren,

²⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, 5/417.

²⁰⁶ *Düstur*, 3.Tertip, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Kararı", 1-2 Kasım 1922, No. 308:3/102-103.

²⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I (Ankara: TBMM Matbaası, 1981), 2/439.

²⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, 5/433-438; Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 5. Maddesinde geçen hilafet hususunda TBMM 1. Dönem kapalı görüşmeleri için bkz: *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, Devre I (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 1/136.

²⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, 7/439; Yamaç, "Türk Devleti'nin İlk Anayasası...", 209.

²¹⁰ Vasfi Reşit Seviğ, "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/1 (1951), 57.

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, 5/415.

²¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, 5/411.

²¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, 5/369.

meclisin toplantı halinde kalacağını ve 4., 5. ve 6. maddelerin yeni seçimler sonrasında uygulanacağını belirtmektedir. Anayasadaki düzenlemeler, meclisin amacını yerine getirmesine kadar geçerli olacak şekilde öngörülmüştür.²¹⁴

1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu, meclis başkanının yürütme yetkisini taşıdığı, ancak devlet başkanlığı kurumunun bulunmadığı bir yapıyı benimsemiştir. Bu durum, halkın egemenliğini ve meclisin mutlak egemenliğini vurgulayan bir anlayışa işaret eder. İcra Vekilleri Heyeti'nin, meclis içinden seçilmesi ve meclis hükümeti sistemine dayalı olması, egemenliğin kayıtsız ve şartsız olarak halkın temsilcisi olan mecliste toplandığını göstermektedir. Ancak anayasa, geçiş dönemi itibarıyla saltanat ve hilafet konularını doğrudan ele almayarak, eski yönetim biçimlerinin etkisini tamamen ortadan kaldırmamıştır.²¹⁵ 1921 Anayasası, geçiş dönemi ve devrim niteliğindeki yapısı gereği yargı erki konusunda ayrıntılı bir düzenleme içermemiştir. Yargı yetkisi, olağanüstü koşulların bir sonucu olarak doğrudan Büyük Millet Meclisi'nde toplanmış, bu kapsamda üyeleri meclis içerisinde seçilen İstiklâl Mahkemeleri oluşturulmuştur. Bu durum, yargının Meclis iradesine bağlı işlediğini göstermektedir.²¹⁶ 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, üstün bir hukuki statüye sahip olduğunu ifade eden ya da değiştirilme sürecine dair bir düzenleme içermemesi nedeniyle, yumuşak anayasa özelliği göstermektedir. Bu durum, anayasanın olağanüstü koşullara uyum sağlayabilecek esnek bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyar.²¹⁷ 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, TBMM ve Milli Hükümet'in devlet yönetimindeki rolünü ve yetkilerini ilk kez hukuken tanımlayarak, yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu belgeleyen önemli bir anayasal düzenleme olmuştur. "Türkiye Devleti" ifadesi, bu metinle birlikte resmen kullanılmış ve çoğunluk esasına dayalı demokrasi anlayışı, siyasi sistemin temel unsurlarından biri olarak benimsenmiştir.²¹⁸

1921 Anayasası, TBMM'nin yeni devletin temelini atan ilk anayasal belgesi olarak demokratik bir yapı sergilemiştir. Ancak o dönemin hukuki karmaşıklığı nedeniyle, 1876 Kanun-ı Esasi de yürürlükte kalmış ve 1921 Anayasası ile çelişmeyen maddeleri uygulanmıştır. Bu durum, anayasal geçiş sürecinde eski düzenin bazı unsurlarının yeni sistemle birlikte varlığını sürdürdüğünü ve hukuki süreklilik sağlama çabasını yansıtmaktadır. İki anayasanın eş zamanlı yürürlüğü, devrimsel bir dönüşümün tedrici bir süreçle gerçekleştiğini göstermektedir.²¹⁹ Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından, Büyük Millet Meclisi 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihli kararlarıyla Saltanatı kaldırmıştır. Birinci Meclis, 16 Nisan 1923'te son oturumunu

²¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, 7/337.

²¹⁵ Yamaç, "Türk Devleti'nin İlk Anayasası...", 211; Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), 98.

²¹⁶ Nazım Poroy, *Anayasamızda Tekâmüle Doğru* (İstanbul: Tan Matbaası, 1950), 97.

²¹⁷ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Yayınları, 2000), 45.

²¹⁸ Yusuf Şevki Hakyemez, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerine Etkisi", *AÜHF Dergisi* 52/4 (2003), 83.

²¹⁹ Ahmet Mumcu, "1924 Anayasası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 2/5 (1986), 383.

gerçekleştirerek seçim kararı almış ve görev süresini sonlandırmıştır. Seçimlerin ardından toplanan İkinci Dönem Meclisi'nde, Birinci Meclis'teki İkinci Grup temsilcilerinin büyük ölçüde saf dışı kaldığı görülmüştür. cumhuriyetin ilanıyla birlikte, 1923 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda sınırlı değişiklikler yapılmış ve bu süreci 1924 Anayasası'nın hazırlanması izlemiştir.²²⁰

6.2. 1924 ANAYASASI

Sömürgecilere karşı Milli Mücadele kazanılmış, İstanbul yönetimine karşı başlatılan mücadele de başarıya ulaşmaya başlamıştı. 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış olmasına rağmen, devlet başkanlığı gibi temel bir makamın eksikliği siyasi bir boşluk yaratıyordu. İcra vekillerinin her alana müdahalesi, yasama ve yürütme arasında çözülmesi gereken bir karmaşaya yol açmıştı. Bu sorunlardan kurtulmak ve yeni doğan düzeni isimlendirmek amacıyla cumhuriyetin ilan edilmesi planlanıyordu. Ancak, özellikle tutucu çevreler bu yeni rejimin adını kabullenmekte uzun süre direndi. Mustafa Kemal ise kararlılığı ve liderlik becerisiyle bu engelleri aşmaya hazırды.²²¹ Cumhuriyetin ilanı, baştan sona yeni bir anayasa hazırlanarak yapılmamıştır. 1921 Anayasası'ndaki meclis üstünlüğü ilkesinin geçerliliği sürdürülerek bu süreç devam etmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilanını düzenleyen kanun, oldukça basit ve mütevazı bir başlıkla kabul edilmiştir. Bu düzenleme, "Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Açıklığa Kavuşturularak Değiştirilmesine Dair Kanun" olarak bilinen ve 364 numarayla yürürlüğe girmiştir.²²²

Mustafa Kemal, Nutuk'ta anayasada yapılan değişiklikleri şu şekilde açıklamıştır: İlk olarak, birinci maddeye "Türkiye Devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir" ifadesi eklenmiştir. Üçüncü madde ise, "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir" şeklinde değiştirilmiş ve meclisin hükümeti Bakanlar Kurulu aracılığıyla yönettiği belirtilmiştir. Ayrıca, 8. ve 9. maddelerde de değişiklikler yapılmış ve şu şekilde düzenlenmiştir: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, TBMM tarafından seçilecek ve görev süresi, yeni cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam edecektir. Eski cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir. Cumhurbaşkanı, devletin başkanı olarak meclise ve bakanlar kuruluna başkanlık edebilir. Cumhurbaşkanı, başbakanı ve diğer bakanları meclis üyeleri arasından seçer ve atamaları meclisin onayına sunar. Meclis, toplantı halinde değilse onaylama işlemi, meclisin ilk toplantısına bırakılır.²²³

Bu değişiklikler, Türkiye'nin yönetim sisteminde önemli bir evrimi işaret ediyordu. 2. maddenin eklenmesi, laiklik ilkesine geçişin geçici bir duraklama noktasını

²²⁰ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde...", 663.

²²¹ Mümtaz Soysal, "Türk Anayasacılığında Kemalist Yaklaşımın Anlamı", *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17 -22 Mayıs 1981) Bildiriler ve Tartışmalar* (Ankara: Tisa Matbaası 1983), Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi/211.

²²² Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 103.

²²³ Atatürk, *Nutuk*, 1/1071.

gösterse de ilerleyen yıllarda bu durum değişti. Ayrıca, cumhurbaşkanının Meclis içinden başbakanı seçmesi ve yürütme ile yasama arasındaki sınırların daha netleşmesi, Türkiye'nin siyasal yapısını güçlendirerek Parlamenter sisteme doğru bir adım atılmasına yol açtı. Bu dönüşüm, ülkenin yönetim yapısındaki istikrarı sağlama yönündeki çabaların bir parçasıydı.²²⁴ Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni yönetim yapısının şekillenmesi, sadece devrimci kazanımları korumakla kalmayıp, aynı zamanda gelecekteki gelişmeleri de yönlendirecek bir anayasa ihtiyacını doğurmuştu. Bu anayasa, çağdaşlaşan toplumun birliğini pekiştirecek ve dinamizmi sürdürebilecek nitelikte olmalıydı. Aksi takdirde yalnızca elde edilen başarılarla yetinilip, statik bir anayasa düzenine geçilirse, yeni Türkiye'nin devrimci gücü bürokratik bir yapıda sıkışıp kalabilirdi. Bu yüzden dinamik ve yenilikçi bir anayasa, devrimci ruhu canlı tutmak için şarttı.²²⁵ Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye, ekonomik olarak geri kalmış, sermaye ve altyapıdan yoksun bir miras almıştı. Ancak ulusal kurtuluş savaşı başarıyla tamamlanmış ve yarı sömürge durumuna son verilmişti. Bu olumsuz durumu değiştirecek yöntemler ve kurumlar gereksinimi vardı. Ülkenin çağdaşlaşmasını sağlayacak adımların anayasa ile güvence altına alınması gerekiyordu.²²⁶

1924'teki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, özel bir kurucu meclis tarafından değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından hazırlanmıştır. TBMM, kendi bünyesinde oluşturduğu Komisyonu Esasi aracılığıyla anayasa taslağını hazırlamıştır. Komisyon, çalışmasında bilimsel ve çağdaş yaklaşımlardan yararlandığını belirterek, inkılabın ruhunu da göz önünde bulundurduklarını ifade etmiştir. Ayrıca, komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey, Polonya ve Fransa anayasalarından faydalandıklarını ve birçok maddenin bu kaynaklardan alındığını meclise açıklamıştır.²²⁷ 1924 Anayasası, meclis hükümeti sistemini göz önünde bulundurarak hazırlanmış ve 20 Mayıs 1924'te yürürlüğe girmiştir. 105 maddeden oluşan anayasa, genel esaslar, yasama, yürütme, yargı, kamu özgürlükleri ve yerel yönetimlere dair düzenlemeler içermektedir. Anayasa, farklı kaynaklardan yararlanılarak milli bir çerçevede oluşturulmuştur.²²⁸

1924 Anayasası, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış bir dönemin eseri olarak, doğal hukuk ve bireycilik anlayışını benimsemiştir. Anayasa, milli egemenlik, kuvvetler birliği, meclis üstünlüğü ve klasik hak ve özgürlükler gibi ilkeleri benimsemiş ve bunları derli toplu bir şekilde sunmuştur. Siyasi olarak ise, devletçi değil, liberal ve bireyci bir anlayışa sahiptir.²²⁹ 1924 Anayasası, 1920 geleneğinden kopmayarak meclis üstünlüğü anlayışını sürdürmüştür. Bu durum, karma bir sistemin ortaya çıkmasına yol

²²⁴ Kayıran-Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme...", 35; Soysal, "Türk Anayasacılığında...", 212.

²²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968), 1/339; Suna Kili, "Siyasal Partilerde Kadro Sorunu", *Cumhuriyet* (20 Kasım 1986).

²²⁶ Kayıran-Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme...", 35.

²²⁷ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (İstanbul: İÜHFY, 1978), 87; Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi* (Ankara: Yurt Yayınları, 1981), 90.

²²⁸ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 111.

²²⁹ Kayıran-Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme...", 36; Bülent Tanör, *İki Anayasa (1961-1982)* (İstanbul: Beta Yayınları, 1986), 129.

açmıştır. Tasarıyı hazırlayan komite ile genel kurul arasındaki çekişme, bu karmaşıklığı yaratmıştır. Cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi verilmek istenmiş ancak kabul edilmemiş, görev süresi yedi yıl olarak belirlenmiş fakat bir seçim dönemiyle sınırlanmıştır. Ayrıca, cumhurbaşkanına verilen veto hakkı, kanunları tekrar görüşmek üzere meclise geri gönderme yetkisiyle sınırlanmıştır.²³⁰

1924 Anayasası, 1921 Anayasası'nın egemenlik anlayışını devam ettirerek "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesini benimsemiştir ve bu egemenlik hakkının yalnızca TBMM'ye ait olduğunu belirtmiştir. Meclisin yasama ve yürütme yetkileri bir arada toplansa da hükümetin ve cumhurbaşkanının meclisi feshetme yetkisi verilmemiştir. Parlamenter sisteme işaret eden maddelerde, yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından kullanılacağı, bakanlar kurulunun ise hükümetin politikalarından sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, cumhurbaşkanının siyasi sorumluluk taşımaması ve yürütmenin başı olarak başbakan ve bakanlar kurulunun işlevselliği, parlamenter sistemin gerekliliklerine uygun biçimde düzenlenmiştir.²³¹ 1924 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri Türklerin kamu hakları başlığı altında düzenleyerek Fransız İhtilali'nin özgürlük anlayışını benimsemiştir. 68. Maddede özgürlük, başkalarına zarar vermemek kaydıyla tanımlanmış ve sonrasında eşitlik, kişi dokunulmazlığı, vicdan özgürlüğü gibi haklar sıralanmıştır. Ancak bu hakların güvence altına alınması ve sınırlarının kanunlarla belirlenmesi öngörülmüş, yasa koyucuya herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. 1924 Anayasası, ekonomik ve sosyal haklardan ise hiç bahsetmemektedir.²³² 1924 Anayasası, yargı organını yasama ve yürütmeden tamamen ayırarak bağımsız bir yargı oluşturmayı amaçlamıştır. Yargıç güvencesi ve mahkemelerin bağımsızlığına dair hükümler getirilmiş, ancak bunlar kanunlarla düzenlenmeye bırakılmıştır. Yargı, ilerleyen yıllarda özellikle çok partili dönemde siyasal iktidarların baskılarına maruz kalmıştır.²³³

1924 Anayasası'nda yapılan değişiklikler şu şekilde özetlenebilir:

10 Nisan 1928 Değişikliği: Anayasadaki "Devletin dini İslam'dır" maddesi çıkarılarak, metin laik bir yapıya kavuşturulmuştur. Laik olmayan terimler, yemin törenlerinden de kaldırılmıştır. TBMM'nin şeri hükümlerin yerine getirilmesi görevi de çıkarılmıştır.

5 Aralık 1934 Değişikliği: Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş, seçme seçilme için 22 yaş sınırı getirilmiştir.

5 Şubat 1937 Değişiklikleri: CHP'nin "Altı Ok" ilkeleri anayasa maddelerine dâhil edilerek, devletin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı özellikleri tanımlanmıştır.

²³⁰ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)* (Ankara: Başnur Matbaası, 1972), 25- 49.

²³¹ Kayıran-Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme...", 36-37.

²³² Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 124; Mümtaz Soysal- Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, ed. Murat Belge (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 1/26.

²³³ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 122-123.

15 Şubat 1937 Değişikliği: Çiftçiyi toprak sahibi yapma ve kamulaştırılan malların karşılığının ödenmesi için özel kanunlara yer verilmiştir.

5 Şubat 1937 Değişikliği: "Hiç kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi görüşünden dolayı kınanamaz" hükmü eklenmiş ve daha sonra tarikatla ilgili madde çıkarılmıştır.

1931 ve 1937 Değişiklikleri: Bütçe tarihiyle ilgili değişiklikler yapılmıştır.

10 Ocak 1945: 1924 Anayasası'nın dili, Türkçeleştirilmiştir.²³⁴

1924 Anayasası, 37 yıl boyunca hem tek partili hem de çok partili siyasi yaşamda uygulanmıştır. Çok partili hayata geçiş 1946'da başladıktan sonra anayasa, siyasi sorunların bir parçası haline gelmiştir. 1950'lerden sonra ise Anayasa, sürekli olarak gündeme gelen bir sorun olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, meclis çoğunluğunu elinde bulunduran parti, anayasanın meclis üstünlüğü ilkesini kendi lehine kullanmıştır.²³⁵

6.3. 1961 ANAYASASI

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbenin ardından Türkiye'nin siyasi yapısında önemli bir dönüşümün simgesidir. Darbe, tek parti yönetimini sona erdirip, demokratikleşme sürecine girilmesini sağlamıştır. Hükümet üyelerinin tutuklanması ve idam edilmesi sonrası, anayasanın köklü bir şekilde değiştirilmesi gerekliliği doğmuştur. Yeni bir anayasa yapmak için kurulan Kurucu Meclis, 1960-1961 yılları arasında hazırladığı taslakla, 1924 Anayasası'nın eksikliklerini giderip, dönemin toplumsal koşullarına uygun, liberal bir çerçeve oluşturmuştur. 1961 Anayasası, güçler ayrılığına dayalı bir hükümet sistemi önerirken, bireysel haklar ve özgürlükler konusunda önemli düzenlemeler getirmiş ve devletin işleyişini denetleyecek yeni mekanizmalar kurmuştur.²³⁶

Demokrat Parti (DP), 1950'lerin başlarında ekonomik kalkınma sağlasa da 1957 seçimleri öncesindeki siyasi kutuplaşma ve tek parti yönetiminin sertleşmesi, demokratik çoğulculuğu zedelemiş ve siyasi huzursuzlukları artırmıştır. DP'nin "Vatan Cephesi" gibi partizan oluşumları desteklemesi, seçimlere katılımı engelleyici bir atmosfer yaratmış, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin kurumsal yapıları zayıflamıştır. Bu süreç, DP'nin ilk yıllardaki başarılarının ardından, siyasi gerilimlerin derinleşmesine ve Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin engellenmesine yol açmıştır.²³⁷ Vatan Cephesi'nin kurulmasıyla iktidar ve muhalefet arasındaki gerilim artmış; DP 1957

²³⁴ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 111-131.

²³⁵ Soysal-Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", 27.

²³⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, 364.

²³⁷ Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi* (İstanbul: Buke Yayınları, 2001), 20-21.

seçimlerini kazanmasına rağmen, muhalefet partileri daha fazla milletvekili kazanmış ve bu durum iktidarın politikalarını sertleştirmesine neden olmuştur.²³⁸ 1959 yılında İsmet İnönü'nün "Ege Vazife Gezisi" sırasında DP ve CHP taraftarları arasındaki gerilim zirveye ulaşmış, İnönü'ye Uşak'ta yapılan saldırılar ve ardından İzmir, Manisa ve İstanbul'da yaşanan olaylar, iktidar ve muhalefet arasındaki gerginliği daha da artırmıştır.²³⁹ 25 Mart 1960'ta İsmet İnönü'nün Kayseri Yeşilhisar'daki il kongresine katılması sırasında çıkan kavgaya, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden sürecin önemli bir aşaması olmuştur.²⁴⁰

7 Nisan 1960'ta DP tarafından kurulan Tahkikat Komisyonu, muhalefet ve basının faaliyetlerini soruşturmayı amaçlarken, ertesi gün İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencilerinin iktidara karşı protestoları başlamıştır. Gösteriler, hükümetin sert müdahalesiyle sıkıyönetim ilan edilerek bastırılmıştır. Adnan Menderes, bu olayların dış güçler tarafından organize edildiğini savunarak halkı bilgilendirmek amacıyla radyodan konuşmalar yapmış ve Batı Anadolu'da düzenlediği mitinglerde de protestoların yalan haberlerle kışkırtıldığını iddia etmiştir.²⁴¹ Bu olaylar darbenin gerçekleşeceği 27 Mayıs 1960 tarihine kadar devam ederken, darbe günü halk bu durumu yani Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu radyodan öğrenmiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, albay rütbeli subaylar tarafından planlanıp gerçekleştirilen bir darbe olup, Orgeneral Cemal Gürsel komutasındaki Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından yapılmıştır. Darbe sırasında DP'li üst düzey yöneticiler gözaltına alınarak Kara Harp Okulu'na götürülmüş ve yönetim MBK'nın eline geçmiştir. MBK, 1955'te kurulduktan sonra DP'yi izleyerek darbe planlarını gerçekleştirmiştir.²⁴²

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından, DP'li yöneticiler Yassıada'ya gönderilerek Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmıştır. Bu süreçte toplam 592 kişi yargılanmış ve 19 ayrı dava görülmüştür. Ancak davalar arasında, ciddi suçlamaların yanı sıra "Bebek Davası" ve "Köpek Davası" gibi sıra dışı ve ciddi olmayan konular da yer aldı. Yassıada'daki tutuklulara, aileleriyle iletişim kurma hakkı dahi verilmeden kötü muamelede bulunulduğu iddiaları ortaya çıktı. Bu yargılamaların verdiği kararlar, günümüzde hâlâ tartışma konusu olmayı sürdürmektedir.²⁴³ 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi sonrası, ülke genelinde yaşanan krizleri çözmek amacıyla 1961 Anayasası hazırlanmıştır. Ancak darbenin ardından, darbecilerin denetiminde hazırlandığı için

²³⁸ Bilal Tunç, "Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Kocaeli'ndeki Seçim Faaliyetleri (1950-1957)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 7/1 (2018), 261.

²³⁹ Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin "Ege Vazife Gezisi" ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları", *Turkish Studies* 9/10 (2014), 1239.

²⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1899-1960)* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 338-389.

²⁴¹ İlyas Topçu, "Adnan Menderes'in Gözünden İstanbul ve Ankara Olayları", *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 6/42 (2019), 2457.

²⁴² Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası...", 668.

²⁴³ Bilal Tunç, "Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili Nüzhet Unat'ın Siyasi Hayatı ve Yassıada Mahkemelerindeki Yargılanma Süreci (1954-1961)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 17/66 (2020), 371.

anayasanın meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. Darbenin sebepleri arasında politik faktörler yer almakta olup, darbe sonucu DP iktidarına son verilmiş ve Orgeneral Cemal Gürsel Devlet Başkanı olmuştur. MBK, darbenin hukuki meşruiyetini sağlamak amacıyla 1961 Anayasası'nı oluşturmuştur.²⁴⁴

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi sonrası, yeni anayasa hazırlama görevi, MBK tarafından Rektör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki profesörlerden oluşan bir heyete verilmiştir. Geçici bir anayasa düzeni oluşturmak amacıyla 12 Haziran 1960'ta 1 sayılı Kanun yürürlüğe girmiş ve 1924 Anayasası'nın yürürlükte kalan hükümleriyle uygulanmıştır. Kamuoyunu daha geniş temsil etmek amacıyla 157 ve 158 sayılı kanunlar ile Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Ankara ve İstanbul üniversiteleri tarafından hazırlanan iki anayasa tasarısı, farklı hükümet yapıları ve özerklik anlayışları ile dikkate alınmıştır. İstanbul Tasarısı, devlet iktidarını organlar arasında paylaşmış ve yürütmeyi zayıflatmıştır.²⁴⁵ İstanbul Komisyonu'nun çalışmalarından önce, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından "Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş" adlı bir tasarı sunulmuştur. Bu tasarı, İstanbul'daki çalışmadan farklı olarak genel oy ve siyasal partilere daha fazla önem verirken, yürütme organının güçlendirilmesine odaklanmıştır. Sonunda, Ankara Üniversitesi tarafından hazırlanan tasarı kabul edilmiştir.²⁴⁶ 1961 Anayasası, 27 Mayıs Darbesi sonrasında halkın onayına sunulmuş, halkoylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Anayasa, Meclis Karma Komisyonu tarafından incelenmiş ve ardından Kurucu Meclis'e gönderilmiştir. Kurucu Meclis'te görüşülüp kabul edilen metin, halkoylamasına sunulurken anayasa sürecinin ilk aşaması tamamlanmıştır.²⁴⁷

31 Mayıs 1961 tarihli Resmi Gazete'ye göre 1961 Anayasası, altı kısımdan oluşmaktadır: 1) Genel Esaslar, 2) Temel Hak ve Ödevler (kişisel, sosyal, ekonomik ve siyasi haklar), 3) Yasama, Yürütme ve Yargı, 4) Çeşitli Hükümler, 5) Geçici Hükümler, ve 6) Son Hükümler. 1961 Anayasası önceki anayasalarla kıyaslandığında daha kapsamlı hükümler sunduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁸ 1961 Anayasası, halkoylamasında %61,7 kabul, %38,3 ret oyu olarak kabul edilmiştir. Basında ise %65 kabul oyu verildiği bildirilmiştir, ancak resmi verilerle basın arasında küçük bir fark bulunmaktadır.²⁴⁹ 1961 Anayasası, 20 Temmuz 1961'de yürürlüğe girmiştir ve devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri, yasama, yürütme, yargı yetkileri gibi temel hükümleri içermektedir. Anayasanın ikinci bölümünde, temel hak ve özgürlükler ayrıntılı olarak düzenlenmiş, eşitlik, kişi güvenliği, düşünce özgürlüğü gibi haklar güvence altına

²⁴⁴ Seda Dunbay, "1961 Anayasası Perspektifinden Parlamenter Bağışıklıklar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 29/124 (2016), 157.

²⁴⁵ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası...", 669.

²⁴⁶ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 81-82.

²⁴⁷ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası...", 669.

²⁴⁸ Halkoyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, *Resmî Gazete* 10816 (31 Mayıs 1961), md.1/4202.

²⁴⁹ Fatih Tuğluoğlu, "1961 Anayasa Referandum ve DP Tabanı", *Akademik Bakış Dergisi* 12/24 (2019), 157.

alınmıştır. Ayrıca yasama, yürütme ve yargı organlarının görevleri belirlenmiş, devrim kanunları korunmuş ve geçici hükümlerle yeni organların kurulmasına dair düzenlemeler yapılmıştır. Anayasada, değişiklik yapılması ve yürürlüğe girmesiyle ilgili hükümler de yer almıştır.²⁵⁰ 1961 Anayasası, toplam 157 madde ve 11 geçici maddeden oluşmaktadır. Anayasada, Genel Esaslar bölümünde 9 madde, Temel Hak ve Ödevler bölümünde 50 madde, Cumhuriyet'in Temel Organları bölümünde 87 madde, Mali ve Ekonomik Haklar bölümünde 2 madde, Geçici Hükümler bölümünde 11 madde ve Son Hükümler bölümünde 3 madde yer alır. Anayasada, güçler ayrılığı ilkesine vurgu yapılmış, yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Anayasa'da devletin şeklinin cumhuriyet olduğu ve değiştirilemeyeceği, anayasanın üstünlüğü de vurgulanmıştır.²⁵¹

1961 Anayasası, güçler ayrılığı ilkesine dayanır ve yasama, yürütme ve yargıyı birbirinden kesin olarak ayırır. Yasama, 63-94. maddeler arasında yer alırken, TBMM iki meclisten oluşur: Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu. Bu iki meclis, 1876 Anayasası'nda görülen çift parlamentolu yapıya benzer. Yürütme, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na aittir; Cumhurbaşkanı'nın yetkileri, Bakanlar Kurulu'nun yetkilerine göre sınırlıdır. Yargı, bağımsızdır ve mahkemelere emir verilemez; Anayasa Mahkemesi de kurulmuş ve ilk defa anayasaya yerleştirilmiştir. Anayasada Temel Haklar ve Ödevler geniş bir yer tutmaktadır. Hak ve özgürlükler, daha önceki anayasalara göre daha ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde düzenlenmiştir. Kişi hakları, dokunulmazlıklar, özel hayatın korunması ve ifade özgürlüğü gibi konular güvence altına alınmış; sosyal ve ekonomik haklar, çalışma hakkı, sosyal güvenlik ve sağlık gibi önemli alanlar da anayasal teminat altına alınmıştır. Ayrıca siyasal haklar ve ödevler de bu anayasa ile kapsamlı bir şekilde ele alınmış, seçim ve partilerle ilgili düzenlemeler de detaylandırılmıştır. Bu anayasa, 1961'deki toplumsal ve siyasal dönüşümlere tepki olarak özgürlükçü bir yaklaşımı benimsemiştir.²⁵² 1961 Anayasası, çeşitli hükümlerle önemli devrim kanunlarını koruma altına almıştır. 153. Madde, Atatürk devrimleri olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şapka Kanunu, Medeni Kanun gibi düzenlemelerin Anayasaya aykırı yorumlanamayacağını belirtir. Ayrıca sendika kurma hakkı güvence altına alınmış, çalışanlar sendika kurma, üye olma ve ayrılma hakkına sahip olmuştur. Anayasa Mahkemesi, 1962'de kurulmuş ve kanunların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemeye başlamıştır. Bu, hükümetin denetimini sağlayarak hukuk devleti anlayışını güçlendirmiştir. Üniversiteler ise ilk defa anayasal düzlemde tanımlanmış, bilimsel ve idari özerklikleri güvence altına alınmıştır. Ayrıca radyo ve televizyon istasyonlarının özerkliği, 121. Madde ile düzenlenmiş ve devlet tekelindeki bu alanın bağımsız

²⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (334 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 10859 (20 Temmuz 1961), Kanun No. 337, md. 1/4642.

²⁵¹ 334 Sayılı Kanun, md.26/4643-4644.

²⁵² Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası...", 672-674.

çalışması sağlanmıştır. Ancak 1971 Muhtırası'ndan sonra bu özerklik büyük ölçüde sona erdirilmiştir.²⁵³

1924 ve 1961 anayasaları, Türkiye'nin hukuk ve devlet yapısında önemli farklılıklar ortaya koyan iki belgedir. Her iki anayasa da cumhuriyet rejimini benimsemiş ve egemenliğin millete ait olduğunu vurgulamıştır. Ancak milliyetçilik anlayışları farklıdır. 1924 Anayasası, milliyetçi devlet ifadesini kullanırken, 1961 Anayasası Türk milliyetçiliğine ve milli birlik ruhuna vurgu yapmaktadır. 1961 Anayasası, Türk milletinin tarihi boyunca bağımsızlık mücadelesini, hak ve özgürlükler için savaşıyan bir millet olarak tanımlar, bu da milliyetçiliği daha derin bir ideolojik temele dayandırır. Bunun yanı sıra, 1924 Anayasası tek meclisli bir yasama organı öngörürken, 1961 Anayasası çift meclisli bir sisteme geçmiştir. 1961 Anayasası'na göre Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki kamaradan oluşmaktadır. Bu, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye benzer bir yapıyı andırmaktadır. Bu değişiklik, yasama yetkisinin daha denetimli bir şekilde yürütülmesine imkan sağlamıştır. Bir diğer büyük fark ise, 1924 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmemiş olmasıdır. 1961 Anayasası, bireysel hakları detaylı bir biçimde ele almış ve Anayasa Mahkemesi'ni kurarak yasaların anayasaya uygunluğunu denetleme mekanizmasını devreye sokmuştur. 1961 Anayasası, Türkiye'nin hukuk devletine geçişinde önemli bir adım atmıştır. Bununla birlikte, sosyal devlet ilkesine de yer verilmiştir. 1961 Anayasası, sosyal hakları güvence altına alarak, devletin vatandaşlarına karşı yükümlülüklerini açıkça belirlemiştir. Sosyal adalet, kalkınma planları, sendikal haklar ve sosyal güvenlik gibi konular, 1961 Anayasası'nın en önemli özelliklerindendir. Son olarak, 1961 Anayasası, sosyal devletin gerekliliklerini yerine getirecek şekilde, devletin sosyal adaleti sağlaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu anayasa ile, sadece bireysel haklar değil, aynı zamanda devletin sosyal sorumlulukları da anayasal güvence altına alınmıştır.²⁵⁴

12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a verilen muhtıra sonrası, 1961 Anayasası'nda değişiklikler yapılmıştır. 22 Eylül 1971'de yürürlüğe giren değişikliklerle, Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu değişiklik, 1961 Anayasası'nın 64. maddesinde yapılmış olup, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin belirli konularda Bakanlar Kuruluna kararname çıkarma yetkisi vermesine olanak tanımaktadır. Bu yetki, kanunla belirlenen amaç, kapsam ve süre ile kullanılmalıdır.²⁵⁵ 12 Mart 1971 düzenlemeleri ile 1961 Anayasası'ndaki üniversitelerin özerkliği kısıtlanmıştır. 120. maddeye yapılan değişiklikle, üniversiteler devlet gözetim ve denetimi altında özerk kamu tüzel kişileri olarak tanımlanmış, ancak üniversite özerkliği belirli hükümlerle sınırlandırılmıştır.

²⁵³ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası...", 675.

²⁵⁴ 334 Sayılı Kanun, md. 1/4641-1645.

²⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun (1488 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 13964 (22 Eylül 1971), Kanun No. 1488, md. 60/2.

Üniversiteler artık Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimine bırakılmıştır, böylece özerklik önemli ölçüde kaldırılmıştır.²⁵⁶ 1961 Anayasası'ndaki en önemli değişikliklerden biri, devlet memurlarına verilen sendika hakkının kaldırılmasıdır. 119. madde ile memurlar ve kamu çalışanlarının siyasi partilere ve sendikalara üye olamayacakları belirtilmiş, bu durum demokrasi açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.²⁵⁷ 1973'te yapılan anayasa değişikliğiyle Askeri Yüksek Mahkemesi denetiminde Milli Güvenlik Kurulu kurulmuş ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler, cumhuriyet aleyhine işlenen ve devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevlidir. Sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler ise saklı tutulmuştur.²⁵⁸

1961 Anayasası, Türkiye'nin modern demokrasiye geçişinde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu anayasa, güçler ayrılığı ilkesini tam anlamıyla benimsemiş ve Yasama, Yürütme ve Yargı erklerinin bağımsızlığını güvence altına almıştır. Aynı zamanda, hukuk devleti anlayışını benimseyerek Türkiye'de hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesine katkı sağlamıştır. Kişi hakları ve özgürlükleri konusunda geniş düzenlemeler yapılarak, Türkiye'nin en özgürlükçü anayasası olarak kabul edilmiştir. Sosyal devlet ilkesi de bu anayasa ile hayata geçirilmiş, devletin vatandaşlarına sosyal haklar sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıyla, parlamentoların çıkardığı yasaların anayasaya uygunluğu denetlenmeye başlanmıştır. Ancak, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası yapılan değişikliklerle, anayasanın özgürlükçü ve demokratik nitelikleri ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Üniversitelerin özerkliği büyük ölçüde zayıflamış, memurların sendikalaşması engellenmiş ve ordunun siyasi alandaki etkisi artırılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri gibi askeri yargı organlarının kurulması, hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı olarak, orduyu siyasi düzende daha etkili bir aktör haline getirmiştir. Bu gelişmeler, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ve demokratik özelliklerinin büyük ölçüde zayıflamasına ve bireysel hakların kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin anayasa tarihindeki en önemli dönüşümlerden biri olmuştur.²⁵⁹

6.4. 1982 ANAYASASI

1960'ların sonunda artan siyasi şiddet ve güvenlik sorunları, 1961 Anayasası'nın eleştirilmesine yol açmıştır. Anayasa, devlet otoritesini zayıflattığı gerekçesiyle 1980'e kadar yaşanan sorunların kaynağı olarak görülerek değişim tartışmalarını başlatmıştır.²⁶⁰ 1980 yılında yaşanan askeri müdahale, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sorunların bir

²⁵⁶ 1488 Sayılı Kanun, md. 120/3.

²⁵⁷ 1488 Sayılı Kanun, md. 119/3.

²⁵⁸ Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (1773 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 14591 (11 Temmuz 1973), Kanun No. 1773, md. 1/1.

²⁵⁹ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası...", 678-679.

²⁶⁰ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 25.

sonucu olarak gerçekleşmiştir. Müdahaleyi gerçekleştiren askeri yönetim, eylemlerini tarihsel bir sorumluluk bilinciyle açıklamış ve kendisini Milli Güvenlik Konseyi olarak adlandırmıştır. Bu süreçte, 1982 Anayasası askeri yönetim tarafından hazırlanmış, 1980'de ise bir kurucu meclis oluşturularak anayasal düzen yeniden şekillendirilmiştir.²⁶¹ Kurucu meclis, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi olmak üzere iki ana yapıdan oluşmuştur. MGK, darbe liderlerinden, Danışma Meclisi ise MGK tarafından atanan üyelerden meydana gelmiştir.²⁶²

1982 Anayasası, MGK'nin devlet otoritesini yeniden tesis etme ve düzeni sağlama hedefiyle hazırlanmış, özgürlükleri sınırlayan ve daha az demokratik bir yapıyı benimsemiştir. 1961 Anayasası'na kıyasla devleti güçlendirmiş ve yürütme ile cumhurbaşkanlığı yetkilerini artırmıştır.²⁶³ 1961 ve 1982 anayasaları, askeri darbeler sonrasında kurulan kurucu meclisler tarafından hazırlanmıştır. Her iki anayasada da halkoylaması yapılmış, ancak kurucu meclislerin sivil kanadı seçimle belirlenmemiş ve hükümet üzerinde yetki sahibi olmamıştır. 1982 Anayasası, siyasi partilerin ifade olanaklarını kısıtlarken, 1961 Anayasası parti katılımına daha fazla olanak tanımıştır.²⁶⁴ Türkiye'de anayasalar, toplum temsilcilerinin katılımıyla değil, genellikle darbe yönetimlerinin inisiyatifiyle hazırlanmıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları da toplumun talepleri ve beklentileri dikkate alınmadan oluşturulmuş, bu durum daha kapsayıcı ve toplum odaklı bir anayasal düzen ihtiyacını ortaya koymuştur.²⁶⁵

1982 Anayasası taslağı, 7 Temmuz 1982'de tamamlanarak yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Danışma Meclisi'ndeki görüşmeler sırasında ciddi bir muhalefet oluşmamıştır. 23 Eylül'deki oylamada, taslak 120 kabul, 7 ret ve 12 çekimser oyla kabul edildi; 17 üye ise oylamaya katılmamıştır.²⁶⁶ 1982 Anayasası, Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın liderliğinde 236 günde hazırlanmıştır. Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı, anayasanın Türk milletine layık ve uzun ömürlü olacağını savunsa da²⁶⁷ demokratik bir anayasa hazırlamanın demokratik olmayan bir ortamda gerçekleşmesinin zorluklarını kabul etmiştir.²⁶⁸ MGK, yeni anayasanın halk egemenliği ile demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayanacağını ifade etmiş ve hazırladığı 1982 Anayasası'nı halkoylamasına sunmuştur. Anayasa, %8,63 oya karşılık, %91,37 oranında onay alarak yürürlüğe

²⁶¹ Tanör, *İki Anayasa...*, 97-176.

²⁶² Hasan Tunç-Faruk Bilir, *Anayasa Hukuku Uygulamaları* (Ankara: Nobel Yayın, 2005), 13.

²⁶³ Mahmut Çekiç, "1982 Anayasası'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 7 (2016), 456-457.

²⁶⁴ Tunç-Bilir, "Anayasa Hukuku Uygulamaları", 16-17.

²⁶⁵ Eray Göç, "Türkiye'de Anayasal Süreç", *Türkiye'de Demokrasi Süreç Yapı Tartışmaları*, ed. İsmail Dursunoğlu (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2021), 1/109.

²⁶⁶ *Cumhuriyet Ansiklopedisi IV*, ed. H. Ersel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 4/8.

²⁶⁷ *Tercüman* (5 Ağustos 1982), 1.

²⁶⁸ *Cumhuriyet* (9 Mayıs 1982), 1.

girmiştir.²⁶⁹ 12 Eylül darbesinin ardından Kenan Evren, 7 Kasım 1982'de anayasanın kabulüyle 7 yıllığına Türkiye'nin 7. cumhurbaşkanı olmuş ve 12 Kasım'da göreve başlamıştır. Genelkurmay başkanlığı görevini 1 Temmuz 1983'te Orgeneral Nurettin Ersin'e devretmiş, MGK başkanlığı ise 6 Kasım 1983 seçimlerinin ardından TBMM'nin 7 Aralık'ta toplanmasıyla son bulmuştur.²⁷⁰

1982 Anayasası, devleti güçlendirmek ve toplumu siyasetten uzaklaştırmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu doğrultuda idarenin yetkileri genişletilirken, bireysel haklar ve özgürlükler sıkı denetim altına alınmıştır. Günlük yaşamdan kültür ve sanata kadar birçok alanda kısıtlamalar getirilerek, daha kontrollü ve otoriter bir düzen kurulmuştur. Yeni yasalar ve uygulamalar, 12 Eylül darbesinin etkilerini sürdürmüş, bu dönemde yeni siyasi liderler ve partiler sahneye çıkarken, darbe sonrası sistemin devamı sağlanmış oldu.²⁷¹ 1982 referandumunda seçmen hem anayasayı hem de cumhurbaşkanını oylamak için iki sandıkla karşılaştı. Ancak bazı hukukçular ve askerler, başka adayların çıkmasının Kenan Evren'in itibarı için risk oluşturabileceği endişesiyle bu fikre karşı çıkmışlardır. Bu dönemde Evren'e rakip olabilecek siyasetçiler ya hapisteydi ya da MGK'nın getirdiği 10 yıllık siyaset yasağı nedeniyle devre dışı bırakılmıştı.²⁷²

Kenan Evren, 1982 Anayasası'na yönelik eleştirilere sert tepki göstererek, anayasanın güçlü ve güvenilir olduğunu savunmuştur. Halkın yüksek onayıyla kabul edildiğini vurgulayan Evren, anayasanın değiştirilmesine karşı çıkacağını ve kötü niyetli girişimlere izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Anayasanın tepki değil, sağlam bir düzen kurma amacı taşıdığını belirtmiştir.²⁷³ Gazeteciler Cemiyeti, 1982 Anayasası'na basın özgürlüğünü kısıtlama kaygısıyla temkinli yaklaşırken²⁷⁴ edebiyat dünyası da anayasa tasarısını olumsuz karşılamıştır. Yazar Adalet Ağaoğlu, tasarının belirsiz detaylara dayanması nedeniyle güven vermediğini belirterek eleştirisini dile getirmiştir. Sinema yönetmeni Atıf Yılmaz ise, 1982 Anayasası'nın, çağdaş sorunlara yanlış bir çözüm önerdiğini ifade ederek, anayasa henüz kabul edilmeden eleştirilerde bulunmuştur.²⁷⁵ 1982 Anayasası, akademik çevrelerce de eleştirilmiştir. Prof. Dr. Aydın Aybay, anayasa tasarımını başarısız bulurken, Prof. Dr. Feridun Ergin, metnin temel sorunlara dengeli çözümler getiremediğini belirtmiştir. Prof. Dr. Cem Eroğul ise yeni anayasanın 1961 Anayasası'na kıyasla bir geriye adım olduğunu, özellikle hak ve özgürlükler alanında

²⁶⁹ 7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2709 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 17863 Mükerrer (9 Kasım 1982), Kanun No. 2709, md. 1/1; Tanör, *İki Anayasa...*, 97-176.

²⁷⁰ *Cumhuriyet Ansiklopedisi* IV, 4/42.

²⁷¹ Muammer Yaşar, *Paşalar Politikası* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990), 58.

²⁷² Cüneyt Arcayürek, *Çankaya* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 219.

²⁷³ Eyüp Toprak, "1982 Anayasasının Hazırlanma Süreci", *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2020), 181.

²⁷⁴ *Milliyet* (24 Temmuz 1982), 1.

²⁷⁵ *Güneş* (22 Temmuz 1982), 2.

yetersiz olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶ Anayasa tasarısının yeterince tartışılabilmesi için 52 ve 65 Sayılı MGK kararlarının kaldırılması gerektiği vurgulanmış, çünkü bu kararlar anayasa tasarısına eleştiri yapılmasını engellemektedir.²⁷⁷

1982 Anayasası, 27 Mayıs döneminin yöntemini andırsa da hazırlık, kabul ve yürürlüğe girme süreçlerinde önemli farklar içerir. 1961 Anayasası romantizm öğeleri taşıırken, 1982 Anayasası daha çok metafizik ve teolojik bir dil kullanır. Her iki anayasa da cumhuriyet tarihindeki önemli yenilikleri temsil eder.²⁷⁸ 1961 Anayasası, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi üyelerinden oluşan bir kurucu meclis tarafından hazırlanmış ve halkoylamasında %80'in üzerinde katılım ile %61.5 oy oranıyla onaylanmıştır.²⁷⁹ 1982 Anayasası, Danışma Meclisi ve Kurucu Meclis'in çalışmalarının sonucunda yapılan referandumda %92 oranında kabul edilmiştir. Bu anayasa, Türk anayasa tarihinde en uzun metinli anayasa olarak öne çıkmaktadır ve toplamda 7 bölüm, 177 esas madde ile 16 geçici maddeden oluşmaktadır. 1961 Anayasası, 1982 Anayasası'na kıyasla daha kısa ve daha az ayrıntılı bir yapıya sahiptir. Ayrıca, 1961 Anayasası'nda oy verme yaşı 21 olarak belirlenmişken, 1982 Anayasasında 1987 yılında yapılan bir değişiklikle bu yaş 20'ye indirilmiştir. Anayasa yapım sürecinde, 1961 Anayasası Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanırken, 1982 Anayasası Danışma Meclisi tarafından oluşturulmuştur. Her iki meclis arasındaki önemli fark, 1961 Anayasası'nda Temsilciler Meclisi'nin daha güçlü bir konumda olmasıdır; zira Temsilciler Meclisi ile Milli Birlik Komitesi arasında çıkan görüş ayrılıklarında Temsilciler Meclisi daha fazla etkiye sahipken, 1982 Anayasası sürecinde Danışma Meclisi yalnızca danışma niteliği taşıyan bir organ olarak görev almıştır.²⁸⁰

1961 ve 1982 anayasaları, askeri darbelerle şekillenen metinlerdir. Her iki anayasa da demokratik süreçlerden değil, askeri yönetim tarafından oluşturulmuştur. 1961 Anayasası, kaybolan meşruiyetin ardından gelen bir darbenin ürünü olarak çoğulcu demokrasiye geçişi hedeflerken 1982 Anayasası, iç savaş tehlikesi gerekçesiyle daha otoriter bir devlet yapısını güçlendirmeyi amaçlamıştır.²⁸¹ Her iki anayasa da askeri yönetim ve sivil üyelerden oluşan bir kurucu meclis tarafından hazırlanmış; ancak bu meclisler seçimle değil, tayinle belirlenmiştir.²⁸² 1982 Anayasası ile birlikte Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış ve cumhurbaşkanlığı seçim süreci dört turla sınırlandırılmıştır. Anayasada yapılan düzenlemelerle cumhurbaşkanının yasama,

²⁷⁶ Milliyet, (21 Temmuz 1982), 2.

²⁷⁷ Milliyet, (20 Temmuz 1982), 1.

²⁷⁸ Murat Sevinç, "Türkiye'de Anayasal Düzen: 1920-2012", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, der. F. Alpkaya-B. Duru (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2014), 109.

²⁷⁹ Nevin Ünal Özkorkut, "Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış", *Cumhuriyet'in 87. Yılında Anayasa ve Dış Politika Tartışmaları Bilimsel Toplantı Bildirileri 23 Aralık 2010*, Haz. Yasemin Türkkan ve Emre Saral (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), 20.

²⁸⁰ Toprak, "1982 Anayasasının...", 182.

²⁸¹ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, 160; Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş* (Ankara: İmaj Yayınları, 2001), 3.

²⁸² Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 52-53.

yürütme ve yargı alanlarındaki yetkileri önemli ölçüde artırılmış ve daha merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Ayrıca olağanüstü hal durumu anayasa kapsamında yer bulmuş, devletin yönetim işlevlerini denetleyecek yeni kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Bu bağlamda, Devlet Denetleme Kurulu, Yüksek Öğretim Kurulu, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi gibi yeni kurumlar, anayasal düzenin bir parçası haline getirilmiştir.²⁸³

1961 Anayasası'nın halkoylamasında, daha serbest ve özgürlükçü bir ortam söz konusu iken, 1982 Anayasası referandumu, daha baskıcı ve denetimli bir atmosferde gerçekleşmiştir. DP'nin kapatılmasının ardından, onun mirasını devralan siyasal partiler kamuoyu oluşturma faaliyetlerinde bulunabilmiş ve anayasa karşıtı söylemler daha geniş bir alanda ifade edilebilmiştir. Buna karşın 1982 halkoylaması sürecinde, Millî Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından alınan bir karar ile anayasa referandumunda halkın vereceği oy hakkında herhangi bir yönlendirici müdahale yasaklanmış, ayrıca Devlet Başkanı'nın anayasa tanıtımına dair açıklamalarının eleştirilmesi kesin olarak engellenmiştir.²⁸⁴ 1982 Anayasası, toplumun birçok kesimini dışlayan bir metin olarak kabul edilmiştir. 1983 seçimleri öncesinde askeri yönetim, hangi partilerin katılacağına ve milletvekili adaylarının kimler olacağına karar vermiştir. Bu süreçte, istenmeyen adayların seçilmesi engellenmiştir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na kıyasla daha katı kurallara sahip olup, değiştirilemeyecek maddelerin sayısını artırmıştır. Ayrıca geçici 15. madde, darbe yöneticilerinin yargılanmasını engellemiş ve çıkarılan yasalar anayasaya aykırı olsalar bile itiraz edilmesini yasaklamıştır.²⁸⁵

1982 Anayasası, çift meclisli sistemin sona erdirilmesiyle parlamentonun yapısında köklü bir değişiklik getirmişti. Ayrıca yasama organının çalışma süresi uzatılarak, meclisin daha uzun süre etkin olabilmesi sağlanmıştı. Toplantı yeter sayısı ise üçte bire düşürülerek, meclisin daha hızlı ve kolay bir şekilde toplanabilmesinin yolu açılmıştı. Yürütme yetkilerinin güçlendirilmesi amacıyla cumhurbaşkanının yetkileri önemli ölçüde arttırılmıştı. Bu anayasa, toplumsal huzursuzluğu önlemeyi hedefleyerek, bireysel haklar ve özgürlükler üzerinde ciddi kısıtlamalar getirmişti. Seçim yasasında yapılan değişiklikle, %40 ila %43 oranında oy alan bir partiye tek başına iktidar olma imkânı tanınmıştı. Ancak bu düzenlemeler çoğunlukla yüzeysel çözümler sunmuş, kimi zaman yetersiz kalmış ve yeni sorunların doğmasına yol açmıştı.²⁸⁶ 1924 Anayasası, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini tek elde toplamak suretiyle kuvvetler birliği ilkesine dayanmıştır. Bu yapı, çoğu zaman 1961 ve 1982 anayasalarının vesayetçi yaklaşımıyla karşılaştırıldığında daha demokratik bir karakter olarak

²⁸³ İrfan Bingöl, *Ülkemizde Anayasa Hareketleri* (İstanbul: Atak Ofset, 1993), 227.

²⁸⁴ Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, 7.

²⁸⁵ Toprak, "1982 Anayasasının...", 182.

²⁸⁶ Rıfat Serdaroğlu, *Türkiye'de Sistem Sorunu: Avrupa Emperyalizminden Doğu-Batı Kısılcına* (Ankara: Kanomat Matbaacılık, 2001), 332-333.

değerlendirilmiştir.²⁸⁷ Ancak, 1961 ve 1982 anayasalarında kuvvetler birliği ilkesinden vazgeçilerek kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiştir.²⁸⁸

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın askeri güce tanıdığı ayrıcalıkları büyük ölçüde devam ettirirken, buna ek olarak bu yetkileri güçlendirmiştir. Bu durum, askeri vesayetin daha da derinleşmesine yol açmış, 1961 Anayasası döneminde de fiilen vesayet organı haline gelen Cumhurbaşkanlığı ve Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar, 1982 Anayasası'nda gerçek vesayet organlarına dönüşmüştür.²⁸⁹ Mümtaz Soysal, 1961 ve 1982 anayasalarını karşılaştırarak, 1961 Anayasası'nın şiddet olaylarını önlemede yetersiz kaldığını ve bu yüzden zaman zaman iktidarların başarısızlıklarını anayasa üzerine yüklediklerini belirtmiştir. 1982 Anayasası ise özgürlükler yerine otoriteyi ön plana çıkaran bir düzen kurmuş, yasamayı daha verimli hale getirirken yürütmeyi güçlendirmiş ve cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanımıştır.²⁹⁰

Bu gelişmeleri değerlendirecek olursak, 12 Eylül Darbesi; Türkiye'de önemli bir dönüm noktasını işaret etmektedir. MGK, darbenin hemen ardından ülke genelinde çeşitli düzenlemeler yaparak 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yaklaşımını terk etmiş ve yeni bir anayasa oluşturulmasına karar verilmiştir. 7 Kasım 1982'de gerçekleştirilen halkoylamasında, anayasa metni ve Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı seçimleri aynı anda halkın onayına sunulmuştur. O dönemdeki toplumsal şartlar ve baskılar nedeniyle büyük bir çoğunluk anayasa ve Evren'in seçilmesini kabul etmiştir. Bu süreçle birlikte 1982 Anayasası ile kişi hak ve özgürlükleri daha sıkı bir şekilde denetlenmeye başlanmış, devletin kurumlarının yetki ve görevleri yeniden düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nın en tartışmalı hükmü, geçici 15. madde olmuştur. Bu madde, darbenin lideri olan askeri yöneticilere anayasal güvence sağlamış ve bu koruma 2010'daki referanduma kadar sürmüştür. Ancak referandumun ardından darbeci liderlerin yargılanmalarının önü açılmıştır. 1982 Anayasası, askeri vesayeti pekiştiren ve devlet otoritesini artıran bir yapıya sahipti. Anayasa'nın hazırlanmasında görevli olan Danışma Meclisi, yalnızca ön hazırlık aşamasında etkili olmuş, sonrasında ise anayasa metni MGK'nın denetiminde halkoylamasına sunulmuştur. Anayasanın tanıtımı sırasında, hiçbir eleştirinin yapılmasına izin verilmemiş, bu tür girişimler MGK tarafından engellenmiştir. Toplumsal hayatı ayrıntılı bir biçimde düzenlemeyi amaçlayan 1982 Anayasası, uygulamada katı ve sert önlemler getirmiş ve bu da zamanla yeni problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca, 1983 seçimlerinde de darbeci zihniyetin etkisi devam etmiştir. Sonuç olarak, 12 Eylül Darbesi'nin ürünü olan 1982 Anayasası, uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüş ve Türkiye'nin hukuki yapısını şekillendirmiştir.

²⁸⁷ Özbudun, *1924 Anayasası*, 8.

²⁸⁸ Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*, 24.

²⁸⁹ Serap Yazıcı, *Türkiye'de Anayasal Değişimin Tarihi, Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Türkiye'de Anayasal Değişim Beklentileri*, ed. O. Ergül (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011), 260-261.

²⁹⁰ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997), 17.

7. AK PARTİ İKTİDARI VE AK PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE ANAYASACILIK HAREKETLERİ

Türkiye’de 1990’lı yıllar siyaset sahasında bunalımlı bir dönem geçirmiştir. Cumhurbaşkanı Özal’ın vefatı, muhafazakâr çevreleri iktidarda bulunan Anavatan Partisi’nden uzaklaştırmış, Erbakan liderliğindeki Refah Partisi’ne yaklaştırmıştır. 1994 Yerel seçimleri ülkedeki siyasal değişimin ilk işaretini vermiştir. Türkiye genelinde %19,09 oy alan Refah Partisi İstanbul ve Ankara başta olmak üzere 6 büyükşehir belediyesini kazanmıştır. Milli Görüş hareketinin içinden çıkan Recep Tayyip Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilerek uzun dönem baş aktörü olacağı Türk siyasetine giriş yapmış bulunuyordu. 1980’li yıllardan itibaren yükselen muhafazakâr söylemi kullanan RP lideri Erbakan partide gençleştirme hamlesi yapmış, eski tecrübelerinden de hareketle İslamcılık söylemi yerine “Refahlı” ifadesini oluşturmuştur. Bu sırada Erdoğan ise partide hızla yükselmekteydi. Türk siyasetinde tek başına idareyi alacak oy oranına sahip partinin olmaması nedeniyle kısa süreli koalisyonlar dönemi yaşanırken bu göreve halk nazarında yükselişiyle talip olan RP’yi durduran ise askeri kanat olmuştur. Ordu, anti-laik hareketlere karşı MGK kararlarını 54. Hükümet Başbakanı Erbakan’a 28 Şubat 1997’de imzalatmış ardından bürokrasi de harekete geçerek RP’ye kapatma davası açılmıştır. Haziran 1997’de Erbakan istifasını verdikten sonra Ocak 1998’de RP kapatılmıştır. Milli Görüş hareketi RP’nin kapatılmasından sonra Fazilet Partisi’ni kurmuştur. Bu arada Milli Görüş hareketinde yenilikçiler ve gelenekçiler arasında bir bölünme meydana gelmiş, Erdoğan ve Abdullah Gül’ün aralarında bulunduğu Yenilikçiler 14 Ağustos 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi’ni kurmuşlardır.²⁹¹

Bu süreçte tek aday olarak girdiği AKP Genel Başkanlığı seçimini kazanan Erdoğan geçmişte okuduğu dizeler nedeniyle siyasi olarak yasaklı durumdaydı. Partide Milli Görüş tabanında etkili olan Bülent Arınç gibi isimlerin yanında yenilikçi kesime de önemli yer verilmiştir. Parti teşkilatlanmasında hızlı hareket edilmiş, hazır liste Merkez Karar ve Yönetim Kurulu olarak seçilmiştir. Bu teşkilatlanmayla 3 Kasım 2002 seçimlerine giren AKP büyük bir başarı elde ederek 34,2 oy oranı yakalamış, 363 milletvekili çıkararak 1991’den sonra ilk kez tek başına iktidar partisi olarak göreve gelmiştir. Bu seçimlerde seçmenin koalisyon hükümetlerinin başarısızlıklarına ve ekonomik kriz nedeniyle yeni bir partiye yöneldiği yorumları yapılmıştır.²⁹²

Uzun dönemdir Türk siyasetinin gündeminde olan AB üyeliği sürecinde 21. Yüzyıla girilirken önemli gelişmeler yaşanmıştır. AKP, AB’ye üyelik çalışmalarını iç

²⁹¹ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi* (Ankara: İletişim Yay., 2018), 414-419; Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze* (Ankara: İmge Kitabevi, 2013), 335.

²⁹² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007), 313; İsmet Akça-Bariş Alp Özden (ed.), *Türk Siyasal Hayatından Portreler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2019), 207.

siyasette kullanarak toplumun bu konudan hareketle birleştirilebileceği politikasını üretmiştir. Daha önceki iktidarlardan farklı olarak Ak Parti bu konuyu yalnızca ekonomik faydaları açısından görmeyerek, demokratikleşme açısından da bakmış, Türkiye'nin iç siyasetindeki mevcut sorunlara AB üyelik kriterlerinin çözüm sunabileceği fikriyle hareket etmiştir.²⁹³ Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 1995 yılında Gümrük Birliği Antlaşması yapması, AB üyeliği meselesini Türk siyasetinin en önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak resmen ilan edilmesi, bu süreçte iktidara gelen hükümetlerin bu konuya özel önem vermelerini sağlamıştır. Adaylık için gerekli olan Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne göre hükümetler detaylı anayasa değişiklikleri ve uyum paketleri planlamıştır. İlk kez Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi hükümet ortakları tarafından 19 Şubat 2002'de uyum paketi TBMM'ye sunulmuştur. Hazırlanan bu mini demokrasi paketiyle düşünce özgürlüğünün geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu paket ile ayrıca terörle mücadele yasasında değişiklikler yapılmış, hapis cezaları kısaltılmış, gözaltı süresi 4 güne indirilmiştir.²⁹⁴

AB'ye uyum paketlerinden ikincisi ise 9 Nisan 2002'de yürürlüğe alınmıştır. Dernekler Yasası ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun düzenlendiği pakette bu konudaki sınırlamalar genişletilmiştir. Düzenlemeye göre işkence ve kötü muamele suçlarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği karara göre; suçları işleyen devlet görevlileri tazminatları kendileri ödeyecekti. Siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmış Basın Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle yasaklanmış dil kavramı kaldırılmıştır. Bu önemli değişikliklerin üç partili bir koalisyon tarafından çıkarılmasının kıymetli olduğu görülürken üçüncü uyum paketinde ise anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İdam cezasının kaldırılması ve ana dilde eğitim konularındaki değişikliklere MHP onay vermemiş, ancak diğer partilerin desteği ile 9 Ağustos 2002'de üçüncü uyum paketi de kabul edilmiştir.²⁹⁵

Ak Parti tek başına hükümeti kurma görevini aldığı anda AB'ye uyum çalışmalarını sürdürerek daha kapsamlı hale getirmiştir. CHP'nin de bu konudaki desteğini alan iktidar 2003 yılının henüz ortasında radikal değişiklikler içeren dört ayrı uyum paketini yasalaştırmış ve Türkiye'de AB eksenli yeniden yapılanma sürecinde önemli mesafe kat edilmiştir.²⁹⁶

Genel çerçeveden bakıldığında anayasa değişikliklerini yasama organı gerçekleştirmektedir. Anayasa değişiklikleri parlamento hukuku ile ilgilidir.

²⁹³ Mehmet Ali Göngen, *Avrupa Birliği Kriterleri Işığında Türkiye'de İfade ve Basın Özgürlüğü: "AKP Dönemi"* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 147; Şaban H. Çalış-Kısmet Metkin, "Algı Ve Yanılgı: Ab Normları, Türkiye'nin Üyeliği Ve Ak Parti'nin Rolü", *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi* 25/2 (2017), 4.

²⁹⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul: Alkım Yay., 1999), 491.

²⁹⁵ Aydın-Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye*, 454.

²⁹⁶ Aydın-Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye*, 472.

Parlamentonun kuruluş ve işleyişini düzenleyen hukuk metinlerini de içinde barındıran Anayasa hükümleri, parlamento hukukunun yazılı kaynakları arasında yer almaktadır. Parlamento hukuku kamu hukukunun bir çeşidi olan anayasa hukuku ile büyük benzerlik göstermektedir.²⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nde 1982 Anayasası'na göre anayasa maddelerinin değiştirilmesi meclis içtüzüğünde düzenlenmiştir. Buna göre değişiklik için TBMM üye tam sayısının en az üçte birinin yani toplamda 184 milletvekilinin imzası gereklidir. Hükümetler kendi kararlarıyla anayasa değişikliği önerememektedir. Anayasa değişikliği, TBMM'de yasalar gibi görüşülür ve genel kurulda iki defa görüşülmesi zorunludur. Anayasa maddelerinin değişikliğinin kabul edilmesi için mecliste gizli olarak yapılan oylamada üye tam sayısının en az beşte üçünün yani 330 milletvekilinin olumlu oyuna bağlıdır. TBMM'de üye tam sayısının en az beşte üçünün kabul ettiği ancak üçte iki çoğunluğa yani 367 milletvekiline ulaşamayan bir oylama cumhurbaşkanı tarafından meclise geri gönderilmediyse zorunlu olarak halkoylamasına sunulur. Diğer bir durumda TBMM'nin üye tamsayısının en az üçte ikisi tarafından kabul edilen bir değişiklik cumhurbaşkanı tekrar meclise göndermeyerek onay verdiyse cumhurbaşkanı tarafından imzalanıp yayınlanarak yürürlüğe girer. Cumhurbaşkanı onay vermeyerek geri gönderdiği bir değişikliğin mecliste tekrar kabul edilmesi için üye tamsayısının üçte ikisinin onayı gerekmektedir. Cumhurbaşkanı bütün anayasa değişikliklerini TBMM'ye geri gönderebileceği gibi halk oylamasına da karar verebilmektedir. Ancak beşte üç ile üçte iki arasında bir oy oranıyla kabul edilen değişiklikleri halkoylamasına sunmak zorunludur. Ayrıca halkoylamasında hangi madde hükümlerinin birlikte hangilerinin ayrı oylanacağı TBMM tarafından kararlaştırılır. Halkoylamasında geçerli oyların yarısından fazlasını alan karar kabul edilir.²⁹⁸

7.1. 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (31 Aralık 2002)

2002 yılının sonlarında Ak Parti Genel Başkanı Erdoğan halen yasaklı durumdaydı. 58. Hükümete Abdullah Gül Başbakanlık yapmaktaydı. Ak Parti grubu Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılması için girişimlerde bulunmakta iken muhalefet de buna engel olmak istememiştir. TBMM'ye siyasi yasağın kalkması için yasa teklifi sunulmuş, mecliste kabul edilen bu yasa değişikliği Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından kişiye özel bir yasa olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Bazı siyasi çalışmaların ardından tekrar Cumhurbaşkanı'nın önüne gönderilen yasa bu kez kabul edilmiştir. Bu değişiklik;

²⁹⁷ Şeref İba, "Türk Parlamento Hukuku Açısından Son Anayasa Değişiklikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 51/1 (2002), 79-80.

²⁹⁸ Cem Eroğul, "Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 64/1 (2009), 101.

2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun

MADDE 1- 7.11.1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 76ncı maddesinin ikinci fıkrasındaki "ideolojik veya anarşik eylemlere" ibaresi "terör eylemlerine" şeklinde değiştirilmiştir.

MADDE 2- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 78 inci maddesine dördüncü fıkrasından sonra gelmek üzere aşağıdaki beşinci fıkra eklenmiştir. Yukarıda yazılı hallerden ayrı olarak, bir ilin veya seçim çevresinin, Türkiye Büyük Millet Meclisinde üyesinin kalmaması halinde, boşalmayı takip eden doksan günden sonraki ilk Pazar günü ara seçim yapılır. Bu fıkra gereği yapılacak seçimlerde Anayasanın 127nci maddesinin üçüncü fıkrası hükmü uygulanmaz.

GEÇİCİ MADDE 1. - Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67nci maddesinin son fıkrası, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 22nci dönemi içinde yapılacak ilk ara seçimde uygulanmaz.

MADDE 3. - Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer ve halk oylamasına sunulması halinde tümüyle oylanır.²⁹⁹ şeklindedir.

Yapılan yasa değişiklikleriyle milletvekili seçimleri bölgesel olarak tekrarlanmasının önü açılmıştır. 2002 Kasım Genel Seçimleri için Siirt ili seçimlerine yapılan itiraz nedeniyle Siirt'te seçimlerin yenilenmesi kararı verilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan Ak Parti'nin Siirt ilinden birinci sıra aday olarak girdiği tekrarlanan seçimlerde milletvekili seçilmiştir. Başbakan Abdullah Gül istifa etmiş, ardından Cumhurbaşkanı Sezer 59. hükümeti kurma görevini Recep Tayyip Erdoğan'a vermiştir.

7.2. 5170 Sayılı Kanun'a Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (22 Mayıs 2004)

Ak Parti tek başına iktidar olduğu 59. Hükümet döneminde yapılan ilk anayasa değişikliği 7 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu değişiklik 1982 Anayasası'nın 9. Değişikliği idi. 7 Mayıs 2004 tarihli 5170 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'da şu maddeler yer almıştır;

MADDE 1.- 7.11.1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 10 uncu maddesinin birinci fıkrasından sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.*³⁰⁰

²⁹⁹ 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Resmî Gazete 24980 (31 Aralık 2002), Kanun No. 4777.

³⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (5170 Sayılı Kanun), Resmî Gazete 25469 (22 Mayıs 2004), Kanun No. 5170, md. 1/1.

Anayasanın 10. maddesi “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.” şeklinde iken yukarıdaki ifade eklenmiştir.³⁰¹

*MADDE 2.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 15 inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "ile, ölüm cezalarının infazı" ibaresi madde metninden çıkartılmıştır.*³⁰²

Anayasanın 15. Maddesi “Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile, ölüm cezalarının infazı dışında, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.” şeklinde iken maddenin bir hükmü kaldırılmıştır.³⁰³

*MADDE 3.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 17nci maddesinin dördüncü fıkrasının başında geçen "Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile" ibaresi metinden çıkarılmıştır.*³⁰⁴

Anayasanın 17. Maddesinin ilk hali; “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tabi tutulamaz.

Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.

Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır.” şeklinde iken belirtilen düzeltme yapılmıştır.³⁰⁵

MADDE 4.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 30 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

³⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli) (Ankara: T.C. Anayasa Mahkemesi Yay., 2019), 38.

³⁰² 5170 Sayılı Kanun, md. 2/1.

³⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 78.

³⁰⁴ 5170 Sayılı Kanun, md. 3/1.

³⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 88.

*Madde 30.- Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.*³⁰⁶

Anayasanın 30. Maddesinin ilk hali ise aşağıdaki şekildedir;

“Basın araçlarının korunması

Madde 30.- Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve millî güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkûm olma hali hariç, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz.”³⁰⁷

MADDE 5.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 38 inci maddesinin dokuzuncu fıkrası madde metninden çıkartılmış, onuncu fıkrası ile son fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez.

*Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez.*³⁰⁸

Anayasanın 38. Maddesi;

“Suç ve cezalara ilişkin esaslar

MADDE 38.- Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.” ifadeleriyle başlamaktadır.

Bu maddenin devamında yer alan bahsedilen değişiklik ile kaldırılan dokuzuncu fıkrası “Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez.” şeklindedir. Maddenin onuncu fıkrasının eski halinde “Genel müsadere cezası verilemez.” hükmü yer almaktadır. Maddenin sonuncu fıkrasında ise “Vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilemez.” ifadeleri yer almaktaydı.³⁰⁹

*MADDE 6.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 87nci maddesinde yer alan "mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine" ibaresi madde metninden çıkartılmıştır.*³¹⁰

Bu maddenin 2004 yılı değişikliğinden önceki hali aşağıdaki gibidir;

“MADDE 87.- Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesinhesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını

³⁰⁶ 5170 Sayılı Kanun, md. 4/1.

³⁰⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 172.

³⁰⁸ 5170 Sayılı Kanun, md. 5/1.

³⁰⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 216-217.

³¹⁰ 5170 Sayılı Kanun, md. 6/1.

uygun bulmak, (...) Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilanına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.”³¹¹

MADDE 7.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 90ıncı maddesinin son fıkrasına aşağıdaki cümle eklenmiştir.

*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*³¹²

Milletlerarası andlaşmaları uygun bulma başlıklı Anayasanın 90 maddesi “Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.” ifadeleriyle başlamaktadır. Yukarıda bahsedilen üzerinde değişiklik yapılan fıkranın ilk hali ise; “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.” şeklindeydi.³¹³

MADDE 8.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 131 inci maddesinin ikinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

*Yükseköğretim Kurulu, üniversiteler ve Bakanlar Kurulunca seçilen ve sayıları, nitelikleri, seçilme usulleri kanunla belirlenen adaylar arasından rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek sureti ile Cumhurbaşkanınca atanan üyeler ve Cumhurbaşkanınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur.*³¹⁴

Anayasanın 131. Maddesi “Yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek, yükseköğretim kurumlarındaki eğitim- öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirmek bu kurumların kanunda belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda kurulmasını, geliştirilmesini ve üniversitelere tahsis edilen kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için planlama yapmak maksadı ile Yükseköğretim Kurulu kurulur.

Yükseköğretim Kurulu, üniversiteler, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığınca seçilen ve sayıları, nitelikleri ve seçilme usulleri kanunla belirlenen adaylar arasından rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek sureti ile Cumhurbaşkanınca atanan üyeler ve Cumhurbaşkanınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur.

³¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 518-519.

³¹² 5170 Sayılı Kanun, md. 7/1.

³¹³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 538-539.

³¹⁴ 5170 Sayılı Kanun, md. 8/1.

Kurulun teşkilâtı, görev, yetki, sorumluluğu ve çalışma esasları kanunla düzenlenir.” şeklindeyken bu maddeden “Genelkurmay Başkanlığınca” ifadesinin çıkarıldığı anlaşılmaktadır.³¹⁵

*MADDE 9.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 143üncü maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.*³¹⁶

Bu madde Devlet Güvenlik Mahkemeleri’yle ilgilidir. 143. Madde “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur.” ifadeleriyle başlarken maddenin tamamen kaldırılması neticesinde Devlet Güvenlik mahkemeleri kapatılmıştır.³¹⁷

*MADDE 10.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 160ıncı maddesinin son fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır.*³¹⁸

Anayasanın 160. Maddesi Sayıştay kurumuyla ilgilidir. Bu madde “Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir. Sayıştayın kesin hükümleri hakkında ilgililer yazılı bildirim tarihinden itibaren onbeş gün içinde bir kereye mahsus olmak üzere karar düzeltilmesi isteminde bulunabilirler. Bu kararlar dolayısıyla idarî yargı yoluna başvurulamaz.” ifadeleriyle başlamaktadır. Bu maddenin sonuncu fıkrası “Silahlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usulleri, Millî Savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.” şeklindeyken fıkra kabul edilen değişiklikle kaldırılmıştır.³¹⁹

Tüm bu değişiklikleri içeren 5170 sayılı kanunun 11. Ve sonuncu maddesinde “Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer ve halkoylamasına sunulması halinde tümüyle oylanır.” ifadelerine yer verilip cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiş ve Ak Parti iktidarı döneminde ilk önemli Anayasa maddeleri değişiklikleri tamamlanmıştır.

7.3. 5370 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi (23 Haziran 2005)

Ak Parti’nin hazırlayarak 21 Haziran 2005 tarihinde TBMM’nin onayına sunduğu anayasa maddesi değişikliğine göre;

³¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 802-803.

³¹⁶ 5170 Sayılı Kanun, md. 9/1.

³¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 865.

³¹⁸ 5170 Sayılı Kanun, md. 10/1.

³¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 1024-1025.

MADDE 1.- 7.11.1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 133üncü maddesinin kenar başlığı aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve birinci fıkradan sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

F. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, radyo ve televizyon kuruluşları ve kamuyla ilişkili haber ajansları

*Radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla kurulan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu dokuz üyeden oluşur. Üyeler, siyasi parti gruplarının üye sayısı oranında belirlenecek üye sayısının ikişer katı olarak gösterecekleri adaylar arasından, her siyasi parti grubuna düşen üye sayısı esas alınmak suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca seçilir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun kuruluşu, görev ve yetkileri, üyelerinin nitelikleri, seçim usulleri ve görev süreleri kanunla düzenlenir.*³²⁰

ifadeleri kanunda yer almıştır. Anayasanın 133. Maddesinin değiştirilen ikinci fıkrasının önceki hali; “Devletçe kamu tüzelkişiliği olarak kurulan tek radyo ve televizyon kurumu ile kamu tüzelkişilerinden yardım gören haber ajanslarının özerkliği ve yayınlarının tarafsızlığı esastır.” şeklindedir. Yapılan bu anayasa maddesi değişikliği mecliste kabul edilmesinin ardından 23 Haziran 2005’te resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.³²¹

7.4. 5428 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (9 Kasım 2005)

Ak Parti’nin iktidar olduğu 28. Hükümet döneminde yapılan önemli yasama faaliyetlerinden bir diğeri 29 Ekim 2005’te kabul edilmesinin ardından 9 Kasım 2005’te resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren bazı anayasa maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun olmuştur. Kanun maddeleri şu şekildedir;

*MADDE 1.- 7.11.1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 130 uncu maddesinin sekizinci fıkrasında yer alan “genel ve katma bütçelerin” ibaresi “merkezi yönetim bütçesinin” şeklinde değiştirilmiştir.*³²²

Yükseköğretim kurumlarının kuruluşuyla ilgili olan Anayasanın 130. Maddesi “Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile; ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzelkişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler Devlet tarafından kanunla kurulur.” fıkrasıyla

³²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (5370 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 25854 (22 Haziran 2005), Kanun No. 5370, md. 1/1.

³²¹ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*, 810-811.

³²² Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (5428 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 25988 (9 Kasım 2005), Kanun No. 5428, md. 1/1.

başlamaktadır. Yukarıda bahsedilen fıkranın değişiklikten önceki hali ise “Üniversitelerin hazırladığı bütçeler; Yükseköğretim Kurulunca tetkik ve onaylandıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığına sunulur ve genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak işleme tâbi tutularak yürürlüğe konulur ve denetlenir.” şeklindedir.³²³

MADDE 2.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 160 ıncı maddesinin birinci fıkrasında yer alan “genel ve katma bütçeli dairelerin” ibaresi “merkezî yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarının” şeklinde değiştirilmiş ve aynı maddeye üçüncü fıkra olarak aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

*Mahallî idarelerin hesap ve işlemlerinin denetimi ve kesin hükme bağlanması Sayıştay tarafından yapılır.*³²⁴

Sayıştayla ilgili Anayasanın 160. Maddesinin birinci fıkrasında yapılan değişiklikle “Sayıştay, merkezî yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarının bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir. Sayıştayın kesin hükümleri hakkında ilgililer yazılı bildirim tarihinden itibaren onbeş gün içinde bir kereye mahsus olmak üzere karar düzeltilmesi isteminde bulunabilirler. Bu kararlar dolayısıyla idarî yargı yoluna başvurulamaz.” halini almıştır.³²⁵

MADDE 3.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 161 inci maddesinin ikinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

*Malî yıl başlangıcı ile merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü kanunla düzenlenir.*³²⁶

Bütçe ve kesinhesap ile ilgili Anayasanın 161. Maddesinin birinci ve ikinci fıkrasının ilk hali şu şekildedir;

“Devletin ve kamu iktisadî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzelkişilerinin harcamaları, yıllık bütçelerle yapılır.

Malî yıl başlangıcı ile genel ve katma bütçelerin nasıl hazırlanacağı ve uygulanacağı kanunla belirlenir.”³²⁷

MADDE 4.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 162nci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “genel ve katma bütçe tasarıları” ibaresi “merkezî yönetim bütçe tasarısı” şeklinde, dördüncü fıkrası ise aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Genel Kurulda, kamu idare bütçeleri hakkında düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sırasında açıklarlar;

³²³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 794-795.

³²⁴ 5428 Sayılı Kanun, md. 2/1.

³²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 1024.

³²⁶ 5428 Sayılı Kanun, md. 3/1.

³²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 1036.

*bölümler ve değişiklik önermeleri, üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oylanır.*³²⁸

Bütçenin görüşülmesiyle ilgili Anayasanın 162. Maddesinin ilk fıkrasının düzenlemeden önceki halinde “Bakanlar Kurulu, genel ve katma bütçe tasarıları ile millî bütçe tahminlerini gösteren raporu, malî yıl başından en az yetmişbeş gün önce, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar.” ifadeleri yer almaktadır. Dördüncü fıkranın ilk hali ise; “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Genel Kurulda, bakanlık ve daire bütçeleriyle katma bütçeler hakkında düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sırasında açıklarlar; bölümler ve değişiklik önermeleri, üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oya konur.” şeklindedir.³²⁹

*MADDE 5.- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 163üncü maddesinde yer alan “genel ve katma bütçelerle” ibaresi “merkezî yönetim bütçesiyle” şeklinde değiştirilmiştir.*³³⁰

Bütçelerde değişiklik ile ilgili Anayasanın 163. Maddesinin ilk hali şu şekildedir; “Genel ve katma bütçelerle verilen ödenek, harcanabilecek miktarın sınırını gösterir. Harcanabilecek miktar sınırının Bakanlar Kurulu kararıyla aşılabileceğine dair bütçelere hüküm konulamaz. Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname ile bütçede değişiklik yapmak yetkisi verilemez. Carî yıl bütçesindeki ödenek artışını öngören değişiklik tasarılarında ve carî ve ileriki yıl bütçelerine malî yük getirecek nitelikteki kanun tasarısı ve tekliflerinde, belirtilen giderleri karşılayabilecek malî kaynak gösterilmesi zorunludur.”³³¹

Kanunun 6. Maddesinde Anayasada yapılan bu değişikliklerin yayım tarihinde yürürlüğe gireceği ve halkoylamasına sunulması halinde oylanacağı belirtilmiş ve bu değişiklikler yürürlüğe girmiştir.

7.5. 55551 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi (17 Ekim 2006)

Ak Parti hükümeti tarafından 13 Ekim 2006 tarihinde meclisin onayına sunulup kabul edilen “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ile birlikte önemli bir anayasa maddesi değiştirilmiş bulunuyordu. Bu kanuna göre;

MADDE 1- 7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 76ncı maddesinin birinci fıkrasındaki "Otuz" ibaresi "Yirmibeş" olarak değiştirilmiştir.

³²⁸ 5428 Sayılı Kanun, md. 4/1.

³²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 1045.

³³⁰ 5428 Sayılı Kanun, md. 5/1.

³³¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 1053.

Cumhurbaşkanı'nın onay vermesiyle Anayasanın 76. Maddesinin ilk fıkrası bu değişiklikle beraber; "Yirmibeş yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir." haline gelmiştir.³³²

7.6. 5678 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (16 Haziran 2007)

Türkiye'de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi zaman zaman gündeme gelmiş ancak ilk somut adım Ak Parti iktidarı döneminde atılmıştır. 19. Yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan parlamenter sistem dünyaya yayılarak gelişim göstermiştir. Yasama ve yürütme arasında işbirliği ilkesine dayanan parlamenter sistemi tercih eden her devlet kendine göre bazı farklılıklar oluşturmuştur. Parlamenter sistemlerde devlet başkanının tarafsızlığı ilkesi sistemi kullanan ülkelere göre farklı yorumlanmıştır. Bu nedenle devlet başkanlarını seçim yöntemleri görüş ayrılıkları meydana getirmiştir. Türkiye'de Ak Parti iktidarı cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gerektiği tezini savunmuş, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin demokrasinin bir gereği olduğunu ifade etmişlerdir.³³³

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için 16 Haziran 2007'de yapılan anayasa değişiklikleri şunlardır:

*MADDE 1- 7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 77nci maddesinin birinci fıkrasında geçen "beş" ibaresi "dört" olarak değiştirilmiştir.*³³⁴

Bu madde daha önce şu şekilde idi; Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçimleri beş yılda bir yapılır.

*MADDE 2- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 79 uncu maddesinin ikinci fıkrasında geçen "seçim tutanaklarını" ibaresinden sonra gelmek üzere "ve Cumhurbaşkanlığı seçimi tutanaklarını" ibaresi; son fıkrasında geçen "halkoyuna sunulması" ibaresinden sonra gelmek üzere", Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi" ibaresi eklenmiştir.*³³⁵

Anayasanın 79. Maddesinin ikinci fıkrası bahsedilen değişiklikten önce; "Seçimlerin başlamasından bitimine kadar, seçimin düzen içinde yönetimi ve dürüstlüğü ile ilgili bütün işlemleri yapma ve yaptırma, seçim süresince ve seçimden sonra seçim konularıyla ilgili bütün yolsuzlukları, şikâyet ve itirazları inceleme ve kesin karara bağlama ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin seçim tutanaklarını kabul

³³² Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (5551 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 26322 (17 Ekim 2006), Kanun No. 5551, md. 1/1.

³³³ Mehmet Kahraman, "Cumhurbaşkanını Halk Tarafından Seçilmesi ve Cumhurbaşkanı Seçim Kanunu", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 12/23 (2012), 267.

³³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (5678 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 26554 (16 Haziran 2007), Kanun No. 5678, md. 1/1.

³³⁵ 5678 Sayılı Kanun, md. 2/1.

etme görevi Yüksek Seçim Kurulundur. Yüksek Seçim Kurulunun kararları aleyhine başka bir mercie başvurulamaz.” şeklindeydi.

Anayasanın 79. Maddesinin son fıkrası ise “Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halkoyuna sunulması işlemlerinin genel yönetim ve denetimi de milletvekili seçimlerinde uygulanan hükümlere göre olur.” şeklindeydi.³³⁶

MADDE 3- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 96ncı maddesinin birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, yapacağı seçimler dahil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anayasada başkaca bir hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir; ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz.”³³⁷

Bu maddenin önceki hali şu şekildedir: “Anayasada, başkaca bir hüküm yoksa, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir; ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz.”³³⁸

MADDE 4- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 101inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“MADDE 101- Cumhurbaşkanı, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşları arasından, halk tarafından seçilir.

Cumhurbaşkanının görev süresi beş yıldır. Bir kimse en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir.

Cumhurbaşkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri içinden veya Meclis dışından aday gösterilebilmesi yirmi milletvekilinin yazılı teklifi ile mümkündür. Ayrıca, en son yapılan milletvekili genel seçimlerinde geçerli oylar toplamı birlikte hesaplandığında yüzde onu geçen siyasi partiler ortak aday gösterebilir.

Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sona erer.”³³⁹

Cumhurbaşkanı başlıklı Anayasanın 101. Maddesinin eski hali şu şekildedir;

“Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış kendi üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşları arasından yedi yıllık bir süre için seçilir.

Cumhurbaşkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri dışından aday gösterilebilmesi, Meclis üye tamsayısının en az beşte birinin yazılı önerisiyle mümkündür.

³³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 469.

³³⁷ 5678 Sayılı Kanun, md. 3/1.

³³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 577.

³³⁹ 5678 Sayılı Kanun, md. 4/1.

Bir kimse, iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez.

Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliği sona erer.”³⁴⁰

MADDE 5- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 102nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"MADDE 102- Cumhurbaşkanı seçimi, Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından önceki altmış gün içinde; makamın herhangi bir sebeple boşalması halinde ise boşalmayı takip eden altmış gün içinde tamamlanır.

Genel oyla yapılacak seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamaya, ilk oylamada en çok oy almış bulunan iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur.

İkinci oylamaya katılmaya hak kazanan adaylardan birinin ölümü veya seçilme yeterliğini kaybetmesi halinde; ikinci oylama, boşalan adaylığın birinci oylamadaki sıraya göre ikame edilmesi suretiyle yapılır. İkinci oylamaya tek adayın kalması halinde, bu oylama referandum şeklinde yapılır. Aday, geçerli oyların çoğunluğunu aldığı takdirde Cumhurbaşkanı seçilmiş olur.

Cumhurbaşkanı göreve başlayıncaya kadar görev süresi dolan Cumhurbaşkanının görevi devam eder.

Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin usûl ve esaslar kanunla düzenlenir.”³⁴¹

Cumhurbaşkanının seçimi ile ilgili Anayasanın 102. Maddesinin eski hali;

“Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı halinde değilse hemen toplantıya çağrılır.

Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından otuz gün önce veya Cumhurbaşkanlığı makamının boşalmasından on gün sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine başlanır ve seçime başlama tarihinden itibaren otuz gün içinde sonuçlandırılır. Bu sürenin ilk on günü içinde adayların Meclis Başkanlık Divanına bildirilmesi ve kalan yirmi gün içinde de seçimin tamamlanması gerekir.

En az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir, üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır, bu oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir.

³⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 608.

³⁴¹ 5678 Sayılı Kanun, md. 5/1.

Seçilen yeni Cumhurbaşkanı göreve başlayıncaya kadar görev süresi dolan Cumhurbaşkanının görevi devam eder.” şeklindeydi.³⁴²

MADDE 6- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına aşağıdaki geçici maddeler eklenmiştir.

"GEÇİCİ MADDE 18- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67nci maddesinin son fıkrası, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılabilmesi için; çıkarılması gereken kanun hükümleri ile seçim kanunlarında yapılacak değişiklikler bakımından dikkate alınmaz.”³⁴³

Anayasanın 67. Maddesinin son fıkrasında “Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz.” ifadeleri yer almaktadır.³⁴⁴

GEÇİCİ MADDE 19- Onbirinci Cumhurbaşkanı seçiminin ilk tur oylaması, bu Kanunun Resmi Gazetede yayımını takip eden kırkıncı günden sonraki ilk Pazar günü, ikinci tur oylaması ise ilk tur oylamayı takip eden ikinci Pazar günü yapılır.

Anayasanın 101 inci maddesi uyarınca gösterilen adaylar, yazılı muvafakatları ve Anayasanın değişik 101 inci maddesindeki şartları ihtiva eden ve diğer ilgili belgelerle birlikte ilk tur oylama tarihinden otuz gün önce Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına başvururlar. Adayların başvurularında eksik bilgi ve belgelerin tespit edilmesi halinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından, eksikliklerin giderilmesi için üç günlük kesin süre verilir. Bu süre içinde eksikliklerin giderilmemesi halinde adaylar, kendiliğinden adaylıktan çekilmiş sayılırlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığınca, Anayasanın 101 inci maddesinde belirtilen nitelikleri taşıdıkları anlaşılan adaylara ilişkin kesin liste iki gün içinde ilan edilir ve Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığına bildirilir.

Cumhurbaşkanı adayı gösterilen kamu görevlisi, aday gösterildiği tarihten itibaren görevinden ayrılmış sayılır. Görevinden ayrılan kamu görevlisinin Cumhurbaşkanı seçilememesi halinde görevine geri dönmesi konusunda ilgili kanun hükümleri uygulanır.

Birinci tur seçim sonuçlarının kesinleşmesinden ikinci tur oylamanın sonuçlanmasına kadar, ikinci oylamaya katılmaya hak kazanan adaylardan birinin ölümü veya seçilme yeterliğini kaybetmesi halinde; ikinci oylama, boşalan adaylığın birinci oylamadaki oy sıralaması esas alınarak sıradaki adayla doldurulması suretiyle yapılır. İkinci oylamaya tek adayın kalması halinde, bu oylama referandum şeklinde yapılır. Aday, geçerli oyların çoğunluğunu aldığı takdirde Cumhurbaşkanı seçilmiş olur.

Cumhurbaşkanının seçilmesine ilişkin usûl ve esasların kanunla düzenlenmesine kadar, 10/6/1983 tarihli ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, 26/4/1961 tarihli ve

³⁴² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 619.

³⁴³ 5678 Sayılı Kanun, md. 6/1.

³⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 362.

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 22/4/1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu, 23/5/1987 tarihli ve 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun ile diğer kanunların bu maddeye aykırı olmayan hükümleri uygulanır."

Bu anayasa maddeleri değişikliklerini içeren 5678 sayılı kanunun yedinci ve sonuncu maddesi "Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer ve halkoyuna sunulması halinde tümüyle oylanır" ifadeleriyle noktalanmış, Cumhurbaşkanlığından alınan 15 Haziran 2007 tarihli ve B.01.0.KKB.01-18/D-1-2007-450 sayılı yazıya göre halkoyuna sunulmak üzere yayımlandığı not düşülmüştür.³⁴⁵

Yukarıda bahsedilen Anayasa'da yapılan değişikliklerin Türkiye'de halkoyuna sunulması 21 Ekim 2007 Pazar günü gerçekleşmiştir. Bu oylamaya gümrükler dahil 42,690,252 seçmen bulunurken 28,819,319 kişi oy kullanmış, evet oyu kullananların sayısı 19,422,714 kişiyi bulmuştur. Hayır oyu verenlerin sayısı 8,744,947'de kalmıştır. Buna göre oy verenlerin %68.98'i evet oyu kullanırken %31.05'i hayır oyu kullanmış, sonuç olarak bu değişiklikler kabul edilmiştir.

Tablo-1. 21 Ekim 2007 Anayasa Değişikleri için Yapılan Halkoylaması Sonuçları³⁴⁶

ÜLKE GENELİ SANDIK SEÇMEN LİSTESİNE KAYITLI OLANLARIN SAYISI	42,665,149
ÜLKE GENELİ HALKOYLAMASINA KATILANLARIN SAYISI	28.794.216
ÜLKE GENELİ HALKOYLAMASINA KATILMA ORANI (%)	%67.49
ÜLKE GENELİ GEÇERLİ OYLARIN TOPLAMI	28,142,781
ÜLKE GENELİ EVET OYU VERENLERİN SAYISI	19,422,714
ÜLKE GENELİ EVET OYU VERENLERİN ORANI (%)	%68.95
ÜLKE GENELİ HAYIR OYU VERENLERİN SAYISI	8,744,947
ÜLKE GENELİ HAYIR OYU VERENLERİN ORANI (%)	%31.05

Türkiye siyasi tarihine "367 krizi" olarak geçen olaylar sonucu gerçekleşen bu anayasa değişiklikleri Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk adımını oluşturmuştur. Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanlığı görev süresi bitince TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde meclisin toplantı ve karar-seçilme yeter sayısı ile ilgili yaşanan tartışmaya Anayasa Mahkemesi de dahil olmuştur. 27 Nisan 2007'de mecliste yaşanan gerginlikten sonra CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne açtığı iptal davası gününün gecesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ilginç bir şekilde laikliğin savunucusu olduğunu vurguladığı Genel Kurmay Başkanlığı'nın internet

³⁴⁵ 5678 Sayılı Kanun, md. 6/1.

³⁴⁶ Yüksek Seçim Kurulu (YSK), "21 Ekim 2007 Anayasa Değişikliği Halkoylaması" (Erişim 1 Haziran 2024).

sitesinden yapılan açıklama tarihe “e-muhtıra” olarak geçmiştir. Cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül’ün meclise 27 Nisan’da 357 oy aldığı birinci tur oylamanın ardından CHP’nin Anayasa Mahkemesi’ne yaptığı başvuruya 367 katılım gerektiği iddiası kabul edilmiş ve oylama iptal edilmiştir. TSK’nın yaptığı demokrasi dışı bu açıklamadan sonra Anayasa Mahkemesi CHP’nin yaptığı başvuruya yönelik kararı sonrası Milliyetçi Hareket Partisi cumhurbaşkanlığı seçimi için TBMM’de yapılan oylamaya katılmış, 339 oyla Ağustos ayında Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan bütün gelişmelerin ardından yukarıda yapılan anayasa değişikliklerinin önünü açmıştır.³⁴⁷

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için yapılan bazı Anayasa maddelerindeki değişiklikleri içeren düzenlemeler arasında, bu seçimlerde gösterilecek adaylar ve seçimlerin yapılışı gibi konuları düzenleyen hükümler geçici madde olarak kaydedilmiştir. Bu geçici maddelerin anayasadan çıkarılması için 16 Ekim 2007’de 5697 sayılı kanunla “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” başlıklı değişiklikler yapılmıştır. Bu kanun vasıtasıyla 16 Haziran 2007 tarihli kanuna göre Anayasaya geçici madde 18 ve geçici madde 19 olarak eklenen maddeler çıkarılmıştır.³⁴⁸

7.7. 5735 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (23 Şubat 2008)

Ak Parti’nin iktidarda yerini koruduğu 60. hükümet döneminde Anayasada yapılan bir başka değişiklik 23 Şubat 2008’de gerçekleşmiştir. Bu değişiklikler kanunda aşağıdaki şekilde yer almıştır;

*MADDE 1-7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 10 uncu maddesinin dördüncü fıkrasına “bütün işlemlerinde” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresi eklenmiştir.*³⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 10. Maddesi, kanun önünde eşitlikle ilgilidir. Değiştirilen fıkranın önceki hali ise “Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.” şeklindedir.³⁵⁰

³⁴⁷ Fethi Kılıç- Nurhan Yalçın Atalay, “1982 Anayasasında 2010 Tarihine Kadar Yapılan Değişiklikler”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi* 6/5 (2023), 697.

³⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (5697 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 26673 (17 Ekim 2007), Kanun No. 5697, md. 1/1.

³⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (5735 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 26796 (23 Şubat 2008), Kanun No. 5735, md. 1/1.

³⁵⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*, 39.

MADDE 2- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 42nci maddesine altıncı fıkradan sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

“Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir.”³⁵¹

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 42. Maddesi eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi ile alakalıdır.

Yukarıda yer alan kanunda ikinci madde vasıtasıyla yapılan bu değişiklik Anayasa Mahkemesinin 5 Haziran 2008 tarihinde aldığı karar ile iptal edilmiş ve bu karar 22 Ekim 2008 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak kaldırılmıştır.³⁵²

7.8. 5982 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (13 Mayıs 2010)

Ak Parti iktidarları döneminde yapılan anayasa maddeleri değişikliklerinin en kapsamlı olanlarından biri 2010 yılında yapılmıştır. Bu değişiklikler şunlardır;

MADDE 1 – 7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 10 uncu maddesinin ikinci fıkrasına “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.” cümlesi ve maddeye bu fıkradan sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

“Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.”³⁵³

2008’de de düzeltme yapılan Anayasanın 10. Maddesinin bu kez ikinci fıkrasında değişiklik yapılmıştır. Bu fıkra “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.” şeklindedir.³⁵⁴

MADDE 2- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 20nci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

“Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.”³⁵⁵

³⁵¹ 5735 Sayılı Kanun, md. 2/1.

³⁵² Anayasa Mahkemesi Kararı, *Resmî Gazete* 27032 (22 Ekim 2008), Esas Sayısı: 2008/16, Karar Sayısı: 2008/116.

³⁵³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (5982 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 27580 (13 Mayıs 2010), Kanun No. 5982, md. 1/1.

³⁵⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*, 39.

³⁵⁵ 5982 Sayılı Kanun, md. 2/1.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 20. Maddesi özel hayatın gizliliği ve korunmasıyla ilgilidir.

MADDE 3- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 23üncü maddesinin beşinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir.”³⁵⁶

Yerleşme ve seyahat hürriyetiyle ilgili bu maddenin önceki hali; “Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabilir.” şeklindedir.³⁵⁷

MADDE 4- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 41 inci maddesinin kenar başlığı “I. Ailenin korunması ve çocuk hakları” şeklinde değiştirilmiş ve maddeye aşağıdaki fıkralar eklenmiştir.

“Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir.

Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır.”³⁵⁸

Aile ile ilgili olan bu anayasa maddesinin başlığı “Ailenin korunması” iken bu başlığa “çocuk hakları” ibaresi eklenmiştir.

MADDE 5- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 51 inci maddesinin dördüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır.³⁵⁹

Sendika kurma hakkı ile ilgili olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 51. Maddesinin kaldırılan dördüncü fıkrası “aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz.” şeklindedir.³⁶⁰

MADDE 6- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 53üncü maddesinin kenar başlığı “A. Toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı” olarak değiştirilmiş, üçüncü ve dördüncü fıkraları yürürlükten kaldırılmış ve maddeye aşağıdaki fıkralar eklenmiştir.

“Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler.

Toplu sözleşme yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde taraflar Kamu Görevlileri Hakem Kuruluna başvurabilir. Kamu Görevlileri Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu sözleşme hükmündedir.

Toplu sözleşme hakkının kapsamı, istisnaları, toplu sözleşmeden yararlanacaklar, toplu sözleşmenin yapılma şekli, usulü ve yürürlüğü, toplu sözleşme

³⁵⁶ 5982 Sayılı Kanun, md. 3/1.

³⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 136.

³⁵⁸ 5982 Sayılı Kanun, md. 4/1.

³⁵⁹ 5982 Sayılı Kanun, md. 5/1.

³⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 293.

hükümlerinin emeklilere yansıtılması, Kamu Görevlileri Hakem Kurulunun teşkili, çalışma usul ve esasları ile diğer hususlar kanunla düzenlenir.”³⁶¹

Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 53. Maddesi toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt ile ilgilidir. Kaldıran üçüncü fıkra şu şekildedir; “128 inci maddenin ilk fıkrası kapsamına giren kamu görevlilerinin kanunla kendi aralarında kurmalarına cevaz verilecek olan ve bu maddenin birinci ve ikinci fıkraları ile 54üncü madde hükümlerine tabi olmayan sendikalar ve üst kuruluşları, üyeleri adına yargı mercilerine başvurabilir ve İdareyle amaçları doğrultusunda toplu görüşme yapabilirler. Toplu görüşme sonunda anlaşmaya varılırsa düzenlenecek mutabakat metni taraflarca imzalanır. Bu mutabakat metni, uygun idari veya kanuni düzenlemenin yapılabilmesi için Bakanlar Kurulunun takdirine sunulur. Toplu görüşme sonunda mutabakat metni imzalanmamışsa anlaşma ve anlaşmazlık noktaları da taraflarca imzalanacak bir tutanakla Bakanlar Kurulunun takdirine sunulur. Bu fıkranın uygulanmasına ilişkin usuller kanunla düzenlenir.”. Kaldırılan dördüncü fıkra ise “Aynı işyerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz.” şeklindedir.³⁶²

*MADDE 7- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 54üncü maddesinin üçüncü ve yedinci fıkraları yürürlükten kaldırılmıştır.*³⁶³

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 54. Maddesi grev hakkı ve lokavt ile ilgilidir. Bu maddenin yürürlükten kaldırılan üçüncü fıkrası “Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddî zarardan sendika sorumludur.” şeklindedir. Yürürlükten kaldırılan yedinci fıkrası ise “Siyasî amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz.” şeklindedir.³⁶⁴

MADDE 8- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 74üncü maddesinin kenar başlığı “VII. Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı” şeklinde değiştirilmiş, maddenin üçüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmış ve maddeye aşağıdaki fıkralar eklenmiştir.

“Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler.

Kamu Başdenetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan aday seçilmiş olur.

³⁶¹ 5982 Sayılı Kanun, md. 6/1.

³⁶² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 305.

³⁶³ 5982 Sayılı Kanun, md. 7/1.

³⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 305.

Bu maddede sayılan hakların kullanılma biçimi, Kamu Denetçiliği Kurumunun kuruluşu, görevi, çalışması, inceleme sonucunda yapacağı işlemler ile Kamu Başdenetçisi ve kamu denetçilerinin nitelikleri, seçimi ve özlük haklarına ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir."³⁶⁵

Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı başlıklı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 74. Maddesinde yukarıdaki düzenlemeler yapılırken, "Bu hakkın kullanılma biçimi kanunla düzenlenir." şeklindeki üçüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır.³⁶⁶

*MADDE 9- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 84üncü maddesinin son fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır.*³⁶⁷

Yürürlükten kaldırılan fıkra "Partisinin temelli kapatılmasına beyan ve eylemleriyle sebep olduğu Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararında belirtilen milletvekilinin milletvekilliği, bu kararın Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlandığı tarihte sona erer. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı bu kararın gereğini derhal yerine getirip Genel Kurula bilgi sunar." ifadeleri yer almaktaydı.³⁶⁸

MADDE 10- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 94üncü maddesinin üçüncü fıkrasının ikinci cümlesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

*"İlk seçilenlerin görev süresi iki yıldır, ikinci devre için seçilenlerin görev süresi ise o yasama döneminin sonuna kadar devam eder."*³⁶⁹

TBMM ile ilgili olan Anayasanın 94. Maddesinin değiştirilen fıkrasının önceki hali "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı için, bir yasama döneminde iki seçim yapılır. İlk seçilenlerin görev süresi iki, ikinci devre için seçilenlerin görev süresi üç yıldır." şeklindedir.³⁷⁰

MADDE 11- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 125inci maddesinin ikinci fıkrasına "Ancak, Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır." şeklindeki cümle eklenmiş ve dördüncü fıkrasının birinci cümlesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

*"Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz."*³⁷¹

Anayasanın 125. Maddesinin ikinci fıkrası "Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır." şeklindeyken yukarıdaki madde eklenmiştir.

³⁶⁵ 5982 Sayılı Kanun, md. 8/1.

³⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 414.

³⁶⁷ 5982 Sayılı Kanun, md. 9/1.

³⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 498.

³⁶⁹ 5982 Sayılı Kanun, md. 10/1.

³⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 567.

³⁷¹ 5982 Sayılı Kanun, md. 11/1.

Dördüncü fıkranın önceki hali “Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemez.” şeklindedir.³⁷²

MADDE 12- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 128inci maddesinin ikinci fıkrasına aşağıdaki cümle eklenmiştir.

“Ancak, malî ve sosyal haklara ilişkin toplu sözleşme hükümleri saklıdır.”³⁷³

Bu maddenin ikinci fıkrası “Memurların ve diğer kamu görevlilerinin nitelikleri, atanmaları, görev ve yetkileri, hakları ve yükümlülükleri, aylık ve ödenekleri ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir.” şeklindedir.³⁷⁴

MADDE 13- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 129uncu maddesinin üçüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Disiplin kararları yargı denetimi dışında bırakılamaz.”³⁷⁵

Bu fıkranın eski hali “Uyarma ve kınama cezalarıyla ilgili olanlar hariç, disiplin kararları yargı denetimi dışında bırakılamaz.” şeklindedir.³⁷⁶

MADDE 14- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 144üncü maddesi kenar başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“G. Adalet hizmetlerinin denetimi

MADDE 144- Adalet hizmetleri ile savcılarının idarî görevleri yönünden Adalet Bakanlığınca denetimi, adalet müfettişleri ile hâkim ve savcı mesleğinden olan iç denetçiler; araştırma, inceleme ve soruşturma işlemleri ise adalet müfettişleri eliyle yapılır. Buna ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”³⁷⁷

Bu maddenin değişiklikten önceki hali;

“G. Hâkim ve savcılarının denetimi

MADDE 144.- Hâkim ve savcılarının görevlerini; kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere (Hâkimler için idarî nitelikteki genelgelere) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini, hal ve eylemlerinin sıfat ve görevleri icaplarına uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma, Adalet Bakanlığının izni ile adalet müfettişleri tarafından yapılır. Adalet Bakanı soruşturma ve inceleme işlemlerini, hakkında soruşturma ve inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hâkim veya savcı eliyle de yaptırabilir.” şeklindeydi.³⁷⁸

MADDE 15- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 145inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

³⁷² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 757.

³⁷³ 5982 Sayılı Kanun, md. 12/1.

³⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 781.

³⁷⁵ 5982 Sayılı Kanun, md. 13/1.

³⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 787.

³⁷⁷ 5982 Sayılı Kanun, md. 14/1.

³⁷⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 875.

“MADDE 145- Askerî yargı, askerî mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler; asker kişiler tarafından işlenen askerî suçlar ile bunların asker kişiler aleyhine veya askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidir. Devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlara ait davalar her halde adliye mahkemelerinde görülür.

Savaş hali haricinde, asker olmayan kişiler askerî mahkemelerde yargılanamaz.

Askerî mahkemelerin savaş halinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili oldukları; kuruluşları ve gerektiğinde bu mahkemelerde adli yargı hâkim ve savcılarının görevlendirilmeleri kanunla düzenlenir.

Askerî yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askerî hâkimlerin özlük işleri, askerî savcılık görevlerini yapan askerî hâkimlerin görevli bulundukları komutanlıkla ilişkileri, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir.”³⁷⁹

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 145. Maddesinin bu değişiklikten önceki hali

“MADDE 145.- Askerî yargı, askerî mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin; askerî olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askerî mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler.

Askerî mahkemeler, asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askerî suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askerî mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara da bakmakla görevlidirler.

Askerî mahkemelerin savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili oldukları; kuruluşları ve gerektiğinde bu mahkemelerde adli yargı hâkim ve savcılarının görevlendirilmeleri kanunla düzenlenir.

Askerî yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askerî hâkimlerin özlük işleri askerî savcılık görevlerini yapan askerî hâkimlerin mahkemesinde görevli bulundukları komutanlık ile ilişkileri, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı, askerlik hizmetinin gereklerine göre kanunla düzenlenir. Kanun, ayrıca askerî hâkimlerin yargı hizmeti dışındaki askerî hizmetler yönünden askerî hizmetlerin gereklerine göre teşkilatında görevli bulundukları komutanlık ile olan ilişkilerini de gösterir.” şeklindedir.³⁸⁰

MADDE 16- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 146ncı maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“MADDE 146- Anayasa Mahkemesi onyediyeden kurulur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi; iki üyeyi Sayıştay Genel Kurulunun kendi başkan ve üyeleri arasından, her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden, bir üyeyi ise

³⁷⁹ 5982 Sayılı Kanun, md. 15/1.

³⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 881.

baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday içinden yapacağı gizli oylamayla seçer. Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılacak bu seçimde, her boş üyelik için ilk oylamada üye tam sayısının üçte iki ve ikinci oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. İkinci oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için üçüncü oylama yapılır; üçüncü oylamada en fazla oy alan aday üye seçilmiş olur.

Cumhurbaşkanı; üç üyeyi Yargıtay, iki üyeyi Danıştay, bir üyeyi Askerî Yargıtay, bir üyeyi Askerî Yüksek İdare Mahkemesi genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleri arasından her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden; en az ikisi hukukçu olmak üzere üç üyeyi Yükseköğretim Kurulunun kendi üyesi olmayan yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler dallarında görev yapan öğretim üyeleri arasından göstereceği üçer aday içinden; dört üyeyi üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından seçer.

Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay genel kurulları ile Yükseköğretim Kurulundan Anayasa Mahkemesi üyeliğine aday göstermek için yapılacak seçimlerde, her boş üyelik için, bir üye ancak bir aday için oy kullanabilir;³⁸¹ en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır. Baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday için yapılacak seçimde de her bir baro başkanı ancak bir aday için oy kullanabilir ve³⁸² en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır.

Anayasa Mahkemesine üye seçilebilmek için, kırkbeş yaşın doldurulmuş olması kaydıyla; yükseköğretim kurumları öğretim üyelerinin profesör veya doçent unvanını kazanmış, avukatların en az yirmi yıl fiilen avukatlık yapmış, üst kademe yöneticilerinin yükseköğrenim görmüş ve en az yirmi yıl kamu hizmetinde fiilen çalışmış, birinci sınıf hâkim ve savcılarının adaylık dahil en az yirmi yıl çalışmış olması şarttır.

Anayasa Mahkemesi üyeleri arasından gizli oyla ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile dört yıl için bir Başkan ve iki başkanvekili seçilir. Süresi bitenler yeniden seçilebilirler.

*Anayasa Mahkemesi üyeleri aslî görevleri dışında resmi veya özel hiçbir görev alamazlar.*³⁸³

Anayasanın bu maddesinde yapılan değişiklikle Anayasa mahkemesi üye sayısı onbir'den onyedî'ye çıkmıştır. Anayasa mahkemesi üyelerinin seçimleri ve seçilme şartları değiştirilmiştir.

³⁸¹ [bir üye ancak bir aday için oy kullanabilir] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmî Gazete 27659 Mükerrer (1 Ağustos 2010), Esas Sayısı: 2010/49, Karar Sayısı: 2010/87.)

³⁸² [de her bir baro başkanı ancak bir aday için oy kullanabilir ve] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmî Gazete 27659 Mükerrer)

³⁸³ 5982 Sayılı Kanun, md. 16/1.

MADDE 17- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 147nci maddesinin kenar başlığı “2. Üyelerin görev süresi ve üyeliğin sona ermesi” şeklinde, birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Anayasa Mahkemesi üyeleri oniki yıl için seçilirler. Bir kimse iki defa Anayasa Mahkemesi üyesi seçilemez. Anayasa Mahkemesi üyeleri altmışbeş yaşını doldurunca emekliye ayrılırlar. Zorunlu emeklilik yaşından önce görev süresi dolan üyelerin başka bir görevde çalışmaları ve özlük işleri kanunla düzenlenir.”³⁸⁴

Değiştirilen 147. Anayasa maddesinin birinci fıkrasının ilk hali “Anayasa Mahkemesi üyeleri altmışbeş yaşını doldurunca emekliye ayrılırlar.” şeklindeydi.³⁸⁵

MADDE 18- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 148inci maddesinin birinci fıkrasının birinci cümlesinin sonuna “ve bireysel başvuruları karara bağlar” ibaresi, üçüncü fıkrasındaki “Cumhurbaşkanını,” sözcüğünden sonra gelmek üzere “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanını,” ibaresi eklenmiş, beşinci fıkrası “Yüce Divan kararlarına karşı yeniden inceleme başvurusu yapılabilir. Genel Kurulun yeniden inceleme sonucunda verdiği kararlar kesindir.” şeklinde değiştirilmiş, maddeye ikinci fıkradan sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkralar ve üçüncü fıkradan sonra gelmek üzere “Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı da görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divanda yargılanırlar.” şeklinde yeni bir fıkra eklenmiştir.

“Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.

Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.

Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”³⁸⁶

Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 147. Maddesinin birinci, ikinci ve üçüncü fıkralarının yapılan değişikliklerden önceki halleri;

Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.

Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile

³⁸⁴ 5982 Sayılı Kanun, md. 17/1.

³⁸⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 911.

³⁸⁶ 5982 Sayılı Kanun, md. 18/1.

sınırlıdır. Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren on gün geçtikten sonra, şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılmaz; def'i yoluyla da ileri sürülemez.

Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Başkan ve üyelerini, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcivekilini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar.” şeklindedir.³⁸⁷

MADDE 19- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 149uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“MADDE 149- Anayasa Mahkemesi, iki bölüm ve Genel Kurul halinde çalışır. Bölümler, başkanvekili başkanlığında dört üyenin katılımıyla toplanır. Genel Kurul, Mahkeme Başkanının veya Başkanın belirleyeceği başkanvekilinin başkanlığında en az oniki üye ile toplanır. Bölümler ve Genel Kurul, kararlarını salt çoğunlukla alır. Bireysel başvuruların kabul edilebilirlik incelemesi için komisyonlar oluşturulabilir.

Siyasî partilere ilişkin dava ve başvurulara, iptal ve itiraz davaları ile Yüce Divan sıfatıyla yürütülecek yargılamalara Genel Kurulca bakılır, bireysel başvurular ise bölümlerce karara bağlanır.

Anayasa değişikliğinde iptale, siyasî partilerin kapatılmasına ya da Devlet yardımından yoksun bırakılmasına karar verilebilmesi için toplantıya katılan üyelerin üçte iki oy çokluğu şarttır.

Şekil bozukluğuna dayalı iptal davaları Anayasa Mahkemesince öncelikle incelenip karara bağlanır.

Anayasa Mahkemesinin kuruluşu, Genel Kurul ve bölümlerin yargılama usulleri, Başkan, başkanvekilleri ve üyelerin disiplin işleri kanunla; Mahkemenin çalışma esasları, bölüm ve komisyonların oluşumu ve işbölümü kendi yapacağı İçtüzükle düzenlenir.

Anayasa Mahkemesi Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar dışında kalan işleri dosya üzerinde inceler. Ancak, bireysel başvurularda duruşma yapılmasına karar verilebilir. Mahkeme ayrıca, gerekli gördüğü hallerde sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri ve konu üzerinde bilgisi olanları çağırabilir ve siyasî partilerin kapatılmasına ilişkin davalarda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından sonra kapatılması istenen siyasî partinin genel başkanlığının veya tayin edeceği bir vekilin savunmasını dinler.”³⁸⁸

Anayasanın 149. Maddesinin 2010 yılında yapılan değişiklikten önceki hali;

“4. Çalışma ve yargılama usulü

³⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 911.

³⁸⁸ 5982 Sayılı Kanun, md. 19/1.

MADDE 149.- Anayasa Mahkemesi, Başkan ve on üye ile toplanır, salt çoğunluk ile karar verir. Anayasa değişikliklerinde iptale karar verebilmesi için üçte iki oyçokluğu şarttır.

Şekil bozukluğuna dayalı iptal davaları Anayasa Mahkemesince öncelikle incelenip karara bağlanır.

Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usulleri kanunla; mahkemenin çalışma esasları ve üyeleri arasındaki işbölümü kendi yapacağı İçtüzükle düzenlenir.

Anayasa Mahkemesi Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar dışında kalan işleri dosya üzerinde inceler. Ancak, gerekli gördüğü hallerde sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri ve konu üzerinde bilgisi olanları çağırabilir ve siyasi partilerin temelli kapatılması veya kapatılmasına ilişkin davalarda, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından sonra kapatılması istenen siyasi partinin genel başkanlığının veya tayin edeceği bir vekilin savunmasını dinler.” şeklindedir.³⁸⁹

MADDE 20- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 156ncı maddesinin son fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Askerî Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işleri mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir.”³⁹⁰

Askeri Yargıtay ile ilgili anayasanın 156. Maddesinin son fıkrasının eski hali; “Askerî Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir.” şeklindedir.³⁹¹

MADDE 21- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 157nci maddesinin son fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, mensuplarının disiplin ve özlük işleri mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir.”³⁹²

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ile ilgili anayasanın 157. maddesinin son fıkrasının eski hali; “Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, mensuplarının disiplin ve özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir.” şeklindedir.³⁹³

MADDE 22- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 159uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“MADDE 159- Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kurulur ve görev yapar.

³⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 934.

³⁹⁰ 5982 Sayılı Kanun, md. 20/1.

³⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 979.

³⁹² 5982 Sayılı Kanun, md. 21/1.

³⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 988.

Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu yirmiiki asıl ve oniki yedek üyeden oluşur; üç daire halinde çalışır.

Kurulun Başkanı Adalet Bakanıdır. Adalet Bakanlığı Müsteşarı Kurulun tabii üyesidir. Kurulun, dört asıl üyesi, nitelikleri kanunda belirtilen; yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler³⁹⁴ dallarında görev yapan öğretim üyeleri, üst kademe yöneticileri³⁹⁵ ile avukatlar arasından Cumhurbaşkanınca, üç asıl ve üç yedek üyesi Yargıtay üyeleri arasından Yargıtay Genel Kurulunca, iki asıl ve iki yedek üyesi Danıştay üyeleri arasından Danıştay Genel Kurulunca, bir asıl ve bir yedek üyesi Türkiye Adalet Akademisi Genel Kurulunca kendi üyeleri arasından, yedi asıl ve dört yedek üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş adli yargı hâkim ve savcıları arasından adli yargı hâkim ve savcılarınca, üç asıl ve iki yedek üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idarî yargı hâkim ve savcıları arasından idarî yargı hâkim ve savcılarınca, dört yıl için seçilir. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir.

Kurul üyeliği seçimi, üyelerin görev süresinin dolmasından önceki altmış gün içinde yapılır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerin görev süreleri dolmadan Kurul üyeliğinin boşalması durumunda, boşalmayı takip eden altmış gün içinde, yeni üyelerin seçimi yapılır. Diğer üyeliklerin boşalması halinde, asıl üyenin yedeği tarafından kalan süre tamamlanır.

Yargıtay, Danıştay ve Türkiye Adalet Akademisi genel kurullarından seçilecek Kurul üyeliği için her üyenin, birinci sınıf adli ve idarî yargı hâkim ve savcıları arasından seçilecek Kurul üyeliği için her hâkim ve savcının; ancak bir aday için³⁹⁶ oy kullanacağı seçimlerde, en fazla oy alan adaylar sırasıyla asıl ve yedek üye seçilir. Bu seçimler her dönem için bir defada ve gizli oyla yapılır.

Kurulun, Adalet Bakanı ile Adalet Bakanlığı Müsteşarı dışındaki asıl üyeleri, görevlerinin devamı süresince; kanunda belirlenenler dışında başka bir görev alamazlar veya Kurul tarafından başka bir göreve atanamaz ve seçilemezler.

Kurulun yönetimi ve temsili Kurul Başkanına aittir. Kurul Başkanı dairelerin çalışmalarına katılamaz. Kurul, kendi üyeleri arasından daire başkanlarını ve daire başkanlarından birini de başkanvekili olarak seçer. Başkan, yetkilerinden bir kısmını başkanvekiline devredebilir.

Kurul, adli ve idarî yargı hâkim ve savcılarını mesleğe kabul etme, atama ve nakletme, geçici yetki verme, yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapar; Adalet Bakanlığının, bir mahkemenin kaldırılması veya

³⁹⁴ [iktisat ve siyasal bilimler] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete 27659 Mükerrer).

³⁹⁵ [üst kademe yöneticileri] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete 27659 Mükerrer).

³⁹⁶ [ancak bir aday için] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete 27659 Mükerrer).

yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerini karara bağlar; ayrıca, Anayasa ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirir.

Hâkim ve savcıların görevlerini; kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere (hâkimler için idarî nitelikteki genelgelere) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini, hal ve eylemlerinin sıfat ve görevleri icaplarına uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma işlemleri, ilgili dairenin teklifi ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Başkanının oluru ile Kurul müfettişlerine yaptırılır. Soruşturma ve inceleme işlemleri, hakkında soruşturma ve inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hâkim veya savcı eliyle de yaptırılabilir.

Kurulun meslekten çıkarma cezasına ilişkin olanlar dışındaki kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz.

Kurula bağlı Genel Sekreterlik kurulur. Genel Sekreter, birinci sınıf hâkim ve savcılardan Kurulun teklif ettiği üç aday arasından Kurul Başkanı tarafından atanır. Kurul müfettişleri ile Kurulda geçici veya sürekli olarak çalıştırılacak hâkim ve savcıları, muvafakatlerini alarak atama yetkisi Kurula aittir.

Adalet Bakanlığının merkez, bağlı ve ilgili kuruluşlarında geçici veya sürekli olarak çalıştırılacak hâkim ve savcılar ile adalet müfettişlerini ve hâkim ve savcı mesleğinden olan iç denetçileri, muvafakatlerini alarak atama yetkisi Adalet Bakanına aittir.

Kurul üyelerinin seçimi, dairelerin oluşumu ve işbölümü, Kurulun ve dairelerin görevleri, toplantı ve karar yeter sayıları, çalışma usul ve esasları, dairelerin karar ve işlemlerine karşı yapılacak itirazlar ve bunların incelenmesi usulü ile Genel Sekreterliğin kuruluş ve görevleri kanunla düzenlenir.”³⁹⁷

Hakimler ve savcılar yüksek kurulu ile ilgili olan Anayasanın 159. Maddesinde yukarıdaki madde ile geniş çaplı değişiklikler yapılmıştır. HSYK’nın asıl üyelerinin sayısı altıdan yirmiikiye çıkmıştır. Üye seçilme esasları ve üyelerin yetkileri, görevleri yeniden düzenlenmiştir.

MADDE 23- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 166ncı maddesinin kenar başlığı “I. Planlama; Ekonomik ve Sosyal Konsey” şeklinde değiştirilmiş ve maddeye aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

“Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında hükümete istişarî nitelikte görüş bildirmek amacıyla Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulur. Ekonomik ve Sosyal Konseyin kuruluş ve işleyişi kanunla düzenlenir.”³⁹⁸

Anayasaya maddesine eklenen bu fıkayla Ekonomik ve Sosyal Konsey’in kurulması sağlanmıştır.

³⁹⁷ 5982 Sayılı Kanun, md. 22/1.

³⁹⁸ 5982 Sayılı Kanun, md. 23/1.

*MADDE 24- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının geçici 15 inci maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.*³⁹⁹

Bu madde şu şekildedir; “GEÇİCİ MADDE 15.- 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Millî Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.

Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır.

Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez.”⁴⁰⁰

MADDE 25- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına aşağıdaki geçici maddeler eklenmiştir.

“GEÇİCİ MADDE 18- Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte Anayasa Mahkemesinin mevcut yedek üyeleri asıl üye sıfatını kazanır.

Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren otuz gün içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi bir üyeyi Sayıştay Genel Kurulunun ve bir üyeyi de baro başkanlarının gösterecekleri üçer aday içinden seçer.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin yapacağı üye seçimi için aday göstermek amacıyla;

a) Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş gün içinde, Sayıştay Başkanı adaylık başvurusunu ilan eder. İlan tarihinden itibaren beş gün içinde adaylar Başkanlığa başvurur. Başvuru tarihinin sona erdiği günden itibaren beş gün içinde Sayıştay Genel Kurulunca seçim yapılır. Her Sayıştay üyesinin ancak bir aday için⁴⁰¹ oy kullanabileceği bu seçimde en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır.

b) Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş gün içinde, Türkiye Barolar Birliği Başkanlığı adaylık başvurusunu ilan eder. İlan tarihinden itibaren beş gün içinde adaylar Türkiye Barolar Birliği Başkanlığına başvurur. Başvuru tarihinin sona erdiği günden itibaren beş gün içinde Türkiye Barolar Birliği Başkanlığının ilanında gösterilen yer ve zamanda baro başkanları tarafından seçim yapılır. Her bir

³⁹⁹ 5982 Sayılı Kanun, md. 24/1.

⁴⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 1147.

⁴⁰¹ [ancak bir aday için] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmî Gazete 27659 Mükerrer).

baro başkanının ancak bir aday için⁴⁰² oy kullanabileceği bu seçimde, en fazla oy alan üç kişi aday gösterilmiş sayılır.

c) (a) ve (b) bentleri uyarınca yapılan seçimlerin sonucunda aday gösterilmiş sayılanların isimleri seçimin yapıldığı günü takip eden gün Sayıştay ve Türkiye Barolar Birliği başkanlıklarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bildirilir.

ç) (c) bendi uyarınca yapılan bildirimden itibaren on gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde seçim yapılır. Her boş üyelik için yapılacak seçimde, ilk oylamada üye tamsayısının üçte iki ve ikinci oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır; ikinci oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa bu oylamada en çok oy alan iki aday için üçüncü oylama yapılır; üçüncü oylamada en fazla oy alan aday üye seçilmiş olur.

Cumhurbaşkanı, birer üyeyi Yargıtay ve Danıştay kontenjanlarından olan ilk üyeliklerin boşalmasından sonra Yükseköğretim Kurulunun kendi üyesi olmayan yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler dallarında görev yapan öğretim üyeleri arasından göstereceği üçer aday içinden seçer.

Anayasa Mahkemesi üyeliğine aday gösteren kurumların halen mevcut üyeleri ile kendi kontenjanlarından seçilmiş yedek üyeler, tamamlama seçiminde göz önünde bulundurulur.

Anayasa Mahkemesinde halen belli görevlere seçilmiş olanların bu sıfatları seçilmiş oldukları sürenin sonuna kadar devam eder. Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte üye olanlar yaş haddine kadar görevlerine devam ederler.

Bireysel başvuruya ilişkin gerekli düzenlemeler iki yıl içinde tamamlanır. Uygulama kanununun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bireysel başvurular kabul edilir.

GEÇİCİ MADDE 19- Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren otuz gün içinde aşağıda belirtilen esas ve usuller dahilinde Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeleri seçilir:

a) Cumhurbaşkanı, hâkimlik mesleğine alınmasına engel bir hali olmayan; yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler⁴⁰³ dallarında en az onbeş yıldan beri görev yapan öğretim üyeleri, üst kademe yöneticileri⁴⁰⁴ ile meslekte fiilen onbeş yılını doldurmuş avukatlar arasından dört üye seçer. Cumhurbaşkanı, üst kademe yöneticileri arasından seçeceği Kurul üyesini, bakanlık, müsteşarlık, müsteşar yardımcılığı, valilik, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, kamu kurum ve

⁴⁰² [ancak bir aday için] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmî Gazete 27659 Mükerrer).

⁴⁰³ [iktisat ve siyasal bilimler] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmî Gazete 27659 Mükerrer).

⁴⁰⁴ [üst kademe yöneticileri] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmî Gazete 27659 Mükerrer).

kuruluşlarında genel müdürlük veya teftiş kurulu başkanlığı görevlerini yapanlar arasından seçer.⁴⁰⁵

b) Yargıtay Genel Kurulu, Yargıtay üyeleri arasından üç asıl ve üç yedek üye seçer. Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yedi gün içinde Yargıtay Birinci Başkanı adaylık başvurusunu ilan eder. İlan tarihinden itibaren yedi gün içinde adaylar Birinci Başkanlığa başvurur. Başvuru tarihinin sona erdiği günden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Genel Kurulu seçim yapar. Her Yargıtay üyesinin sadece bir aday için⁴⁰⁶ oy kullanabileceği seçimde, en fazla oy alan adaylar sırasıyla asıl ve yedek üye seçilmiş olur.

c) Danıştay Genel Kurulu, Danıştay üyeleri arasından iki asıl ve iki yedek üye seçer. Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yedi gün içinde Danıştay Başkanı adaylık başvurusunu ilan eder. İlan tarihinden itibaren yedi gün içinde adaylar Başkanlığa başvurur. Başvuru tarihinin sona erdiği günden itibaren onbeş gün içinde Danıştay Genel Kurulu seçim yapar. Her Danıştay üyesinin sadece bir aday için⁴⁰⁷ oy kullanabileceği seçimde, en fazla oy alan adaylar sırasıyla asıl ve yedek üye seçilmiş olur.

ç) Türkiye Adalet Akademisi Genel Kurulu, kendi üyeleri arasından, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kuruluna bir asıl ve bir yedek üye seçer. Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yedi gün içinde Türkiye Adalet Akademisi Başkanı adaylık başvurusunu ilan eder. İlan tarihinden itibaren yedi gün içinde adaylar Başkanlığa başvurur. Başvuru tarihinin sona erdiği günden itibaren onbeş gün içinde Türkiye Adalet Akademisi Genel Kurulu seçim yapar. Her üyenin sadece bir aday için⁴⁰⁸ oy kullanabileceği seçimde, en fazla oy alan adaylar sırasıyla asıl ve yedek üye seçilmiş olur.

d) Yedi asıl ve dört yedek üye birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş olan adli yargı hâkim ve savcıları arasından, adli yargı hâkim ve savcıları tarafından Yüksek Seçim Kurulunun yönetim ve denetiminde seçilir. Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş gün içinde Yüksek Seçim Kurulu adaylık başvurularını ilân eder. İlân tarihinden itibaren üç gün içinde adaylar Yüksek Seçim Kuruluna başvurur. Başvuru tarihinin sona erdiği günden itibaren iki gün içinde Yüksek Seçim Kurulu adayların başvurularını inceler ve aday listesini belirleyerek ilân eder. Takip eden iki gün içinde bu listeye karşı itiraz edilebilir. İtiraz süresinin sona

⁴⁰⁵ [Cumhurbaşkanı, üst kademe yöneticileri arasından seçeceği Kurul üyesini, bakanlık, müsteşarlık, müsteşar yardımcılığı, valilik, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, kamu kurum ve kuruluşlarında genel müdürlük veya teftiş kurulu başkanlığı görevlerini yapanlar arasından seçer] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete 27659 Mükerrer).

⁴⁰⁶ [sadece bir aday için] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete 27659 Mükerrer).

⁴⁰⁷ [sadece bir aday için] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete 27659 Mükerrer).

⁴⁰⁸ [sadece bir aday için] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete 27659 Mükerrer).

erdiği günden itibaren iki gün içinde itirazlar incelenir, sonuçlandırılır ve kesin aday listesi ilân edilir. Yüksek Seçim Kurulunun kesin aday listesini ilân ettiği tarihten sonraki ikinci Pazar günü her ilde, il seçim kurulunun yönetim ve denetimi altında yapılacak seçimlerde, o ilde ve ilçelerinde görev yapan hâkim ve savcılar oy kullanır. İl seçim kurulları o ilde oy kullanacak hâkim ve savcılarının sayısına göre sandık kurulları oluşturur. Sandık kurullarının işlem, tedbir ve kararlarına karşı yapılan şikâyet ve itirazlar il seçim kurulunca karara bağlanır. Adaylar propaganda yapamazlar; sadece, Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde özgeçmişlerini bu iş için tahsis edilmiş bir internet sitesinde yayımlayabilirler. Bu seçimlerde her seçmen sadece bir aday için oy kullanabilir.⁴⁰⁹ Seçimlerde en çok oy alan adaylar sırasıyla asıl ve yedek üye seçilmiş olur. Kullanılacak oy pusulalarıyla ilgili diğer hususlar Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenir. Yüksek Seçim Kurulu, oy pusulalarını kendisi bastırabileceği gibi gerektiğinde uygun göreceği il seçim kurulları vasıtasıyla bastırmaya da yetkilidir. Yapılacak seçimlerde, 26/4/1961 tarihli ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun bu bende aykırı olmayan hükümleri uygulanır.

e) Üç asıl ve iki yedek üye birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idarî yargı hâkim ve savcıları arasından, idarî yargı hâkim ve savcıları tarafından Yüksek Seçim Kurulunun yönetim ve denetiminde seçilir. Bölge idare mahkemelerinin bulunduğu illerde, il seçim kurulunun yönetim ve denetimi altında yapılacak bu seçimlerde, o bölge idare mahkemesinde ve yargı çevresi içerisinde kalan yerlerde görev yapan idarî yargı hâkim ve savcıları oy kullanır. Bu seçimler hakkında da (d) bendi hükümleri uygulanır.

Birinci fıkranın (a), (ç), (d) ve (e) bentleri uyarınca seçilen Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun asıl üyeleri bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonraki otuzuncu günü takip eden iş günü görevlerine başlarlar.

Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun Yargıtay ve Danıştaydan gelen asıl ve yedek üyelerinin görevleri, seçilmiş oldukları sürenin sonuna kadar devam eder. Bunlardan, Yargıtaydan gelen üyelerden görev süresini tamamlayanların yerine birinci fıkranın (b) bendi uyarınca seçilenler; Danıştaydan gelen üyelerden görev süresini tamamlayanların yerine birinci fıkranın (c) bendi uyarınca seçilenler, sırayla göreve başlarlar.

Birinci fıkranın (b) ve (c) bentleri uyarınca seçilen üyelerden, üçüncü fıkra uyarınca göreve başlayanların görev süresi, birinci fıkranın (a), (ç), (d) ve (e) bentleri uyarınca seçilen diğer Kurul üyelerinin görev süresinin bittiği tarihte sona erer.

İlgili kanunlarda gerekli düzenlemeler yapılıncaya kadar, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kuruluna seçilen asıl üyeler, Yargıtay daire başkanı için ilgili mevzuatında

⁴⁰⁹ [bu seçimlerde her seçmen sadece bir aday için oy kullanabilir.] ibaresi Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmî Gazete 27659 Mükerrer).

öngörülen tüm malî ve sosyal haklar ile emeklilik hakkından aynen yararlanırlar. Ayrıca, Kurulun Başkanı dışındaki asıl üyelerine, (30000) gösterge rakamının memur aylıklarına uygulanan katsayı ile çarpımı sonucu bulunacak miktarda aylık ek tazminat ödenir.

İlgili kanunlarda düzenleme yapılınca kadar, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu;

a) Anayasa hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla, yürürlükteki kanun hükümlerine göre Kurul şeklinde çalışır.

b) İkinci fıkra uyarınca asıl üyelerinin göreve başladığı tarihten itibaren bir hafta içinde Adalet Bakanının başkanlığında toplanır ve bir geçici Başkanvekili seçer.

c) En az onbeş üye ile toplanır ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile karar verir.

ç) Sekreteryâ hizmetleri Adalet Bakanlığı tarafından yürütülür.

Kurul müfettişleri ile adalet müfettişleri atanınca kadar, mevcut adalet müfettişleri, Kurul müfettişi ve adalet müfettişi sıfatıyla görev yaparlar.

Bu madde hükümleri, ilgili kanunlarda gerekli düzenlemeler yapılınca kadar uygulanır.”⁴¹⁰

5982 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinde yapılan değişikliklerin öngördüğü düzenlemelerin tamamlanabilmesi için bu kanunla anayasaya Geçici Madde 18 ve Geçici Madde 19 olarak yukarıda verdiğimiz iki geçici madde eklenmiştir.

7 Mayıs 2010 tarihinde TBMM’de kabul edilip 13 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi’nde yayımlanan 5982 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti anayasasının bazı maddelerinde yapılan değişikliklerin cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulması üzerine Yüksek Seçim Kurulu 317 sayılı kararıyla halk oylamasının 12 Eylül 2010 tarihinde yapılmasını kararlaştırmıştır.⁴¹¹

3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun hükümlerine göre 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylamasında Anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir.

⁴¹⁰ 5982 Sayılı Kanun, md. 25/1.

⁴¹¹ Yüksek Seçim Kurulu Kararı, *Resmî Gazete* 27580 Mükerrer (13 Mayıs 2010), Karar No:317.

Tablo-2. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklikleri İçin Yapılan Halkoylaması Sonuçları⁴¹²

ÜLKE GENELİ SANDIK SEÇMEN LİSTESİNE KAYITLI OLANLARIN SAYISI	52.051.828
ÜLKE GENELİ HALKOYLAMASINA KATILANLARIN SAYISI	38.369.099
ÜLKE GENELİ HALKOYLAMASINA KATILMA ORANI (%)	%73,71
ÜLKE GENELİ GEÇERLİ OYLARIN TOPLAMI	37.644.037
ÜLKE GENELİ EVET OYU VERENLERİN SAYISI	21.787.244
ÜLKE GENELİ EVET OYU VERENLERİN ORANI (%)	%57,88
ÜLKE GENELİ HAYIR OYU VERENLERİN SAYISI	15.856.793
ÜLKE GENELİ HAYIR OYU VERENLERİN ORANI (%)	%42,12

7.9. 6214 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (29 Mart 2011)

Ak Parti'nin iktidar olduğu Türkiye Cumhuriyeti 60. Hükümet dönemi içinde yer alan 2011 yılında küçük bir Anayasa maddesi değişikliği yapılmıştır. 17 Mart 2011 tarihinde mecliste kabul edilen maddeler cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Bu maddeler;

MADDE 1- 7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 59uncu maddesinin kenar başlığı "B. Sporun geliştirilmesi ve tahkim" şeklinde değiştirilmiş ve maddeye aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

*"Spor federasyonlarının spor faaliyetlerinin yönetimine ve disiplinine ilişkin kararlarına karşı ancak zorunlu tahkim yoluna başvurulabilir. Tahkim kurulu kararları kesin olup bu kararlara karşı hiçbir yargı merciine başvurulamaz."*⁴¹³ şeklindedir.

Bu maddenin 2011 yılında yapılan değişiklikten önceki halinde başlık olarak yalnızca "Sporun geliştirilmesi" ifadesi yer alırken bu ifade "Sporun geliştirilmesi ve tahkim" olarak düzenlenmiştir.

Anayasanın 59. Maddesinde "Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır, sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder. Devlet başarılı sporcuyu korur." ifadeleri yer almaktadır.⁴¹⁴

12 Haziran 2011 genel seçimlerine doğru gidilirken siyasi partilerin çoğunluğu, seçim beyannamelerinde yeni anayasa hazırlanacağına yer vermişlerdir. Bu süreçte

⁴¹² Yüksek Seçim Kurulu (YSK), "12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halkoylaması" (Erişim 1 Haziran 2024).

⁴¹³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (6214 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 27889 (29 Mart 2011), Kanun No. 6214, md. 1/1.

⁴¹⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*, 339.

bütün siyasi figürler yeni anayasanın gerekli olduğu fikrindeydiler. Bu seçimden sonra TBMM’de grup kuran dört siyasi parti yeni anayasayı gündemlerine almışlardır. Bu konuda görüşmelerinin ardından yeni anayasa çalışmalarını yürütmek amacıyla tüm siyasi partilerin katılımıyla dönemin TBMM Başkanı Cemil Çiçek tarafından “TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu” kurulmuştur. Anayasa hukuku öğretim üyelerinin de katılımıyla gerçekleştirilen bu komisyonun toplantılarında komisyon içtüzüğü hazırlanmıştır. Anayasacılık anlamında değerli olan bu komisyon 59 maddede uzlaşmış ancak bir metin oluşturamadan dağılmıştır.⁴¹⁵

7.10. 6718 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (8 Haziran 2016)

Türkiye Cumhuriyeti 65. Hükümeti döneminde Ak Parti iktidarı yürütmeyi sürdürürken 6718 sayılı kanuna göre bazı anayasa maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler şunlardır;

MADDE 1 – 7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına aşağıdaki geçici madde eklenmiştir.

“GEÇİCİ MADDE 20- Bu maddenin Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edildiği tarihte; soruşturmaya veya soruşturma ya da kovuşturma izni vermeye yetkili mercilerden, Cumhuriyet başsavcılıklarından ve mahkemelerden; Adalet Bakanlığına, Başbakanlığa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına veya Anayasa ve Adalet komisyonları üyelerinden kurulu Karma Komisyon Başkanlığına intikal etmiş yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin dosyaları bulunan milletvekilleri hakkında, bu dosyalar bakımından, Anayasanın 83üncü maddesinin ikinci fıkrasının birinci cümlesi hükmü uygulanmaz.

Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren onbeş gün içinde; Anayasa ve Adalet komisyonları üyelerinden kurulu Karma Komisyon Başkanlığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığında, Başbakanlıkta ve Adalet Bakanlığında bulunan yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin dosyalar, gereğinin yapılması amacıyla, yetkili merciine iade edilir.”⁴¹⁶

Yasama dokunulmazlığıyla ilgili Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 83. Maddesi ikinci fıkrası şu şekildedir; “Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14üncü maddesindeki durumlar

⁴¹⁵ Taylan Barın, *Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi Uzlaşılan Maddeler ve Anayasa* (Ankara: SETA Yay., 2016), 8.

⁴¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (6718 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 29736 (8 Haziran 2016), Kanun No. 6718, md. 1/1.

bu hükmün dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır.”⁴¹⁷

7.11. 6771 Sayılı Kanuna Göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi (11 Şubat 2017)

Türkiye’de üzerinde uzun süren çalışmaların ardından TBMM onayına 21 Ocak 2017 tarihinde sunulan anayasa değişikliği paketi 1982 Anayasası’nda yapılan en kapsamlı değişiklik olmuştur. Bu anayasa değişikliğiyle hükümet sisteminde büyük değişiklik yapılmıştır. Parlamenter sistem yerine Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı verilen düzene geçilmiştir. Parlamenter sistemde yürütme görevi cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunda iken cumhurbaşkanlığı sistemiyle birlikte bakanlar kurulu ve başbakanlık kaldırılmış yürütme yetkileri cumhurbaşkanlığına geçmiştir. Genel idarenin cumhurbaşkanında toplandığı yeni sistemde bakanlıkların merkez ve taşra teşkilatı korunmuş, bakanlar artık cumhurbaşkanının astı halini almış ve bakanlıklar cumhurbaşkanlığının hizmet birimleri konumuna getirilmiştir. İlk cumhurbaşkanlığı kararnamesinde bakanlıklar cumhurbaşkanlığı teşkilatı birimleri şeklinde düzenlenmiştir. Bu sistemde bakanların milletvekili olma zorunluluğu kaldırılmıştır.⁴¹⁸

Bahsedilen anayasa değişikliklerini içeren kanun meclisin onayından sonra 11 Şubat 2017’de Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Kanuna göre bu değişiklikler şu şekildedir;

*MADDE 1- 7/11/1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 9uncu maddesine “bağımsız” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve tarafsız” ibaresi eklenmiştir.*⁴¹⁹

Anayasanın 9. Maddesi bu değişiklikten sonra “Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır.” haline gelmiştir.⁴²⁰

*MADDE 2- 2709 sayılı Kanunun 75inci maddesinde yer alan “beşyüzelli” ibaresi “altıyüz” şeklinde değiştirilmiştir.*⁴²¹

Bu maddenin değişiklikten önceki hali “Türkiye Büyük Millet Meclisi genel oyla seçilen beşyüzelli milletvekilinden oluşur.” şeklindedir.⁴²²

MADDE 3- 2709 sayılı Kanunun 76ncı maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Yirmibeş” ibaresi “Onsekiz” şeklinde, ikinci fıkrasında yer alan “yükümlü olduğu

⁴¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 486.

⁴¹⁸ Veysel Görücü, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Merkezden Yönetim Üzerinde Yansımaları”, *Kırıkkale Hukuk Mecmuası* 4/2 (2024), 530.

⁴¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (6771 Sayılı Kanun), *Resmî Gazete* 29976 (11 Şubat 2017), Kanun No. 6771, md. 1/1.

⁴²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 34.

⁴²¹ 6771 Sayılı Kanun, md. 2/1.

⁴²² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 420.

askerlik hizmetini yapmamış olanlar,” ibaresi “askerlikle ilişkisi olanlar,” şeklinde değiştirilmiştir.⁴²³

Böylelikle milletvekili seçilme yaşı yirmibeş’ten onsekiz’e düşürülmüştür.

MADDE 4- 2709 sayılı Kanunun 77nci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“C. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanının seçim dönemi

MADDE 77- Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir aynı günde yapılır.

Süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde birinci oylamada gerekli çoğunluğun sağlanamaması halinde 101 inci maddedeki usule göre ikinci oylama yapılır.”⁴²⁴

Anayasanın 77. Maddesinin önceki hali;

“C. Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçim dönemi

MADDE 77.- Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçimleri beş yılda bir yapılır.

Meclis, bu süre dolmadan seçimin yenilenmesine karar verebileceği gibi, Anayasada belirtilen şartlar altında Cumhurbaşkanınca verilecek karara göre de seçimler yenilenir. Süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir.

Yenilenmesine karar verilen Meclisin yetkileri, yeni Meclisin seçilmesine kadar sürer.”⁴²⁵ şeklindedir.

MADDE 5- 2709 sayılı Kanunun 87nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“MADDE 87- Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.”⁴²⁶

Anayasanın 87. Maddesinin değişiklikten önceki hali “Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesinhesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilanına (...)

⁴²³ 6771 Sayılı Kanun, md. 3/1.

⁴²⁴ 6771 Sayılı Kanun, md. 4/1.

⁴²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 447.

⁴²⁶ 6771 Sayılı Kanun, md. 5/1.

karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.” şeklindedir.⁴²⁷

MADDE 6- 2709 sayılı Kanunun 98inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve kenar başlığı metinden çıkarılmıştır.

“MADDE 98- Türkiye Büyük Millet Meclisi; Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla bilgi edinme ve denetleme yetkisini kullanır.

Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir.

Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Meclis soruşturması, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında 106ncı maddenin beşinci, altıncı ve yedinci fıkraları uyarınca yapılan soruşturmadan ibarettir.

Yazılı soru, yazılı olarak en geç onbeş gün içinde cevaplanmak üzere milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara yazılı olarak soru sormalarından ibarettir.

Meclis araştırması, genel görüşme ve yazılı soru önergelerinin verilme şekli, içeriği ve kapsamı ile araştırma usulleri Meclis İçtüzüğü ile düzenlenir.”⁴²⁸

Anayasanın 98. Maddesinin değişiklikten önceki hali “Türkiye Büyük Millet Meclisi soru, Meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve Meclis soruşturması yollarıyla denetleme yetkisini kullanır.

Soru, Bakanlar Kurulu adına, sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi istemekten ibarettir.

Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir.

Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Soru, Meclis araştırması ve genel görüşme ile ilgili önergelerin verilme şekli, içeriği ve kapsamı ile cevaplandırılma, görüşme ve araştırma yöntemleri Meclis İçtüzüğü ile düzenlenir.” şeklindedir.⁴²⁹

MADDE 7- 2709 sayılı Kanunun 101inci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“A. Adaylık ve seçimi

MADDE 101- Cumhurbaşkanı, kırk yaşını doldurmuş, yükseköğrenim yapmış, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından, doğrudan halk tarafından seçilir.

⁴²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 524.

⁴²⁸ 6771 Sayılı Kanun, md. 6/1.

⁴²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 585.

Cumhurbaşkanının görev süresi beş yıldır. Bir kimse en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir.

Cumhurbaşkanlığına, siyasi parti grupları, en son yapılan genel seçimlerde toplam geçerli oyların tek başına veya birlikte en az yüzde beşini almış olan siyasi partiler ile en az yüzbin seçmen aday gösterebilir.

Cumhurbaşkanı seçilen milletvekilinin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sona erer.

Genel oyla yapılacak seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday, Cumhurbaşkanı seçilir. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamaya, ilk oylamada en çok oy almış iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday, Cumhurbaşkanı seçilir.

İkinci oylamaya katılmaya hak kazanan adaylardan birinin herhangi bir nedenle seçime katılmaması halinde; ikinci oylama, boşalan adaylığın birinci oylamadaki sıraya göre ikame edilmesi suretiyle yapılır. İkinci oylamaya tek adayın kalması halinde, bu oylama referandum şeklinde yapılır. Aday, geçerli oyların salt çoğunluğunu aldığı takdirde Cumhurbaşkanı seçilir. Oylamada, adayın geçerli oyların çoğunluğunu alamaması halinde, sadece Cumhurbaşkanı seçimi yenilenir.

Seçimlerin tamamlanamaması halinde, yenisi göreve başlayıncaya kadar mevcut Cumhurbaşkanının görevi devam eder.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin diğer usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”⁴³⁰

Daha önce yer verdiğimiz Anayasanın 101. Maddesinin 2017 yılındaki değişiklikten önceki hali ile karşılaştırıldığında cumhurbaşkanının, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine göre seçilmesi için gerekli düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır.

MADDE 8- 2709 sayılı Kanunun 104üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“MADDE 104- Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir.

Cumhurbaşkanı, Devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin eder.

Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapar.

Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verir.

Kanunları yayımlar.

Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderir.

⁴³⁰ 6771 Sayılı Kanun, md. 7/1.

Kanunların, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinde iptal davası açar.

Cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanları atar ve görevlerine son verir.

Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler.

Yabancı devletlere Türkiye Cumhuriyetinin temsilcilerini gönderir, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul eder.

Milletlerarası andlaşmaları onaylar ve yayımlar.

Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunar.

Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eder.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verir.

Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle kişilerin cezalarını hafifletir veya kaldırır.

Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.

Cumhurbaşkanı, kanunların uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilir.

Kararnameler ve yönetmelikler, yayımdan sonraki bir tarih belirlenmemişse, Resmî Gazetede yayımlandıkları gün yürürlüğe girer.

Cumhurbaşkanı, ayrıca Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır.”⁴³¹

Yapılan değişikliklere göre yürütme görevi daha önce başbakanda iken artık cumhurbaşkanına verilmiş, ayrıca cumhurbaşkanının kararname çıkarabilmesi sağlanmıştır.

MADDE 9- 2709 sayılı Kanunun 105inci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“E. Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu

⁴³¹ 6771 Sayılı Kanun, md. 8/1.

MADDE 105- Cumhurbaşkanı hakkında, bir suç işlediği iddiasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir. Meclis, önergeyi en geç bir ay içinde görüşür ve üye tamsayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verebilir.

Soruşturma açılmasına karar verilmesi halinde, Meclisteki siyasi partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterecekleri adaylar arasından her siyasi parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak onbeş kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. Komisyon, soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclis Başkanlığına sunar. Soruşturmanın bu sürede bitirilememesi halinde, komisyona bir aylık yeni ve kesin bir süre verilir.

Rapor Başkanlığa verildiği tarihten itibaren on gün içinde dağıtılır, dağıtımından itibaren on gün içinde Genel Kurulda görüşülür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının üçte ikisinin gizli oyuyla Yüce Divana sevk kararı alabilir. Yüce Divan yargılaması üç ay içinde tamamlanır, bu sürede tamamlanamazsa bir defaya mahsus olmak üzere üç aylık ek süre verilir, yargılama bu sürede kesin olarak tamamlanır.

Hakkında soruşturma açılmasına karar verilen Cumhurbaşkanı, seçim kararı alamaz.

Yüce Divanda seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilen Cumhurbaşkanının görevi sona erer.

Cumhurbaşkanının görevde bulunduğu sürede işlediği iddia edilen suçlar için görevi bittikten sonra da bu madde hükmü uygulanır.”⁴³²

Anayasanın 105. Maddesinin değişiklikten önceki hali;

“Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararları, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır; bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur.

Cumhurbaşkanının resen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine Anayasa Mahkemesi dahil, yargı mercilerine başvurulamaz.

Cumhurbaşkanı, vatana ihanetten dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır.” şeklindedir.⁴³³

MADDE 10- 2709 sayılı Kanunun 106ncı maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“F. Cumhurbaşkanı yardımcıları, Cumhurbaşkanına vekâlet ve bakanlar

MADDE 106- Cumhurbaşkanı, seçildikten sonra bir veya daha fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilir.

⁴³² 6771 Sayılı Kanun, md. 9/1.

⁴³³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 645.

Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması halinde, kırkbeş gün içinde Cumhurbaşkanı seçimi yapılır. Yenisi seçilene kadar Cumhurbaşkanı yardımcısı Cumhurbaşkanlığına vekâlet eder ve Cumhurbaşkanı'na ait yetkileri kullanır. Genel seçime bir yıl veya daha az kalmışsa Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimi de Cumhurbaşkanı seçimi ile birlikte yenilenir. Genel seçime bir yıldan fazla kalmışsa seçilen Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi seçim tarihine kadar görevine devam eder. Kalan süreyi tamamlayan Cumhurbaşkanı açısından bu süre dönemden sayılmaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimlerinin yapılacağı tarihte her iki seçim birlikte yapılır.

Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, Cumhurbaşkanı yardımcısı Cumhurbaşkanına vekâlet eder ve Cumhurbaşkanı'na ait yetkileri kullanır.

Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, 81 inci maddede yazılı şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde andiçerler. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan olarak atanırlarsa üyelikleri sona erer.

Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında görevleriyle ilgili suç işledikleri iddiasıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir. Meclis, önergeyi en geç bir ay içinde görüşür ve üye tamsayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verebilir.

Soruşturma açılmasına karar verilmesi halinde, Meclisteki siyasi partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterecekleri adaylar arasından, her siyasi parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak onbeş kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılır. Komisyon, soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclis Başkanlığına sunar. Soruşturmanın bu sürede bitirilememesi halinde, komisyona bir aylık yeni ve kesin bir süre verilir.

Rapor Başkanlığa verildiği tarihten itibaren on gün içinde dağıtılır ve dağıtımından itibaren on gün içinde Genel Kurulda görüşülür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının üçte ikisinin gizli oyuyla Yüce Divana sevk kararı alabilir. Yüce Divan yargılaması üç ay içinde tamamlanır, bu sürede tamamlanamazsa bir defaya mahsus olmak üzere üç aylık ek süre verilir, yargılama bu sürede kesin olarak tamamlanır.

Bu kişilerin görevde bulundukları sürede, görevleriyle ilgili işledikleri iddia edilen suçlar bakımından, görevleri bittikten sonra da beşinci, altıncı ve yedinci fıkra hükümleri uygulanır.

Yüce Divanda seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilen Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakanın görevi sona erer.

Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, görevleriyle ilgili olmayan suçlarda yasama dokunulmazlığına ilişkin hükümlerden yararlanır.

Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir.”⁴³⁴

Anayasanın 106. Maddesinin değişiklikten önceki hali “Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar, ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekillik eder ve Cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır.” şeklindedir.⁴³⁵

MADDE 11- 2709 sayılı Kanunun 116ncı maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“H. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanı seçimlerinin yenilenmesi

MADDE 116- Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu halde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.

Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesine karar vermesi halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.

Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde, Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir.

Seçimlerinin birlikte yenilenmesine karar verilen Meclisin ve Cumhurbaşkanının yetki ve görevleri, yeni Meclisin ve Cumhurbaşkanının göreve başlamasına kadar devam eder.

Bu şekilde seçilen Meclis ve Cumhurbaşkanının görev süreleri de beş yıldır.”⁴³⁶

Anayasanın 116. Maddesinin değişiklikten önceki hali;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin Cumhurbaşkanınca yenilenmesi

Madde 116.- Bakanlar Kurulunun, 110 uncu maddede belirtilen güvenoyunu alamaması ve 99 uncu veya 111 inci maddeler uyarınca güvensizlik oyuyla düşürülmesi hallerinde; kırkbeş gün içinde yeni Bakanlar Kurulu kurulmadığı veya kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir.

Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi üzerine kırkbeş gün içinde veya yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine kırkbeş gün içinde Bakanlar Kurulunun kurulamaması hallerinde de Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak seçimlerin

⁴³⁴ 6771 Sayılı Kanun, md. 10/1.

⁴³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 654.

⁴³⁶ 6771 Sayılı Kanun, md. 11/1.

yenilenmesine karar verebilir. Yenilenme kararı Resmî Gazetede yayımlanır ve seçime gidilir.” şeklindedir.⁴³⁷

MADDE 12- 2709 sayılı Kanunun 119uncu maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve kenar başlıkları metinden çıkarılmıştır.

“III. Olağanüstü hal yönetimi

MADDE 119- Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması, tabîî afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir.

Olağanüstü hal ilanı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağırılır; Meclis gerekli gördüğü takdirde olağanüstü halin süresini kısaltabilir, uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir.

Cumhurbaşkanının talebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz.

Olağanüstü hallerde vatandaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile 15 inci maddedeki ilkeler doğrultusunda temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlandıracağı veya geçici olarak durdurulacağı, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği kanunla düzenlenir.

Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104üncü maddenin onyedinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur.

Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır. Aksi halde olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kendiliğinden yürürlükten kalkar.”⁴³⁸

Anayasanın 119. Maddesinin değişiklikten önceki hali; “Tabîî afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında

⁴³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 699.

⁴³⁸ 6771 Sayılı Kanun, md. 12/1.

toplanan Bakanlar Kurulu, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir.” şeklindedir.⁴³⁹

MADDE 13- 2709 sayılı Kanunun 142nci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

“Disiplin mahkemeleri dışında askerî mahkemeler kurulamaz. Ancak savaş halinde, asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli askerî mahkemeler kurulabilir.”⁴⁴⁰

Anayasanın 142. Maddesi mahkemelerin kuruluşunun kanunla düzenlenmesiyle ilgilidir.

MADDE 14- 2709 sayılı Kanunun 159uncu maddesinin başlığı ile birinci ve dokuzuncu fıkralarında yer alan “Yüksek” ibareleri madde metninden çıkarılmış; iki, üç, dört ve beşinci fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiş; altıncı fıkrasında yer alan “asıl” ibaresi madde metninden çıkarılmış; dokuzuncu fıkrasında yer alan “kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere” ibaresi “kanun ve diğer mevzuata” şeklinde değiştirilmiştir.

“Hâkimler ve Savcılar Kurulu onüç üyeden oluşur; iki daire halinde çalışır.

Kurulun Başkanı Adalet Bakanıdır. Adalet Bakanlığı Müsteşarı Kurulun tabii üyesidir. Kurulun, üç üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş adli yargı hâkim ve savcıları arasından, bir üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idarî yargı hâkim ve savcıları arasından Cumhurbaşkanınca; üç üyesi Yargıtay üyeleri, bir üyesi Danıştay üyeleri, üç üyesi nitelikleri kanunda belirtilen yükseköğretim kurumlarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile avukatlar arasından Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir. Öğretim üyeleri ile avukatlar arasından seçilen üyelerden, en az birinin öğretim üyesi ve en az birinin de avukat olması zorunludur. Kurulun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecek üyeliklerine ilişkin başvurular, Meclis Başkanlığına yapılır. Başkanlık, başvuruları Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyona gönderir. Komisyon her bir üyelik için üç aday, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla belirler. Birinci oylamada aday belirleme işleminin sonuçlandırılmaması halinde ikinci oylamada üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu aranır. Bu oylamada da aday belirlenemediği takdirde, her bir üyelik için en çok oyu alan iki aday arasında ad çekme usulü ile aday belirleme işlemi tamamlanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Komisyon tarafından belirlenen adaylar arasından, her bir üye için ayrı ayrı gizli oyla seçim yapar. Birinci oylamada üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu; bu oylamada seçimin sonuçlandırılmaması halinde, ikinci oylamada üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu aranır. İkinci oylamada da üye seçilemediği takdirde en çok oyu alan iki aday arasında ad çekme usulü ile üye seçimi tamamlanır.

Üyeler dört yıl için seçilir. Süresi biten üyeler bir kez daha seçilebilir.

⁴³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), 720.

⁴⁴⁰ 6771 Sayılı Kanun, md. 13/1.

Kurul üyeliği seçimi, üyelerin görev süresinin dolmasından önceki otuz gün içinde yapılır. Seçilen üyelerin görev süreleri dolmadan Kurul üyeliğinin boşalması durumunda, boşalmayı takip eden otuz gün içinde, yeni üyelerin seçimi yapılır.”⁴⁴¹

Değişiklikten önceki halini daha önce aktardığımız Anayasanın 159. Maddesinde hakimler savcılar kurulunun yeni hükümet sistemine göre düzenlendiği görülmektedir.

MADDE 15- 2709 sayılı Kanunun 161inci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“A. Bütçe ve kesinhesap

MADDE 161- Kamu idarelerinin ve kamu iktisadî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılır.

Malî yıl başlangıcı ile merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü ile yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller kanunla düzenlenir. Bütçe kanununa, bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz.

Cumhurbaşkanı bütçe kanun teklifini, malî yılbaşından en az yetmişbeş gün önce, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Bütçe teklifi Bütçe Komisyonunda görüşülür. Komisyonun ellibeş gün içinde kabul edeceği metin Genel Kurulda görüşülür ve malî yılbaşına kadar karara bağlanır.

Bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılamaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilme oranına göre artırılarak uygulanır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Genel Kurulda kamu idare bütçeleri hakkında düşüncelerini her bütçenin görüşülmesi sırasında açıklarlar, gider artırıcı veya gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar.

Genel Kurulda kamu idare bütçeleri ile değişiklik önerileri, üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oylanır.

Merkezî yönetim bütçesiyle verilen ödenek, harcanabilecek tutarın sınırını gösterir. Harcanabilecek tutarın Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle aşılabileceğine dair bütçe kanununa hüküm konulamaz.

Carî yıl bütçesindeki ödenek artışını öngören değişiklik teklifleri ile carî ve izleyen yılların bütçelerine malî yük getiren tekliflerde, öngörülen giderleri karşılayabilecek malî kaynak gösterilmesi zorunludur.

Merkezî yönetim kesinhesap kanunu teklifi, ilgili olduğu malî yılın sonundan başlayarak en geç altı ay sonra Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye Büyük Millet

⁴⁴¹ 6771 Sayılı Kanun, md. 14/1.

Meclisine sunulur. Sayıştay genel uygunluk bildirimini, ilişkin olduğu kesinhesap kanun teklifinin verilmesinden başlayarak en geç yetmişbeş gün içinde Meclise sunar.

Kesinhesap kanunu teklifi ve genel uygunluk bildiriminin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiş olması, ilgili yıla ait Sayıştayca sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargılamasını önlemez ve bunların karara bağlandığı anlamına gelmez.

Kesinhesap kanunu teklifi, yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülür ve karara bağlanır.”⁴⁴²

Daha önce eski halini verdiğimiz anayasanın 161. Maddesi bütçe ile ilgili olup yapılan değişiklikle cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine göre düzenlendiği anlaşılmaktadır.

MADDE 16- 2709 sayılı Kanunun;

A) 8 inci maddesinde yer alan “ve Bakanlar Kurulu”; 15 inci maddesinin birinci fıkrasında, 17 nci maddesinin dördüncü fıkrasında ve 19 uncu maddesinin beşinci fıkrasında yer alan “, sıkıyönetim”; 88inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulu ve”, ikinci fıkrasında yer alan “tasarı ve”; 93 üncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “, doğrudan doğruya veya Bakanlar Kurulunun istemi üzerine,”; 125 inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şuranın kararları yargı denetimi dışındadır. Ancak,” ve altıncı fıkrasında yer alan “sıkıyönetim,”; 148 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “, sıkıyönetim”, altıncı fıkrasında yer alan “, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi” ve “Yüksek”, yedinci fıkrasında yer alan “ile Jandarma Genel Komutanı”; 153 üncü maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan “tasarı veya”; 154 üncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Yüksek”; 155 inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları,” ve “tüzük tasarılarını incelemek,” üçüncü fıkrasında yer alan “Yüksek” ibareleri madde metinlerinden çıkarılmıştır.

B) 73 üncü maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan “Bakanlar Kuruluna” ibaresi “Cumhurbaşkanına”; 78 inci maddesinin başlığı “D. Seçimlerin geriye bırakılması ve ara seçimler”; 117 nci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulu” ibaresi “Cumhurbaşkanı”; 118 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları,” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcıları,” “Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından” ibaresi “Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlarından”, üçüncü fıkrasında yer alan “Bakanlar Kuruluna” ibaresi “Cumhurbaşkanına”, “Bakanlar Kurulunca” ibaresi “Cumhurbaşkanınca”, dördüncü fıkrasında yer alan “Başbakan” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcıları”, beşinci fıkrasında yer alan “Başbakanın” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcısının”, altıncı fıkrasında yer alan “kanunla” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle”; 123 üncü

⁴⁴² 6771 Sayılı Kanun, md. 15/1.

maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak” ibaresi “kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle”; 124 üncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Başbakanlık” ibaresi “Cumhurbaşkanı” ve “tüzüklerin” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin”; 127 nci maddesinin altıncı fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulunun” ibaresi “Cumhurbaşkanının”; 131 inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “ve Bakanlar Kurulunca” ibaresi “tarafından”; 134 üncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Başbakanlığa” ibaresi “Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakana”; 137 nci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “tüzük” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamesi”; 148 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “kanun hükmünde kararnamelerin” ibareleri “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin”, altıncı fıkrasında yer alan “Bakanlar Kurulu üyelerini” ibaresi “Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları”; 149 uncu maddesinin birinci fıkrasında yer alan “oniki” ibaresi “on”; 150 nci maddesinde yer alan “kanun hükmündeki kararnamelerin” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin” ve “iktidar ve anamuhalefet partisi Meclis grupları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi” ibaresi “Türkiye Büyük Millet Meclisinde en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubuna ve”; 151 inci maddesi ile 153 üncü maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “kanun hükmünde kararname” ibareleri “Cumhurbaşkanlığı kararnamesi”; 152 nci maddesinin birinci fıkrası ile 153 üncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “kanun hükmünde kararnamenin” ibareleri “Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin”; 158 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “adli, idari ve askeri” ibaresi “adli ve idari”; 166 ncı maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan “hükümete” ibaresi “Cumhurbaşkanına”; 167 nci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Bakanlar Kuruluna” ibaresi “Cumhurbaşkanına” şeklinde değiştirilmiştir.

C) 89 uncu maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “geri gönderilen kanunu” ibaresinden sonra gelmek üzere “üye tamsayısının salt çoğunluğuyla” ve 117 nci maddesinin üçüncü fıkrasının başına “Cumhurbaşkanınca atanan” ibareleri eklenmiştir.

Ç) 108 inci maddesinin birinci fıkrasına “inceleme,” ibaresinden önce gelmek üzere “idari soruşturma,” ibaresi eklenmiş; ikinci fıkrasında yer alan “Silahlı Kuvvetler ve” ibaresi madde metninden çıkarılmış; üçüncü fıkrasında yer alan “üyeleri ve üyeleri içinden Başkanı, kanunda belirlenen nitelikteki kişiler arasından,” ibaresi “Başkan ve üyeleri,” şeklinde ve dördüncü fıkrasında yer alan “kanunla” ibaresi “Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle” şeklinde değiştirilmiştir.

D) 146 ncı maddesinin birinci fıkrasında yer alan “onycı” ibaresi “onbeş” şeklinde değiştirilmiş, üçüncü fıkrasında yer alan “, bir üycy Askercü Yargıtay, bir üycy Askercü Yüksek İdare Mahkemesi” ibaresi ile dördüncü fıkrasında yer alan “, Askercü Yargıtay, Askercü Yüksek İdare Mahkemesi” ibareleri madde metninden çıkarılmıştır.

E) 82 nci maddesinin ikinci fıkrasının ikinci cümlesi, 96 ncı maddesinin ikinci fıkrası, 117 nci maddesinin dördüncü ve beşinci fıkraları, 127 nci maddesinin üçüncü fıkrasının ikinci cümlesi, 150 nci maddesinin birinci fıkrasının son cümlesi ile 91, 99, 100, 102, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 121, 122, 145, 156, 157, 162, 163 ve 164 üncü maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁴³

Bahsedilen bu anayasa madde değişiklikleri ve düzeltmeleri cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine göre düzenlenen hükümleri içermektedir.

MADDE 17- 2709 sayılı Kanuna aşağıdaki geçici madde eklenmiştir.

“GEÇİCİ MADDE 21- A) Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27’nci Yasama Dönemi milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi 3/11/2019 tarihinde birlikte yapılır. Seçimin yapılacağı tarihe kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve Cumhurbaşkanının görevi devam eder. Meclisin seçim kararı alması halinde, 27’nci Yasama Dönemi milletvekili genel seçimi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.

B) Bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren en geç altı ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu Kanunla yapılan değişikliklerin gerektirdiği Meclis İçtüzüğü değişikliği ile diğer kanuni düzenlemeleri yapar. Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceği belirtilen değişiklikler ise Cumhurbaşkanının göreve başlama tarihinden itibaren en geç altı ay içinde Cumhurbaşkanı tarafından düzenlenir.

C) Anayasanın 159 uncu maddesinde yapılan düzenlemeye göre Hâkimler ve Savcılar Kurulu üyeleri en geç otuz gün içinde seçilirler ve bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonraki kırkinci günü takip eden iş günü görevlerine başlarlar. Başvurular, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yapılır. Başkanlık, başvuruları Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyona gönderir. Komisyon on gün içinde her bir üyelik için üç adayı üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla belirler. Birinci oylamada üçte iki çoğunlukla seçimin sonuçlandırılmaması halinde, ikinci ve üçüncü oylamalar yapılır; bu oylamalarda üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun oyunu alan aday seçilmiş olur. Beşte üç çoğunluğun sağlanamaması halinde üçüncü oylamada en çok oyu almış olan, seçilecek üyelerin iki katı aday arasından ad çekme usulü ile üye belirleme işlemi tamamlanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu aynı usul ve nisapları gözeterek onbeş gün içinde seçimi tamamlar. Mevcut Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeleri, yeni üyelerin göreve başlayacağı tarihe kadar görevlerine devam eder ve bu süre içinde yürürlükteki Kanun hükümlerine göre çalışır. Yeni üyeler, ilgili kanunda değişiklik yapılınca kadar mevcut Kanunun Anayasaya aykırı olmayan hükümleri uyarınca çalışır. Görevi sona eren ve Hâkimler ve Savcılar Kuruluna yeniden seçilmeyen üyelerden, talepleri halinde adli yargı hâkim ve savcıları arasından seçilenler Yargıtay üyeliğine, idari yargı hâkim ve savcıları arasından seçilenler Danıştay üyeliğine Hâkimler ve Savcılar Kurulunca seçilir; öğretim üyeleri

⁴⁴³ 6771 Sayılı Kanun, md. 16/1.

ve avukatlar arasından seçilenler ise Danıştay üyeliğine Cumhurbaşkanınca atanır. Bu şekilde yapılan seçim ve atamalarda boş kadro olup olmadığına bakılmaz, seçilen ve atanan üye sayısı kadar Yargıtay ve Danıştay kadrolarına üye kadrosu ilave edilir.

D) Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesinden Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilmiş bulunan kişilerin herhangi bir sebeple görevleri sona erene kadar üyelikleri devam eder.

E) Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve askerî mahkemeler kaldırılmıştır.

Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dört ay içinde; Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin askerî hâkim sınıfından Başkan, Başsavcı, İkinci Başkan ve üyeleri ile diğer askerî hâkimler (yedek subaylar hariç) tercihleri ve müktesepeleri dikkate alınarak;

a) Hâkimler ve Savcılar Kurulunca adli veya idari yargıda hâkim veya savcı olarak atanabilirler.

b) Aylık, ek gösterge, ödenek, yargı ödeneği, ek ödeme, malî, sosyal hak ve yardımlar ile diğer hakları yönünden emsali adli veya idari yargıya mensup hâkim ve savcılar, bunların dışındaki hak ve yükümlülükler yönünden ise bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihteki mevzuat hükümleri uygulanmaya devam edilmek suretiyle Millî Savunma Bakanlığınca mevcut sınıflarında, Bakanlık veya Genelkurmay Başkanlığının hukuk hizmetleri kadrolarına atanırlar. Bunlardan, emeklilik hakkını elde edenlerden yaş haddinden önce bu görevlerden kendi istekleriyle ayrılacaklara ödenecek tazminata ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.

Kaldırılan askerî yargı mercilerinde görülmekte olan dosyalardan; kanun yolu incelemesi aşamasında olanlar ilgisine göre Yargıtay veya Danıştaya, diğer dosyalar ise ilgisine göre görevli ve yetkili adli veya idari yargı mercilerine dört ay içinde gönderilir.

F) Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte yürürlükte bulunan kanun hükmünde kararnameler, tüzükler, Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan yönetmelikler ile diğer düzenleyici işlemler yürürlükten kaldırılmadıkça geçerliliğini sürdürür. Yürürlükte bulunan kanun hükmünde kararnameler hakkında 152 nci ve 153 üncü maddelerin uygulanmasına devam olunur.

G) Kanunlar ve diğer mevzuat ile Başbakanlık ve Bakanlar Kuruluna verilen yetkiler, ilgili mevzuatta değişiklik yapılincaya kadar Cumhurbaşkanı tarafından kullanılır.

H) Anayasanın 67nci maddesinin son fıkrası hükmü, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra birlikte yapılacak ilk milletvekili genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi bakımından uygulanmaz.”⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ 6771 Sayılı Kanun, md. 17/1.

Anayasa maddeleri değişiklik kanununa yukarıda bahsedilen geçici madde eklenerek anayasal çerçevede Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş sağlanmıştır.

MADDE 18 – Bu Kanun ile Anayasanın;

a) 8, 15, 17, 19, 73, 82, 87, 88, 89, 91, 93, 96, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113 üncü maddelerinde yapılan değişiklikler ile 114 üncü maddenin ikinci ve üçüncü fıkralarının ilgaları yönünden, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124 ve 125 inci maddelerinde yapılan değişiklikler ile 127 nci maddenin son fıkrasına dair değişiklik; 131, 134, 137 nci maddelerinde yapılan değişiklikler ile 148 inci maddenin birinci fıkrasındaki değişiklik ile altıncı fıkrasındaki “Bakanlar Kurulu üyelerini” ibaresine dair değişiklik, 150, 151, 152, 153, 155 inci maddenin ikinci fıkrası, 161, 162, 163, 164, 166 ve 167 nci maddelerinde yapılan değişiklikler ile geçici 21 inci maddenin (F) ve (G) fıkraları, birlikte yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanının göreve başladığı tarihte,

b) 75, 77, 101 ve 102 nci maddelerinde yapılan değişiklikler, birlikte yapılacak ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin takvimin başladığı tarihte,

c) Değiştirilen diğer hükümleri ile 101 inci maddesinin son fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir” ibaresinin ilgası bakımından yayımı tarihinde,

*yürürlüğe girer ve halkoyuna sunulması halinde tümüyle oylanır.*⁴⁴⁵

Tablo 3. 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikleri için Yapılan Halkoylaması Sonuçları⁴⁴⁶

ÜLKE GENELİ SANDIK SEÇMEN LİSTESİNE KAYITLI OLANLARIN SAYISI	58.291.898
ÜLKE GENELİ HALKOYLAMASINA KATILANLARIN SAYISI	49.798.855
ÜLKE GENELİ HALKOYLAMASINA KATILMA ORANI (%)	%85,43
ÜLKE GENELİ GEÇERLİ OYLARIN TOPLAMI	48.936.604
ÜLKE GENELİ EVET OYU VERENLERİN SAYISI	25.157.463
ÜLKE GENELİ EVET OYU VERENLERİN ORANI (%)	%51,41
ÜLKE GENELİ HAYIR OYU VERENLERİN SAYISI	23.779.141
ÜLKE GENELİ HAYIR OYU VERENLERİN ORANI (%)	%48,59

6771 sayılı anayasa değişikliği kanunun yukarıda verilen son maddesinde Türkiye Cumhuriyeti anayasasında değişiklik yapılacak bütün maddeleri, madde

⁴⁴⁵ 6771 Sayılı Kanun, md. 18/1.

⁴⁴⁶ Yüksek Seçim Kurulu (YSK), “16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması” (Erişim 1 Haziran 2024).

numaralarına göre sıralanmış ve bu değişikliklerin yürürlüğe gireceği veya halkoylamasına sunulacağı belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı bu anayasa maddeleri değişikliklerini halkoylamasına sunmuştur. Yüksek Seçim Kurulu 13 Şubat 2017 tarihli 92 sayılı kararına göre 16 Nisan 2017’de halk oylaması yapılması planlanmıştır. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Türk halkının yoğun ilgi gösterip %85 katılım oranı sağlanan halkoylamasında %51 çoğunluk evet oyu vermiş ve bu anayasa maddeleri değişiklikleri kabul edilmiştir.

8.SONUÇ

Her milleti diğer milletlerden ayıran kendilerine has özellikler bulunmaktadır. Türk milleti tarihte milli egemenlik ve bağımsızlıklarına önem vermeleriyle tanınmaktadırlar. Bu ilkelere sahip olmaları, Türk milletinin MÖ 3000’li yıllardan günümüze kadar var olmalarında etken olmuştur. Bazı milletlerin karşılaştıkları savaş, istila doğal afetler gibi olaylar zaman zaman onları kaybolmaya itmiştir. Ancak Türklerin bağımsızlık ve milli hakimiyet anlayışları onların bu gibi musibetlerde dayanışma duygularının ortaya çıkmasına vesile olmuş ve birlikte hareket ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarih boyunca devletsiz kalmayan ender milletlerden olan Türkler, İslamiyet öncesinde olduğu gibi İslam ile tanışmalarından sonra da dünyaya ismini duyurmuş devletler kurmuşlardır. Osmanlı Devleti de ihtişamlı dönemleri yaşadığı gibi yıkılış sürecini de yaşamıştır. Osmanlı Devleti yıkılış sürecinde sosyal, ekonomik, idari ve siyasi olarak da zayıflama geçirmiştir. Bunlara karşılık Batı medeniyeti bu süreçte aydınlanma çağı olarak da nitelendirilen Rönesans ve reform hareketleriyle düşünce dünyalarında yükselişe geçmişlerdir. Bu durum Sanayi Devrimi’ne yol açmış böylelikle Batılılar sosyal ve ekonomik her yönden zenginleşmişlerdir. Osmanlılar da batısında yaşanan bu gelişmelere ayak uydurmak için çalışmalar yürütmüştür.

19. yüzyılda Türk yenileşme süreci özellikle idari alanda kendisini göstermiştir. Dünyada insan hakları ve eşitlik gibi kavramların yayıldığı bu süreçte monarşi rejimlerinin eskide kaldığı kabul edilmiş cumhuriyet, demokrasi fikirleri yayılmıştır. Türklerin kültürlerine yabancı olmayan bu fikirler idari alana yansıtılarak çalışmalar yapılmıştır. Zira Türkler kendi idareleri altında yüzyıllardır farklı inanç ve milliyete sahip insanları bir arada tutmayı başarmışlardır. Ancak siyasi olarak zayıflamasının da etkisiyle Osmanlı’ya dış baskılarla gelen yenileşme hareketleri başarılı olmamıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla vatandaşlara eşitlik vaat edilse de azınlıklara ayrıcalık verilmiştir. 1876’da Kanuni Esasiyle birlikte Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi açılmış, parlamento sistemi kurulmuştur. Rusya ile savaş gerekçe gösterilerek bu anayasa II. Abdülhamit tarafından kaldırılmıştır. II. Abdülhamit’e yapılan baskıyla II. Meşrutiyet ilan edilse de Osmanlı yıkılıştan kurtulamamıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyen Batılı devletlere karşı halkın topyekun olarak verdiği bağımsızlık mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasının ardından Mustafa Kemal ve çevresi Türkiye’nin yönetimini ele almış ve modern bir anayasa olan 1921 Anayasası’nı oluşturmuşlardır. Türkiye’nin yönetim biçiminin cumhuriyet olması kararlaştırıldıktan sonra 1924 Anayasası kabul edilmiştir. Böylelikle halkın kendi kendisini yönetmesine dayanan demokratik sistem kabul edilmiş oluyordu. Sonraki süreçte çok partili döneme geçilmesinin ardından yaşanan sorunlar sonucu askeri yönetim tarafından hazırlanan

1961 Anayasası kabul edilmiştir. Yine yirmi yıl sonra askeri yönetim tarafından 1982 Anayasası kabul edilmiştir.

Türkiye’de 1990’lı yıllar buhranlı geçmiştir. Ülkedeki ekonomik krize yönelik uygulanacak planları hayata geçirecek istikrarlı bir hükümet, koalisyon anlaşmazlıkları nedeniyle kurulamamıştır. Bu durum ülkeyi yönetim krizine sürüklemiştir. Bu ortamda yeni bir siyasi oluşum olan Ak Parti 2002 yılında iktidara geçmiştir. Ak Parti’nin tek başına iktidarı Türk siyasetinin aradığı istikrar ortamını sağlamıştır. Ak Parti iktidarı anayasacılık konusuna önem vermiş dönem dönem 1982 Anayasası’nın yerine yeni bir anayasa çalışması yapılması gerektiği fikrini beyan etmişlerdir. 1982 Anayasası yürürlüğe girdiği tarihten 2017 yılına dek 23 defa değişiklik yapılmış ve 19’u hayata geçirilmiştir. Bu değişikliklerden bazıları olağan değişiklikler olurken bazıları ise oldukça önemli değişiklikler olmuştur. Ak Parti döneminde 2004 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle ceza kanunundan ölüm cezası kaldırılmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapatılmış, basın özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği güçlendirilmiştir. 28 Şubat krizinin etkilerinin halen devam ettiği Ak Parti’nin ilk iktidar döneminde hükümet, sivil ve askeri bürokrasinin baskısını hissetse de bu baskılara sert tepkiler vermeyerek dengeli bir politika izlemiştir. Bu süreçte demokrasi ve insan hakları adına birçok reform gerçekleştirilmiştir. 2006 yılında milletvekili seçilme yaşı otuzdan yirmi beşe düşürülmüştür. 2007 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hükmü anayasaya eklenmiştir. 2010 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle yargıdaki bürokratik vesayeti kırmak, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı için HSYK ve Anayasa Mahkemesi hükümlerinde önemli değişiklikler yaparak hak ve özgürlükler alanlarında vatandaş koruyan düzeltmeler yapılmıştır. 2017 yılında sonuncu anayasa değişikliğiyle beraber Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi getirilerek siyasi istikrarı hedefleyen ve yasama ile yürütme organlarının doğrudan halk tarafından seçilmesinin sağlandığı sisteme geçildiği ifade edilmiştir. Ak Parti kurmayları 1982 Anayasası’nın bir askeri darbe ürünü olarak nitelenmiş vesayetçi, kısıtlayıcı olduğundan hareketle bu anayasanın daha demokratik özgürlükçü hale getirilerek sivil bir anayasa haline getirilmesi için bahsedilen değişikliklerin gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Kanun No. 4777). *Resmî Gazete* 24980 (31 Aralık 2002). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/12/20021231M3.htm#1>
- 7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 2709). *Resmî Gazete* 17863 Mükerrer (9 Kasım 1982). Erişim 1 Haziran 2024. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf
- Anayasa Mahkemesi Kararı. *Resmî Gazete* 27032 (22 Ekim 2008). Esas Sayısı: 2008/16, Karar Sayısı: 2008/116. Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>
- Anayasa Mahkemesi Kararı. *Resmî Gazete* 27659 Mükerrer (1 Ağustos 2010). Esas Sayısı: 2010/49, Karar Sayısı: 2010/87. Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/08/20100801M1-1.htm>
- DAGM. *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922*. Yayın No. 62. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.
- Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (Kanun No. 1773). *Resmî Gazete* 14591 (11 Temmuz 1973). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14591.pdf>
- Düstur*, 3.Tertip, 3 Cilt, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Kararı”, 1-2 Kasım 1922, No. 308:3/102-103.
- Halkoyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. *Resmî Gazete* 10816 (31 Mayıs 1961). 4202. Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>
- T.C. Anayasa Mahkemesi. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*. Haz: Yunus Emre Yılmazoğlu, İsmail Emrah Perdecioğlu. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2019.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ) Birinci Devre*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC) Birinci Devre*. 1 Cilt. Ankara: TBMM Matbaası, 1956.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC) Birinci Devre*. 7 Cilt. Ankara: TBMM Matbaası, 1944.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC) Birinci Devre*. 29 Cilt. Ankara: TBMM Matbaası, 1981.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC) Birinci Devre. 6 Cilt. Ankara: TBMM Matbaası, 1943.*
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 334). *Resmî Gazete* 10859 (20 Temmuz 1961). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Kanun No. 6214). *Resmî Gazete* 27889 (29 Mart 2011). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/03/20110329-3.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun No. 6718). *Resmî Gazete* 29736 (8 Haziran 2016). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160608-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun No. 6771). *Resmî Gazete* 29976 (11 Şubat 2017). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Kanun No. 5678). *Resmî Gazete* 26554 (16 Haziran 2007). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070616-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Kanun No. 5697). *Resmî Gazete* 26673 (17 Ekim 2007). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/10/20071017-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun No. 5735). *Resmî Gazete* 26796 (23 Şubat 2008). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080223-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Kanun No. 5982). *Resmî Gazete* 27580 (13 Mayıs 2010). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Kanun No. 5170). *Resmî Gazete* 25469 (22 Mayıs 2004). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040522.htm#1>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Kanun No. 5428). *Resmî Gazete* 25988 (9 Kasım 2005). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051109-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun (Kanun No. 1488). *Resmî Gazete* 13964 (22 Eylül 1971). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Kanun No. 5370). *Resmî Gazete* 25854 (23 Haziran 2005). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/20050623-1.htm>

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Kanun No. 5551), *Resmî Gazete* 26322 (17 Ekim 2006). Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061017-1.htm>
- Yüksek Seçim Kurulu (YSK). “12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halkoylaması”. Erişim 1 Haziran 2024. https://www.ysk.gov.tr/tr/12-eylul-2010-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5003#tab_2
- Yüksek Seçim Kurulu (YSK). “16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması”. Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf>
- Yüksek Seçim Kurulu (YSK). “21 Ekim 2007 Anayasa Değişikliği Halkoylaması”. Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.ysk.gov.tr/tr/21-ekim-2007-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/2762>
- Yüksek Seçim Kurulu Kararı. *Resmî Gazete* 27580 Mükerrer (13 Mayıs 2010). Karar No:317. Erişim 1 Haziran 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513M1-1.htm>

Diğer Kaynaklar

- “Temel Hukuk Kuralları”. *Adalet*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018. 17-18.
- Abadan, Yavuz-Savcı, Bahri. *Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Akgündüz, Ahmed. “Osmanlı Kanunnameleri”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Kemal Çicek-Salim Koca. 10/34-36. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Akın, İlhan F. *Türk Devrimi Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 1999.
- Akın, Rıdvan. “Birinci Meclis Döneminde Sivil Otoritenin Üstünlüğü ve Ordunun Yönetimi Tartışması”. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2010), 431-445.
- Akipek Öcal, Şebnem. *Medeni Hukuk I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2018.
- Akpınar, Nermin. *Büyük Hun Devletinden Osmanlı Devletine Kadar Türk Devletlerinde Meclis*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE., Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Akşin, Sina. “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16/27 (1992), 115-123.

- Akşin, Sina. *Türkiye'nin Yakın Tarihi I*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997.
- Akyılmaz, Gül. "Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Prof. Dr. Halil Cin'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı (1995), 23-41.
- Aldıkaçtı, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İÜHFY, 1978.
- Aldıkaçtı, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., 1982.
- Alkan, Mehmet Öznur. "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1*. Ed. Murat Gültekingil vd. 1/477-507. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Altunbaş, Ali. "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk". *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/23 (2022), 15-31.
- Araslı, Utkan. *Anayasa Mahkemesi İptal Kararları Açısından Anayasal Temel İlke ve Kavramlar*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2015.
- Arcayürek, Cüneyt. *Çankaya*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Armağan, Servet. *1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.
- Arsel, İlhan. *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına- Şariat Devletinden Laik Cumhuriyete*. Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.
- Arsel, İlhan. *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları (Birinci Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu)*. Ankara: Mars Matbaası, 1965.
- Atalay, Esra. "Yargısal Temel Haklar". *Şükrü Postacıoğlu'na Armağan*. 437-454. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dön. Ser. Yay., 1997.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1981.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*. 2 Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Menderes'in Dramı (1899-1960)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Aydın, M. Akif. "Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı ve İşleyişi". *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Kemal Çicek-Salim Koca. 10/15-16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005.
- Aydın, Mehmet Akif. "Kānûn-ı Esâsî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/328-330. İstanbul: TDV yay., 2001.
- Balcı, Muharrem. "Her Türlü "Son" İçin Gerekli Hukuk Formasyonu". *Hukukun Yaygınlaştırılmasına Notlar I*, 1-11. Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.

- Barın, Taylan. *Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi Uzlaşılan Maddeler ve Anayasa*. Ankara: SETA Yay., 2016.
- Barkan, Ömer Lütü. “Kanûn-Nâme”. *MEB İslam Ansiklopedisi*. 6/185-196. İstanbul: MEB Yay., 1977.
- Başgil, Ali Fuad. “Türkiye Esas Teşkilatı ve Siyasi Rejimi”. *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*. Der. Hamit Emrah Beriş. 231-252. Ankara: TBMM Yayınları, 2022.
- Başgil, Ali Fuat. *Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*. İstanbul: Baha Matbaası. 1960.
- Benhabib, Seyla. *Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. çev. Zeynep Gürata- Cem Gürsel. İstanbul: Wald Yayınları, 1999.
- Beriş, Hamit Emrah. *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*. Ankara: TBMM Yayınları, 2022.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Hz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978.
- Bilge, Necip. *Hukukun Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2000.
- Bingöl, İrfan. *Ülkemizde Anayasa Hareketleri*. İstanbul: Atak Ofset, 1993.
- Bingöl, Sedat. *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Caniklioglu, Meltem Dikmen. “Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız”. *DEÜ Hukuk Fakültesi Mahmut Tevfik Birsal Armağanı*. 461-494. İzmir: DEÜ Yayınları, 2001.
- Cin, Halil. “Türk Tarihi ve Hukuk”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1984), 3-16.
- Cin, Halil-Akgündüz, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*. I. Cilt. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989.
- Cruickshank, Peter. “E-Petitions: Democracy And Partisipation”. Spartakan Wordpress. Erişim 11.11.2024. <https://spartakan.wordpress.com/2009/06/22/democracy-participation-and-e-petitions/>
- Cumhuriyet* (9 Mayıs 1982).
- Cumhuriyet Ansiklopedisi IV*. 4 Cilt. ed. H. Ersel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Çakmak, Fevzi. “Cumhuriyet Halk Partisi'nin “Ege Vazife Gezisi” ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları”. *Turkish Studies* 9/10 (2014), 1239-1258.
- Çalen, Mehmet Kaan. “1909 Kanun-i Esasi Tadilatı”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2012), 129-140.

- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”. *Türkler Ansiklopedisi*. 2/193-194. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Çattık, Mustafa. “Anayasacılık ve Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapımı”. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 53-70.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*. Ankara: İmge Yayınevi, 2013.
- Çekiç, Mahmut. “1982 Anayasası’nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 7 (2016), 441-478.
- Dal, Kemal. *Türk Esas Teşkilat Hukuku*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1986.
- Del Vecchio, Giorgio. *Hukuk Felsefesi*. çev. Sahir Erman. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1952.
- Demir, Nesrin. “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”. *Ege Akademik Bakış Dergisi* 10/2 (2010), 597-611.
- Demirel, Ahmet. *İlk Meclisin Vekilleri – Milli Mücadele Döneminde Vekiller*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Donnelly, Jack. *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*. çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut. Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.
- Dunbay, Seda. “1961 Anayasası Perspektifinden Parlamenter Bağışıklıklar”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 29/124 (2016), 153-182.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Kemal Çiçek-Salim Koca, 13/771-773. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Emini, M. Emin. “Hak Kavramı” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2004), 203-216.
- Erdem, Gazi. “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı’na Yeniden Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010), 327-348.
- Erdoğan, Mustafa. *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ankara: AdresYay., 1971.
- Eroğul, Cem. “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”. *100. Yılında Jön Türk Devrimi*. Ed. Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü. 85-90. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Eroğul, Cem. “Anayasa Değişikliği Önerisinde Değişiklik Yapılması”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 64/1 (2009), 89-113.
- Esen, Bülent. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1971.
- Fendoğlu, H. Tahsin. “Tanzimat Sonrası Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Düalizmi”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Kemal Çiçek-Salim Koca. 14/770-772. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2015.

- Gemalmaz, Mehmet Semih. *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayınları, 1997.
- Goloğlu, Mahmut. *Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*. Ankara: Başnur Matbaası, 1972.
- Göç, Eray. “Türkiye’de Anayasal Süreç”, *Türkiye’de Demokrasi Süreç Yapı Tartışmaları*. ed. İsmail Dursunoğlu. 4 Cilt. 1/109-120. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2021.
- Gökalp, Ziya. *Makaleler VII (Küçük Mecmuadaki Yazılar)*. Haz. Abdülhaluk Çay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Gören, Zafer. *Anayasa Hukukuna Giriş*. İzmir: Barış Yayınları, 1997.
- Görücü, Veysel. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Merkezden Yönetim Üzerinde Yansımaları”. *Kırkkale Hukuk Mecmuası* 4/2 (2024), 527-554.
- Göze, Ayferi. *İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri*. İstanbul: İstanbul Fakülteler Matbaası, 1985.
- Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları, 2018.
- Gözler, Kemal. *İngilizce Karşılıklarıyla Hukukun Temel Kavramları*. Bursa: Ekin Yayınları, 2019.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2004.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi, 2000.
- Gözübüyük, Şeref. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2006.
- Gözübüyük, Şeref. *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2000.
- Güçyetmez, Mustafa. “Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/1 (2017), 479-496.
- Güneş (22 Temmuz 1982).
- Gürdoğan, Burhan. “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16/1 (1959), 91-105.
- Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.
- Hakyemez, Yusuf Şevki. “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerine Etkisi”. *AÜHF Dergisi* 52/4 (2003), 69-92.
- Halıcı, Şaduman (ed.). *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2019.
- Işık, Mehmet Fatih. “Platon ve Demokrasi Algısı”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2014), 329-334.
- İba, Şeref. “Türk Parlamento Hukuku Açısından Son Anayasa Değişiklikleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 51/1 (2002), 79-95.
- İba, Şeref. *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”. *AÜSBF Dergisi* 13/2 (1958), 102-126.

- İnalcık, Halil. “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”. *Belleten Dergisi* XXVIII/112 (1964), 603-622.
- İnalcık, Halil. “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”. *Belleten Dergisi* XXVIII/112 (1964), 623-690.
- İzveren, Adil. *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Dokuz Eylül Üni. Hukuk Fakültesi, 1988.
- Kaboğlu, İbrahim. “Türkiye’de Hukuk Devleti’nin Gelişimi”. *İnsan Hakları Yıllığı* 12 (1990), 139-166.
- Kaboğlu, İbrahim. *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2016.
- Kaboğlu, İbrahim. *Kolektif Özgürlükler*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989.
- Kahraman, Mehmet. “Cumhurbaşkanını Halk Tarafından Seçilmesi ve Cumhurbaşkanı Seçim Kanunu”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 12/23 (2012), 263-288.
- Karakoç, İrem. “1876 Tarihli Kanun-ı Esasi’de Yürütme Organı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/2 (2006), 115-150.
- Karal, Enver Ziya. “Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi”. *Belleten Dergisi* XXVIII/112 (1964), 581-602.
- Kayıran, Mehmet- Metintaş, Mustafa Yahya. “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 1/1 (2017), 14-41.
- Kayıran, Mehmet. “Ulusal Egemenliğe Doğru: Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Toplanması”. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3/1 (1990), 171-183.
- Keane, John. *Demokrasi ve Sivil Toplum*. çev. Necmi Erdoğan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Keskinsoy, Ömer-Kaya, Semih. “Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/1 (2021), 48-65.
- Kılıç, Fethi-Kılıç, Ümmügülsüm. “I. ve II. Meşrutiyette Bürokratik ve İdari Yapı”. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 6/4 (2023), 591-601.
- Kılıç, Fethi-Yalçın Atalay, Nurhan. “1982 Anayasasında 2010 Tarihine Kadar Yapılan Değişiklikler”. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 6/5 (2023), 691-700.
- Kili, Suna. “Siyasal Partilerde Kadro Sorunu”. *Cumhuriyet* (20 Kasım 1986).
- Kili, Suna. *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995.
- Kili, Suna-Gözübüyük, Şeref. *Türk Anayasa Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- Kitapçı, Zekeriya. “Atatürk ve Tarih Boyunca Türkler’de Milli Hâkimiyet Duygusunun Tezahürleri”. *Milli Kültür* 53 (1986), 12-14.

- Korkmaz, Elif. “Demokrasi Kavramı ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları-Birikimler V*, 367-375. ed. M. Balcı. İstanbul: Hukuk Vakfı Yayınları, 2016.
- Köymen, Mehmet Altay. “Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Nasıl Ele Alınmalıdır”. *Milli Kültür* 43 (1983), 2-9.
- Kuyaksil, Ali-Altunbaş, Ali. “Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (2012), 15-46.
- Küçükömer, İdris. *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006.
- Laclau, Ernesto-Mouffe, Chantal. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. çev. Ahmet Kardam-Doğan Şahiner. İstanbul: Birikim Yayınları, 1992.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev. Metin Kırıtlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kırıtlı. Ankara: TTK Yay., 1993.
- Milliyet* (20 Temmuz 1982).
- Milliyet* (21 Temmuz 1982).
- Milliyet* (24 Temmuz 1982).
- Mumcu, Ahmet. “1924 Anayasası”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 2/5 (1986), 383-400.
- Mumcu, Ahmet. *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- Oğuz, Ahmet. “Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine”. *Nevşehir Baro Dergisi* 1/1 (2015), 42-67.
- Okandan, Recai Galip. *Âmme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947.
- Okandan, Recai Galip. *Amme Hukukumuzun Ana Hatları: Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi Birinci Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- Okandan, Recai Galip. *Umumi Amme Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”. *Amme İdaresi Dergisi* 9 (1976), 95-107.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”. *Bülent Nuri Esen'e Armağan*. 257-277. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1977.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

- Öndül, Hüsnü. “İnsan Hakları Hukuku Notları”. *İnsan Hakları Derneği*. Erişim Tarihi 01.10.2024. https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2019/12/diyarbak%C4%B1r-barosu-insan-haklar%C4%B1-hukuku-notlar%C4%B1_duzeltme.son_.pdf
- Özbilgen, Erol. *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı*. İstanbul: Nihal Kitabevi, 1985.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yay., 2002.
- Özbudun, Ergün. *1924 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Özbudun, Ergün. *Anayasa Hukuku*. ed. Ergün Özbudun, Bülent Yücel. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., 2018.
- Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.
- Özkiraz, Ahmet-Hamdemir, Berkan. “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11/2 (2009), 59-78.
- Pamir, Aybars. “Orta-Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 58/2 (2009), 359-376.
- Pamir, Aybars. “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 53/2 (2004), 61-82.
- Pınarbaşı, Deniz Fatma- Erken, Mustafa vd. *Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Temel Hukuk Ders Kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021.
- Poroy, Nazım. *Anayasamızda Tekâmüle Doğru*. İstanbul: Tan Matbaası, 1950.
- Sabuncu, Yavuz. *Anayasaya Giriş*. Ankara: İmaj Yayınları, 2001.
- Sariaslan, Fatma. “II. Meşrutiyet Dönemi ve Kanun-i Esâsi: Siyasal Sistem Tartışmaları Ekseninde Bir İnceleme”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 54 (2023), 161-192.
- Schmidt, Anfred G.. *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. çev. M. Emin. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Serdaroğlu, Rıfat. *Türkiye’de Sistem Sorunu: Avrupa Emperyalizminden Doğu-Batı Kısılcına*. Ankara: Kanomat Matbaacılık, 2001.
- Seviğ, Vasfi Raşit. “23 Nisan 1919’dan 24 Nisan 1924’e Kadar Anayasa Hareketleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/1 (1951), 1-72.
- Sevinç, Murat. “Türkiye’de Anayasal Düzen: 1920-2012”. *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*. der. F. Alpkaya-B. Duru. 107-159. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2014.
- Sitembölükbaşı, Şaban. “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10 (2005), 139-162.
- Soysal, Mümtaz – Sağlam, Fazıl. “Türkiye’de Anayasalar”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, ed. Murat Belge. 1/18-52. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

- Soysal, Mümtaz. “Türk Anayasacılığında Kemalist Yaklaşımın Anlamı”. *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17 -22 Mayıs 1981) Bildiriler ve Tartışmalar*. Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi/211-218. Ankara: Tisa Matbaası 1983.
- Soysal, Mümtaz. *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997.
- Şahin, Özgür. *Siyasetnamelere Göre Karahanlılar ve Gazneliler Devletlerinde Hukuk Anlayışının Temelleri*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tanör, Bülent. “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi I*. Ed. Murat Belge. 1/10-26. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Tanör, Bülent. *İki Anayasa (1961- 1982)*. İstanbul: Beta Yayınları, 1986.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998.
- Tanör, Bülent. *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Tanör, Bülent. *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları, 1998.
- Tercüman* (5 Ağustos 1982).
- Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 1996.
- Tikveş, Özkan. *Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1982.
- Topçu, İlyas. “Adnan Menderes’in Gözünden İstanbul ve Ankara Olayları”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 6/42 (2019), 2457-2469.
- Toprak, Eyüp. “1982 Anayasasının Hazırlanma Süreci”. *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2020), 177-185.
- Tosun, Gülgün. “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım”. *Ege Akademik Dergisi* 1/1 (2001), 224-243.
- Tuğluoğlu, Fatih. “1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 12/24 (2019), 135-162.
- Tunaya, Tarık Zafer. “1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi I*. Ed. Murat Belge. 1/27-39. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Arba Yayınları, 1952.

- Tunç, Bilal. “Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili Nüzhet Unat’ın Siyasi Hayatı ve Yassıada Mahkemelerindeki Yargılanma Süreci (1954-1961)”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 17/66 (2020), 365-384.
- Tunç, Bilal. “Milletvekili Genel Seçimlerinde Demokrat Parti’nin Kocaeli’ndeki Seçim Faaliyetleri (1950-1957)”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2018), 250-264
- Tunç, Bilal. “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”. *Karadeniz Araştırmaları* XVII/67 (2020), 657-692.
- Tunç, Hasan-Bilir, Faruk. *Anayasa Hukuku Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayın, 2005.
- Tunç, Hasan-Bilir, Faruk-Yavuz, Bülent. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Adalet Yayıncılık, 2015.
- Tunçay, Mete. *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*. Ankara: Yurt Yayınları, 1981.
- Tutar, Âdem. “İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı”. *Türkler Ansiklopedisi*. 2/870. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Türkeli, Cevat. “Hunlarda İnsani Değerler ve Hukuk”. *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*. 88-89. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı yay., 1992.
- Uyar, Hakkı. *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*. İstanbul: Büke Yayınları, 2001.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinde Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Üçok, Coşkun- Mumcu, Ahmet- Bozkurt-Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi, 1996.
- Ülker, İbrahim. “Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi’deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XXI/2 (2013), 101-124.
- Ünal Özkorkut, Nevin. “1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1 (2004), 173-184.
- Ünal Özkorkut, Nevin. “Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış”. *Cumhuriyet’in 87. Yılında Anayasa ve Dış Politika Tartışmaları Bilimsel Toplantı Bildirileri 23 Aralık 2010*. Haz. Yasemin Türkkan ve Emre Saral. 15-25. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Ünal, Şeref. *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1997.
- Yamaç, Müzehher. “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* III/5 (2014), 54-68.

- Yamaç, Müzehher. “Türk Devleti’nin İlk Anayasası, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı (2020), 204-220.
- Yaşar, Muammer. *Paşalar Politikası*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- Yazıcı, Serap. “Türkiye’de Anayasal Değişimin Tarihi”. *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Türkiye’de Anayasal Değişim Beklentileri Bildiriler Kitabı*. Ed. O. Ergül. 253-279. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011.
- Yetkin, Aydın. “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (2013), 380-413.
- Yılmaz, Faruk. *Türk Anayasa Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Yusuf Has Hacı. *Kutadgu Bilig*. çev. Reşit Rahmeti Arat. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Yuvalı, Abdülkadir. “Milli Hâkimiyet Anlayışımızın Dayandığı Tarihi Temeller”. *Milli Kültür* 53 (1986), 47-48.

ÖZ GEÇMİŞ

EKLER

Ek 1. 21 Ekim 2007 Anayasa Değişikliği Referandumu Adalet ve Kalkınma Partisi Afiřleri

Ek 2. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu Mitingi

Özgürlük ve Demokrasi için şimdi sıra Türkiye'de

Türkiye artık, bölgesinde lider, dünyada sözü geçen bir ülke.
Türkiye artık, uluslararası arenada gündem belirleyen bir ülke.

Şimdi sıra,

Avrupa Birliği standartlarında bir Anayasa ile,
temel hak ve özgürlüklerin genişlediği, insan haklarının güçlendiği,
çocukların her türlü şiddet ve istismardan korunduğu
daha özgür bir Türkiye'de.

Şimdi sıra,

fişlenmenin tarife karıştığı,
kadınlara, çocuklara, yaşlılara, özürlülere,
gazilere ve şehit ailelerine pozitif ayrımcılık yapan,
üstünlerin hukukundan, hukukun üstünlüğüne geçen
daha demokratik bir Türkiye'de.

Şimdi söz millette...

EVET SÖZ MİLLETİN, EVET KARAR MİLLETİN

Evet

www.akparti.org.tr
www.akparti.com
www.kararmillette.com

Ek 4. 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu Adalet ve Kalkınma Partisi Seçim Broőürü

